

Від адміністрації. просимо п. т. пере-
відновляти завчасу передплату на 1911 р. і
ти нас, коли надішлють першу рату. Хто
передплачує журнал, повинен про се пові-
до кінця року.

ЗМІСТ:

В. ВИННИЧЕНКО: Чудний епі- зод.....	209
І. Ю. БАССАНОВИЧ: Литовські народні пісні.....	218
М. ЧЕРНЯВСЬКИЙ: Проклятий город (оповідання.....	227
ІВАН КРЕВЕЦЬКИЙ: Справа поділу Галичини в рр. 1846 – 50. (З історії боротьби га- лицьких Українців за націо- нально-територіальну авто- номію) (Докінченне).....	221
Гр. ЧУПРИНКА: Чисті душі ..	264
Ю. БУДЯК: Записки учителя (далі буде).....	265
М. ЄВШАН: Редіард Кіплінг..	283
М. ШАПОВАЛ: Осінні ритми ..	288
АНИН: Педлярі (з канадійсько- го життя).....	289
М. ЧАЙКОВСЬКИЙ: Проблема літання (кінець буде) ..	300
М. ЗАЛІЗНЯК: Українська по- пулярна література в 1909 р. (галицькі видання).....	314
В. Б. ІБАНЬЕС: Хатина, повість, переклав В. Самійленко (до- кінченне).....	329
М. ПАШУЛЯ: Поезії.....	366
М. ШАПОВАЛ: В нетрах теа- трального гешесфтарства.....	367
С. ЛЯГЕРЛЕФ: Інґрід, перекла- ла Дніпрова Чайка.....	381
М. ГЕХТЕР: Закон 9 падолиста на Україні (кінець буде).....	400
Л. ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ: Соймова криза в Галичині.....	414
М. ЛОЗИНСЬКИЙ: Португаль- ська республіка.....	420
Бібліографія.....	424
Книжки надіслані до редакції..	432
Зміст 12-ої кн. ЛНВістника. Оголошення.	

1910.

РІЧНИК XIII.

ТОМ LII.

КНИЖКА XI.

ЗА ПАДОЛИС

ЛІТЕРАТУРНО- НАУКОВИЙ ВІСТНИК

ЛЬВІВ - КИЇВ.

Original from

З друкарні Науково-Товариш. Друкарка
під зарядом К. Беднарського.
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

Digitized by

Google

Жертуйте на пам'ятник Шевченка у Києві!

Жертви слати на книжечку
Краввого Союзу Кредитового у Львові, ч. 5555.

Останні видання

Українсько-руської Видавничої Спілки (1908—1910):

Іван Франко: Украдене щасте, п'єса на 5 дій	—	56	"
" Лис Микита, опрavl.	1	30	"
" Анна Русинка, королева Франції, брош. 40 с. опр.	—	80	"
" Фльорентійські ночі, брош. 1 К опр.	1	40	"
" Нарис українсько-руської літератури, брош. 3 К 60 с., опр.	4	—	"
" Молода Україна, брош. 1 К 60 с., опр.	2	—	"
" Учитель, комедія в 3 діях	—	60	"
" Зівяле листе, вид. 2 (в тих днях вийде)	—	—	"
" Батьківщина. Оповідання (друкується)	—	—	"
Рудольф Єрінг: Боротьба за право	1	—	"
А. Оляр: Від монархії до республіки (сторінка з історії французької революції)	—	40	"
Спиридон Чернасенко: Хвилинки, збірка поезій	—	56	"
Марко Вовчок: Посмертні оповідання (що не вийшли в попередні збірки): Дяк, Пройдисвіт, Лист з Парижа, Як Хапко солоду відрікся, Гайдамаки)	2	—	"
М. Лозиський: Польська народова демократія	1	40	"
С. Ковалів: Похресник і інші оповідання, брош. 2 К 20 с., опр.	2	60	"
" Чародійна скрипка, брош. 1 К 20 с., опр.	1	60	"
Й. Бойер: Сила віри, роман.	1	40	"
О. Кобилянська: „В неділю рано зіле копала“, повість	2	24	"
Киут Гамсун: Пац, повість, пер. Л. Пахаревський	1	40	"
Л. Журбенко: Філістер, повість з життя української інтелігенції в Галичині, брош. 3 К 30 с., опр.	3	90	"
Р. Кіплінг. Оповідання	1	70	"
К. Біхер. Повстання народнього господарства	1	70	"
О. Тесленко: Страчене жите, оповід. селянина (в тих днях вийде).	—	—	"
М. Левицький: Дуриsvіти (друкується)	—	—	"

Проф. Мих. Грушевський:

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЧИНИ

частина перша — до р. 1625

(VII том Історії України-Руси, що становить зовсім окрему цілість).

Зміст: Східно-полуднева Україна в XV—XVI вв. Початки козачини. Зріст і організація козачини в передостанніх десятиліттях XVI в. Перші козацькі війни. Східн. Україна і козачина на порозі XVII в. Соціальне значіння козацтва. Політичні обставини перших десятиліть XVII в. і їх вплив на зріст і розвій козачини. Козачина в службі національних українських змагань. Київський освітний рух і відновлення православної єрархії. Від Хотина до Курукова.

Замовляти в Книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, ціна 8 кор.

Тамже можна мати **нові оправи** до Історії України-Руси проф. Грушевського: **в елегантнім півшкірку** (Halbfrauz), **з оригінальними витисками** — гербами, орнаментами і написями, компонованими з українських рукописей XVII в. **по рисункам арт. Ф. Красицького**; ціна 12 К. за оправний том.

Тамже продають ся:

Мих. Грушевський: Про старі часи на Україні, популярна історія до наших часів, з ілюстраціями, ц.	—	К 60 с.	
— Очеркь історії українського народа, 2 вид., ц.	5	60	"
— З бiжучою хвилі, статі на темя дня, ц.	1	20	"
— Про українську мову і українську справу, ц.	—	30	"
— Освобожденіє Росії и українській вopocь, ц.	2	80	"
— Украинство въ Росіи, его запросы и нужды, ц.	—	70	"
— Украинській вopocь, ц.	—	32	"
— Про батька козацького Богдана Хмельницького (популярна книжка з малюнками), ц.	—	70	"
— й інші видання.			

Original from

В. ВИННИЧЕНКО.

Чудний епізод.

Чого сумно стискуєть ся серце, коли дивиш ся на красу? Чому хочеть ся тужно схопити голову в руки і ридать гарячими сльозами? Чому? А чому в тих сльозах і ніжність є, і радість, і журба, і безнадійність?

А я знаю. Тепер я вже знаю, а до того вечора, навіть в той самий вечір як трапилась зо мною ця незначна, дрібненька подія, я ще не знав. Я думаю, Наталя і досі не знає. Та й не треба їй знати.

Мене з Наталею познайомив сум. Я вперше побачив її у трамваї. Я читав газету, коли вона ввійшла. В газеті було про те, як люди вбивають одні одних, як самі себе вбивають, як крадуть, ріжуть, плачуть, обдурюють, одним словом все те, що не має ніякого відношення до радості, сміху, (про це, ви помітили? — ніколи в газетах не пишуть). Я читав про все це і мені було байдуже. А коли вона ввійшла в вагон, коли спокійно зупинились в моїх очах її очи, мені раптом захогло в грудях. Мені стало безмірно журно. Мені захотілось обнять залитого жиром мого сусіду і поцілувать його в трьохповерхову шию. Хотілось закрити лице долонями і сидіти нишком, слухаючи дзвін туги, невідомої, солодкої туги у грудях.

І потім це саме завжди виникало в мені, коли я вдивляв ся в Наталю. Навіть тоді як обняв її вперше, як задріжало її тіло в моїх руках, навіть тоді сум не зник з мого серця. Я це напевне знаю, він не зник, він тільки сховав ся від полум'я жаги.

А Наталя й досі не знає, чому так сумно, так тужно, так болюче-солодко дивитись на красу. Що краса у неї велика, вона це знає, о! це вона добре знає.

В той самий вечір вона сама це сказала мені:

— Ти думаєш, я собі ціни не знаю? Ого! Захочу і завтра ж матиму автомобіль.

(Вона страшенно любить автомобілі).

— Не віриш? Посміхаєш ся?

Я вірив, але посміхав ся зовсім од инчого.

— І матиму! Мені надокучило їсти картоплю і вкриватись одним плащем.

(У нас були такі обставини, що ми годувались одною картоплею і вкривались тільки плащем).

— Мені надокучили твої дурноваті мрії. Так, надокучили! О це

ЛНВістник 1910, кн. XI.

14

я тобі щиро говорю. Я — не свята... К чорту! Давай мені грошей, а не пісень. Грошей! Розумієш?

Вона, дійсно, ніколи так щиро не говорила. Я сидів з похиленою головою, а тут підвів її і подивився на Наталю. Ах, яка ж вона гарна була! Боже, вона була така гарна, що хотілось бахнути цею головою об кінець столу і розбити її, як негодящий горщик.

— Ну, чого вилупив очі? Почнеш нотації читати за цинізм? Можеш! Я — не свята. Мені надокучило бути святою. Годі! Мені треба грошей, от і все. Ідеали, шукання, великий дух і подвиги можеш лишити у себе. Це мені не підходить. Так, так! Що? Не ждав?

Я таки не ждав. А може... а може й ждав, бо чого ж так сумно, чого так тужно стискувалось моє серце разураз, коли я дивився на красу її тіла?

Я їй нічого більше не сказав. Я навіть плащ не взяв з собою і мовчки вийшов з хати.

Пізно було вже. На улиці туман, як кисійкою обгортав лихтарі. Прохожі з піднятими комірами і руками в кишенях поспішно минали повз мене. Вони знали, куди йшли. А я не знав, тому й не поспішав. Я навіть рук не ховав у кишені і коміра не піднімав. Я тільки посміхався. Але коли б хто небудь взяв ту посмішку з губ моїх і розпустив її в чомусь такому, де можна розпустити і сміх, і плач, то в посмішці моєї мабуть не дуже багато виявилось би сміху.

На розі одної улиці я зупинився. Тут часто я піджидав Наталю. Часто ми проходили тут, щільно пригорнувшись одне до одного. Тут також часто з'являлась одна постать, від якої у нас жалістно й з гидливим страхом стискувалось серце.

Так, ми тут часто проходили. Ми спішили додому. Дома нас чекала холодна картопля і плащ.

Хм! Куди ж тепер мені йти? Во всякому разі не здобувати грошей. Розумієть ся. Але все ж таки куди?

Туман і улица були вохкі, холодні, але все таки тепліші, ніж той клубок, що давив мені груди. І я пішов знов по улиці, в тумані.

І раптом зо мною хтось порівняв ся. Я озирнувся. То була та сама істота, яку ми часто зустрічали на цих улицах. Це було те саме жалке, страшне створіння, яке викликало в нас якийсь мистичний страх і бажання ще тісніше пригорнутись одне до одного.

Вона з'являлась завжди якось несподівано, як дух; завжди з'являлась на самих безлюдних місцях. Ми сумнівались, що вона

проститутка, хоча не раз бачили, як вона підпливала, наче тінь до якого небудь прохожого. Але той глянувши на неї, моментально одвертав ся й поспішно одходив. Ми иноді балакали про неї і Наталя не раз питала мене, невже знаходять ся мужчини, які можуть піти з цим страховищем, з цим привидом!

Дійсно, вона була як привид, як мара проституції, як страшний символ прокаженої професії. Одягнена була завжди однаково, немов вже цілі віки ходить тут що ночі. Та й на віщо, справді, марі міняти туалет? Завжди в довгому сірому пальті, складки якого не хитались, коли вона пересувалась під стінами, повз глухо замкнені двері та вікна крамниць. Завжди в старомоднім темнім капелюху, з якого на лице звисала густа, сіра вуаль, завжди з парасолем в руці.

Ми раз зустрілись з нею під лихтарем. Крізь вуаль на нас глянуло таке страшне лице, що мені аж ноги ослабли. Якесь надзвичайно бліде, з вимученими очима, підведеними як звичайно, у всіх проститутток, з намальованими губами, але такого рисунку, який може бути тільки в мертвяка.

Чого вона ходила темними ночами по під стінами? Невже можуть бути такі мужчини, що ідуть з нею?

Хм! Наталя сумніваєть ся.

Я ще раз озирнув ся й посміхаючись подивив ся їй в лице. Це лице цілком відповідало тому, що було мені в грудях.

Ще не ставало, щоб я почав цілувать це лице, щоб це створінне милувало мене.

А чому ні? Хе! Вона, певно, як раз для таких, як я зараз, і призначена.

— Добрий вечір — промовила вона тихим і, правду казати, мелодійним голосом.

— Добрий вечір! — голосно одповів я, все таки посміхаючись.

Вона пильно вдивилась в мою посмішку, обвела розрізненими очима мое лице груди і так же тихо й рівно спитала:

— Гуляете?

Я розреготав ся.

— Розумієть ся, гуляю! Я люблю в чудову погоду гуляти по улицах.

Вона ще раз зупинила на мені свої мертві очи. На лиці запудренному до мертвої непорушности не мигнуло нічого, немов вона вже звикла й до такого сміху і взагалі до таких добродіїв що гуляють в чудову погоду по таких улицах.

— Ходіть зо мною? — нахилила вона голову.

— Куди?

— Ну „куди“. До мене.

— Чого?

Вона подивилась на мене.

— Ви не знаєте?

Я теж подивився на неї. Якийсь прохожий під зонтиком озирнув ся на нас. Глянув на неї, потім швидко на мене і на лиці його я прочитав немов зливання, усмішку, і жаль до мене.

А що б то сказала Наталя? Хе!

— Підете? — спитала вона, нахиливши знов голову.

Мені раптом стало так холодно, що аж по голові пройшов мороз. Не від того, що я був в одному піджаку, а від чогось инчого, від чого навіть на екваторі людині стане холодно.

— В мене немає грошей — хмуро й холодно сказав я.

— Ви мені колись оддасте.

Хм! Ця мара рішуче хотіла замінити мені Наталю. Чудово.

— Ходім! — сказав я.

Вона мовчки повернулася і пішла вперед, майже беззвучно ступаючи по мокрому тротуарі. Сіре пальто, схоже на саван, рівно, не коливаючись, звисало до самої землі.

Я посміхався, але йшов рішуче за нею. Ми йшли недовго.

Жила вона на шостому поверсі, в мансарді, в маленькій кімнаті, в якій одна стіна з вікнами була зрізана до половини і на ній лежала покрівля. Один куток був запнутий якимсь сірим покривалом, в другому ліжко стояло, широке, спокійне. На стінах висіло багато гравюр.

Це були знімки переважно з класичних річей. Багато роде-нівських. Я це помітив зразу. Де вона могла взяти їх, ця мара, й на віщо вони їй?

— У вас гравюр багато — сказав я.

— Вона якось злякано подивилась на мене, немов я хотів одняти в неї ці гравюри.

— Ви любите їх чи вам подарували?

— Люблю — тихо сказала вона й почала швидко, поспішно роздягатись.

Я присів на стілець біля столу і схилив голову на руки. Сміятись уже не хотілось... Хотілось... Ні, кінець!

— Вам тяжко? — почув я біля себе тихий шепіт.

Я підвів голову й засміявся їй в лице.

— Чого мені тяжко? Того, що підняв ся на шостий поверх? Це ще не велика біда. Буває й гірше... Еге ж. Ну, так ми будемо спати тепер? Чудесно... У вас тут затишно... А що то в кутку? Друге ліжко? Може для визначних гостей?

— Ні, там висить моя одежа.

— Одежа? Ну, все одно... Хоч би й серце там висіло, плювають. Е, на все плювають і більше нічого. Правда?

— Правда — тихо кинула вона, а сама дивилась на мене пильно — пильно. Їй богу, у неї були гарні очі... Ні, не очі, а погляд. Очі були погані, рибячі, тут уже нічого не зробиш. Але погляд їх був гарний. Ах, як би так уміла Наталя дивитись своїми очима. Е, плювають!

— Так, значить, роздягатись? Чудесно. У вас багато гостей буває?

— Ні, не дуже...

— Не дуже? Ну, все одно.

А, може, взять, одягти капелюх і піти собі?

— Я негарна і до мене мало йдуть.

— Хіба?

А Наталя така гарна, що...

Мені так защеміло в грудях, що хотілось упасти додолу й скрюченим пальцями гребти по підлозі.

Я криво посміхнув ся до неї. Не думаю, щоб в цій усмішці вона прочитала радість.

Обережно, ласкаво торкнулась моєї руки і ніжно погладила її.

І дивна річ, мені стало раптом тепло в грудях, стало жалко себе

— Ви всякого так милуєте?

— Кому тяжко.

Ні, рішуче в голосі її було щось надзвичайно хороше, щось кротке, сумне, але сумне тим сумом, який виникає з глибокого розуміння.

— Чого ж ви думаєте, що мені тяжко? Вона посміхнулась і, нічого не сказавши одійшла, зупинилась коло столу й задумалась. Світло лампи прибите зеленим абажуром клало зеленувато-сірий колір на її негарне обличчя. Вона здавалась мертвяком, що задумчиво міркує над прожитим життям, що з темряви й тиші домовини все бачить, розуміє і сумує кротким покірним сумом.

— Кому самому тяжко, той може зрозуміти й другого.

І сказавши це, вона винувато й боязко подивилась на мене, злякавшись, що посміла прирівнять себе до мене.

Я знов устав і почав ходити по кімнаті. Як би я міг узять, здушити руками груди і видушити, як з мяча повітря, те що давить їх. Боже ж, як давить!

— Слухайте! У вас нема вина?

— Ні, нема...

— А той...

Хм! Шворка у неї напевне знайшлась би. А проте, к чорту.

— Ну, чого ж ви не роздягаєтесь? Роздягайтесь.

— Я мушу загасити лампу... — тихо сказала вона.

Я подививсь на неї. Дійсно, їй не можна було роздягатись при світлі. Але це як раз те, що мені треба було.

— На віщо гасить? Не треба. Я не люблю, коли темно. Я люблю світло, сміх, радість.

І я засміяв ся навіть.

— Чого так дивитесь на мене? Не вірите? Тут нічого дивного немає. Всі люблять світло й радість. Може маєте ще свічки? Паліть і їх. Хай буде у нас свято. Є свічки? Давайте! Запалимо у всіх кутках. Щоб різало світло очи! Щоб все видно було. З кожному кутку по дві по три свічки... Геть одягу... З того кутка! Світла у всі кутки.

І я схопив за край простиню й шарпнув за неї. В сей мент за мною почув ся перерваний крик, але я так і замер з простинєю в руках: у кутку на двох ящиках стояла нескінчена скульптурна робота. Це була надзвичайно огидлива жінка, така огидлива, що не можна було одірвать очей. Це було щось вражаюче, щось несподівано, дивно-приваблююче, жахливе й разом з тим повне якоїсь таємної туги, солодкої, смокчучої, якоїсь тихої печалі.

— Що за чорт? — озирнув ся я до хазяйки. Вона стояла позад мене й винувато-жалко посміхалась.

Страшно схожа була на ту жінку!

— Це вас хтось ліпив?

Вона, нічого не відповідаючи, хотіла взяти у мене простиню й накрить роботу.

— Чекайте! — нетерпляче одпихнув я її. — Відповідайте, хто це робив?

Вона зробилась хмурою. В лиці її став той самий вираз, що у жінки навіть губи склались так само болюче й привабливо. Якась краса засвітилась в цих гидких, помятих рисах. Так, так! Це була краса, це було щось неймовірне, абсурдне, але тут була очевидна краса.

— Це я ліплю... — сказала вона, дивлячись на фігуру жінки. А жінка дивилась на неї і, здавалось, вони обидві розуміли одна одну.

— Ви?... Себе?

„Мара“ посміхнулась. Щось з нею зробилось, якась зміна. Десь зникла винуватість, боязність. Похиливши голову, вона помалу сказала:

— Може, й себе. Може те, що є у кожного... Хіба ні?

І різко підвівши голову, глянула на мене. Я перевів очі на фігуру. Справді, в ній було щось знайоме мені, щось близьке. Справді..

— Чудова робота — пробурмотів я. Мені хотілось сказати щось інше, але я не знав, що саме.

— Ви думаете? — спитала вона.

— Так, я думаю...

Ах, що ж було в цій фігурі мені так знайоме? Очі? Одвислі, висхлі від розпусти й мук груди? Викривлені звірячими інстинктами щелепи? Губи, в яких стоїть скривлена мука? Чи та туга, та кротка, затаєнена печаль, що якось вмістилась десь між губами, десь під низьким лобом, поміж обвислими очима?

Я взяв стілець, сів і став дивитись в чудну фігуру. Її погляд напрямлений був кудись повз мене до „мари“, немов вона байдуже й суворо давала розглядіти себе, скільки я хочу.

Ми всі троє мовчали. З колін фігури спадало додолу глиняне покривало. Ноги вражали чудними неймовірними, але без сумніву істнующими лініями. Такого тіла не можна найти, але воно єсть. Єсть у кожного з нас. Навіть... Ах!

Мене раптом немов ударило мозок. Яка схожість з Наталею!

Я схопився з стільця й розтеряно став дивитись на ідіотську роботу. Що за дурниця! В чому? Де? Що за нісенітниця? „Мара“ тихо торкнулась моєї руки. Я озирнув ся.

— Вас хвилює це?

Я знов сів. Яка нісенітниця! Я багато думаю про Наталю і вона мені ввижаєть ся навіть в такому страховищі.

Я посміхнув ся.

— Вас хвилює моя робота?

— Вона чудна дуже. В ній щось є... Давно працюєте над нею?

— Шість місяців...

Рішуче, воно вабило до себе, це страховище! Тягнуло очі, тягнуло серце і дихало в нього своєю чудною красою й тугою, своєю огидою й мерзотою.

— Я хочу дати образ людини..

— Людини?

Я повернув голову й знизу вгору дививсь на „мару“. У неї був тепер той самий вираз губ, що у жінки. Вона дивилась у дзеркало, коли ліпила ті губи. І очі свої дала їй. І цей сплющений ніс, як роздавлена ногою слива.

— У кожної людини є краса й огида. В різних формах... Але є... Мусить бути. Хіба ні?

Я мовчав.

— Неодмінно є... І краса й огида... Тільки іноді краса так захована, що не видно. Або огида ховаєть ся за красою... Я хочу їх виявити поруч... Хіба ні?

Вона занадто часто вживала це „хіба ні?“. Я все таки мовчав і дивив ся на її роботу. І де далі дивив ся я, то тепліще й легче ставало мені в грудях... Немов те, що душило, розпірало їх і не давало вільно дихать, помалу якоюсь дірочкою виходило з мене.

Це було чудно, але я не хотів боротись проти цього. О, ні! Я хотів слухать далі цей мелодійний, трохи надтріснутий, немов срібною емалю вкритий голос чудної жінчини. Я хотів не рухатись і не розбивати тиші ночі, в якій здавалось жили тільки ми трое та невеличка, чепурненька лямпа на столі. Сумом гармонії краси та огиди були повиті кутки цієї кімнатки в серці чорного, великого, заснулого города.

Тугою химерної гри життя дихали риси дивної роботи. Біля мене стояла жінчина, голос якої був голосом тої роботи. В грудях моїх прокидав ся сум.

— Ви — художник, правда?

— Я?.. Так, я художник...

— Я це зразу побачила... Мені це приємно. Я давно хотіла показать. А не сміла... Тепер бачу, що роблю те, що слід. Я рада...

Вона хвилювалась. Ступила кілька кроків у бік, вернулась. Потерла руку об руку. Потім з легка торкнулась мого плеча.

— Вам тяжко?

Я мовчки хитнув головою, хоча мені було вже не тяжко.

— Ви маєте якесь горе? Вибачте мені, що я... питаю про це... Але ви мені подобаетесь...

Мені приємно було слухать це, хоча я не поворухнув ся.

Вона помовчала.

— Вам ніколи не здавалось, що всяке горе то є рід некрази?..

Я не рушивсь. Не хотілось, хай говорить, хай звучить за мною тужнотихий, надтріснутий голос.

— Мені так часто здаєть ся... Того негарні такі нещасливі... Негарні не тільки лицем... Взагалі негарні. Хіба ні?

Я глибоко зітхнув. Ця жінчина зазнала горя, зазнала дум його. Вона, мабуть, не раз схилившись над ним, роздивлялась його, як роздивляють ся на рану.

— Що ви мовчите? Вам не хочеть ся балакать?

Мені зразу якось здалось все це страшенно чудним. Ця ма-ра, чепурно з артистичним смаком убрана кімната, гравюри і фі-

тура за покривалом. Я встав і озирнув мою хозяйку з ніг до голови. Вона стояла, звисивши руки вздовж тіла і дивилась на свій твір. І в очах її була та сама печаль, що в очах її твору. Вона сама була тим твором.

— Ви давно працюєте?

Вона здригнулась і повернула до мене лице.

— Що ви сказали? Вибачте, я не...

— Я сказав — ви давно працюєте?

— В чому?

— В чому? В скульптурі, розумієть ся.

— Ні... Не більше року.

— А... а в проституції?

Вона похилила голову.

— Я не можу знайти такої роботи, щоб зароблять нею вночі.

— Я вас про те не питаю. Я питаю, чи давно ви в цій професії.

Я говорив з нею, як суддя. І вона почувала, що я маю право так говорити. Через що?

— З того часу, як я стала працювати в скульптурі, я займаюся цією професією.

— А вдень ви ліпите?

— Так.

Для чого я питав її про те усе? Бог його знає. На мене найшла втома. Я знову сів на стілець верхи, спер голову на спинку його і застиг. Там десь далеко в порожнім ательє спокійно спить Наталя. Хай спить. Завтра вона знайде оцінку своєї краси. Хай знаходить.

— Слушайте! — раптом підвів я голову — А ви не пробували дати вираз цього єднання краси й огиди так, щоб в гарних зовнішніх формах виступали огидні внутрішні? Ні?

— Ні, я так не пробувала. Це важче...

— Важче? Хм! Це, справді, важче... Але це більше вражіння...

— Атож... більше...

— Це мусить викликати страшений сум. Правда? Мусить схопити болючою мукою серце від такого єднання. Га? Правда? Дать таку красу таке єднання дати, щоб видно було... Ах, ні! Я не те кажу... Мені бракує думок... Але я тепер розумію... Тепер я розумію.

І я знов схилив голову на спинку стільця. Я справді тепер, розумів, чого навіть в найчистіші хвилини раювання з Наталіною краси моє серце стискувалось невідомим тужним сумом, чого хотілось оплакувати когось чи щось гарячими сльозами і чого в тих сльозах і ніжність була, і радість, і журба, і безнадійність.

Д-р І. Ю. БАССАНОВИЧ.

Литовські народні пісні*).

Литовські народні пісні або дайни (dainos), — сей витвір колективної народньої душі, в яким відбивають ся почуття, погляди та ідеали литовського народу, — займають в літературі видатне місце серед поетичних утворів інших народів.

Майже одночасно з початком литовської етнографії в XVII-м і початку XVIII віку (Lepner, M. Prätorius), повстає в науці зацікавлене литовською народньою поезією. А саме, від того часу, як джойсбурзький професор Йоган Арнольд Брандт (померший 1691 р.) в своїй книзі п. з.: „Reysen durch die Marck Brandenburg, Preussen, Churland, Liefland etc.“ (Wesel 1702 р.) зазнайомив європейську публіку з-деякими литовськими дайнами, їх все дуже пильно досліджувано не тільки що-до змісту, а й також що до їх вельми цікавих мелодій. Відколи зявила ся в 1745 році Філіппа Рухіга— „Betrachtung der littaunischen Sprache“, в якій було подано, як взірєць литовської народньої поезії, де-кілька дайн, — вони звернули на себе увагу багатьох відомих поетів, як напр. Лесінг, Гердер, Гете, Шамісо, Фр. фон-Гауди, Зольдат і ин.

Лесінг, згадуючи про литовські пісні, каже про велику приємність, яку вони йому зробили. Гердер в своїх „Stimmen der Völker in Liedern“ (Leipzig, 1779 р.) перший завів до європейської літератури литовські народні пісні, видавши їх в німецьким перекладі. Вольфганг Гете литовську дайну про бідну дівчину цілу включив в свою оперету „Die Fischerin“ (1782 р.), Особливо від часу появи в 1825 р. збірника дайн кенігсберзького професора Людвіка Рези (Rhesa) п. з.: „Dainos oder litthauische Volkslieder“, про який дуже цікаву рецензію опубліковав сам Гете, литовські народні пісні тішать ся в європейській літературі вповні заслуженою і великою славою. Дуже допомогли сьому науковій праці таких учених, як проф. П. фон-Болен (Bohlen), Вільг. Йордан, Едуард Гізеніус, проф. Несельман, І. Крашевський, проф. А. Шляйхер, д-р Лебель, проф. А. Беценбергер, Христіян Барч, проф. Лескін (Leskien), Люї Наст, д-р Тецнер, д-р van der Meulen і ин., з яких одні збирали дайни і перекладали їх на інші мови, другі-ж — досліджували їх зміст і мелодії і таким чином познайомили суспільство насамперед з піснями Пруської Литви.

*) З приємністю містимо сю статью визначного литовського діяча (його значінне в історії литовського відродження знають наші читачі з недавніх статей М. Лозинського). Вона написана була як реферат для етнографічного концерту в Вільні, в місяці лютім сього року і призначена автором для Л.-Н. Вістника; друкуєть ся в перекладі п. Ол. Назарієва.

В Російській Литві зацікавлене народними піснями зявило ся також під впливом збірника проф. Рези в двадцятих роках минулого віку; з того часу, дякуючи працям Станевича, С. Довконта, Ф. Фортунатова Вс. Міллера, проф. Л. Гайтлера, проф. Бругмана, Оскара Кольберга, д-ра Бассановича і—головним чином—кс. Антона Юшкевича і ин. зібрано у нас, можна признати, величезну кількість народних пісень, які мають важне значіне для науки і які вже зробили значний вплив на розвиток відроджуючої ся литовської літератури і навіть народньої самосвідомости.

Литовці відрізняють: пісні духовного змісту, які називають *giesmes* (від *giedoti*—співати), похоронні плачі (*gaudos*) і (властиво) світські пісні (*dainos*). Остання назва етимологічно ідентична з *daēna* в мові Авести, як також *doīna* в румунській мові і вказує на передісторичну давність сього терміну у Литовців.

Дайни, в свій черед, поділяють ся, що-до свого змісту, на епічні ліричні.

Відділ литовських епічних пісень тепер вже майже атрофований, наслідком несприятливих умов історичного життя народу, на які вже вказав Адам Міцкевич в своїх коментарях до поеми „Конрад Валенрод“. Подібно до того, як в давній Пруссії, від часів розповсюдження християнства і заборони старопруської мови хрестоносцями, був скасований духовний стан вайдельотів, які були зберігачами народних традицій і співцями історичних подій, так і на Литві, по думці Міцкевича, від часів запровадження католицької релігії і польської мови, — давні жерці і народня мова лишили ся в зневазі і забутю. З того часу — додає Міцкевич — простий нарід, повернутий в неволю і прикований до землі, повинувши зброю, забув навіть лицарські пісні, заховуючи хіба більше відповідні своєму сучасному становищу плачі і іділії (*treny* і *sielanki*). Коли що й лишило ся з давніх подій і богатирської поезії, то лише в хатнім ужитку.

Але-ж маємо, хоч і не численні, історичні вказівки на те, що за старих часів як в Пруссії, так і на Литві, епічні пісні були, здаєть ся досить розповсюднені.

Так напр. літописець Ян Длугош (1415—1480 pp.), згадуючи про литовське плем'я Ятвягів, малює їх незвичайно войовничими, жадними до похвали і слави; оповідає, що в боях кидали ся вони не-раз на переважаючих чисельно ворогів, сподіваючи ся лише одного: що по смерті їх славні діла вихвалитимуть в піснях. В одній німецькій хроніці подано цікавий опис учти, урядженої з нагоди вибору в 1351 році першим магістром ордену хрестоносців Гайнриха фон-Кніпродє. Коли, мовляв, якийсь піренберзький міннезінгер почав співати пісні в честь Вакха, то присутний тоді пруський співець Різелґус (у Котцебує—Rixel) дістав позволенне співати на своїй рідній мові і славив першого давнього

пруського царя Відевута М. Стрийковський оповідає, що в його часи (1582 р.) на Литві серед народу співали історичні пісні про княгиню Пояту, про князя Куковайтиса (коло 1221 р. р.), про бій під Каулишками, про славетного литовського князя Довмонта (1282 р.), що князював у Пскові (православна церква признає його своїм святым), про Гурду Гинвилевича, що вславився при обороні Ковенського замку від хрестоносців в 1362 році коли 3.000 Литовців загинуло в підпаленім замку і ин. Польський літописець М. Меховіта коло 1500 року чув на Литві „*carmen lugubre*“ про забите литовського князя Жигимонта Кейстутівича (1440 р.).

В наші часи поміж численними дайнами зустрічається ще багато військових пісень, як згадують Хрестоносців, Поляків і Москалів, з котрими воювали і билися колись-то Литовці; але епічні пісні попадають ся серед їх в незначній кількості та й то про невідомі в історії особи і події.

Крім злидених останків стародавньої епіки, у Литовців заховалися ще пісні з звірячого епосу (*Tierepos*), в яких, подібно як і в численних казках, іде річ про різних звірів і різні явища з звірячого життя.

Переходячи до властивих дайн, ми — за кс. А. Юшкевичем — поділяємо їх на: мітологічні, військові, весільні, при забавах („гулевья“), застольні і куплети.

Найчисленніша категорія дайн, се — весільні і взагалі ті, в яких іде річ про явища і події буденного життя. Дайн сеї категорії серед народу незвичайно багато і др. Тецнер зовсім не прибільшує, коли каже, що Литовці найбагатший нарід в світі що-до кількості своїх пісень („*die Litauer sind das liederreichste Volk der Erde*“... — „*Dainos Litauische Volksgesaenge*“, ст. 54).

Подібно до того, як з часом поволи змінюється життя народа, так і дайни, в яких відбивається се життя з його радощами та лихами, підлягають змінам що до кількості і якості. Особливо зробило ся се помітним за останні часи, коли під впливом литовської літератури і західно-європейської культури литовський нарід яснійше почав відчувати вплив і розповсюднене нових ідей сучасного політичного і соціального життя, яке значно впливає так на форму, як і на зміст народньої піснетворчости. Багато пісень стародавнього складу й походження, що мало вже мають спільного з сучасним життям, поволи забуваються і виходять з ужитку, а на їх місце приходять нові дайни, більше сучасні. Однак хоч форми поетицької творчости серед народу таким чином і змінюються поволи, однак вона ще й досі не пересякла і постійно проявляється, пристосовуючи ся до нових умов життя. Найліпша характеристика литовської народньої поезії належить перу проф. Рези і Глягау, за якими ми й слідуємо головним чином в дальшій викладі.

Народні пісні Литовців мають здебільшого еротичний зміст. Вони виславляють почуте кохання, змальовують щасте родинного життя і незвичайно простими способами виявляють перед нашими очима ніжні відносини між членами родини. З цього погляду — як каже Реза про збірник своїх пісень — вони творять ніби суцільний цикл любови, що починаєть ся від першого її прояву і йде через різні стадії до свого закінчення в родиннім житю... Пробудження молодечої любови, її радощи і муки, потаємні зустрічи, знесилююча туга, утеча або півране, каютте, неслава, — всі отсі почуття і стани знаходять свій вираз в дайнах. В багатьох з сих народних пісень ми бачимо литовську дівчину, — як вона в дитячім віці і молодости поруч з матірю займаєть ся домовими роботами: прядінем, ткацтвом, вишиванєм. Бачимо її зарученою в традиційнім вінку з звичайної руги. Потім бачимо її в радісний для неї день, коли вона, святочно прибрана, тужачи, з сумом прощаєть ся з своєю матірю, з сестрами та подругами і урочисто відїзжає до дому свого будучого мужа, нерадо, іноді з слїзми в очах, знімаючи свій вірний весільний вінок. Нарешті, бачимо, як вона в щасливім родиннім колї займаєть ся домовим господарством, пильно працює у власнім домі, на подвірю, в садї, — так само, як давнійше в домі матери. Іноді доводить ся бачити її в пригодї, коли поспішає вона до любої матінки, щоб виплакати свое горе на її спокійній груди. Всї отсі побутові відносини виражені в дайнах в так різноманїтних формах, що я — каже Реза — не маю певности, чи істнує ще в Европі такий нарід, який умів би змалювати в піснях любов в селянській хатї остїльки повно і так живо.

Особливість, що, по думці Рези, відзначає дайни перед иншими піснями, се — їх звичайна натуральність, їх невимушена нескладна істота, яка відкидає всяку штучність в зворотах, образах і порівнянях, словом кажучи — всілякі поетичні оздоби.

Друга визначна риса литовських народних пісень се — їх ніжність і щирість чувства. Ніде в їх нема неестичного образу або вислову, які ображували би естетичне чуте; навпаки — у всіх дайнах відчуваєть ся подур найчистїшої моральности, пошани до порядности, якась ніжність і щирість почутя, які зачаровують кожде серце. Не можливо знайти й одної пісні, де б неморальними натяками переступлено було межі пристойности і соромности. Швидше помітити можна ознаки моральної витончености, що свідчить про благородні почутя народу. Якась ніжна принада, м'ягка, лагідна істота містить ся почасти і в значній кількості здрібнїлих імен, на які багаті дайни. Сї імена не можна виразити на котрій небудь иншій мові, а через те вони являють ся неперекладними. Не лише для кожного іменника, але й для дієсловів вживають ся в дайнах здрібнїлі закінчення, що полегшують ритм, метр і вірш і побільшують їх мелодійність... Як на визначну особ-

ливість народних пісень проф. Реза вказує далі на властиву їм лагідну мелянхолію і солодку, сумну тугу, подібні до тих, що виявляють пісні Осіана. Любов, що прославляється в дайнах, навряд чи має назву: се швидче неізречена тайна природи, яку не сміє висловити той, що її в чистоті своїй почуває. Нема ніде тут мови про поцілунок, стискане руки, потайні погляди і інші прояви любови, якими означається вона в витонченій мові інших народів: ніде не знайдете опису краси і принади коханців. Навіть вирази, що уживаються в звичайній литовській мові, як напр.: *mielulis* (коханець), *mieliausias* (любий), *jaunikis* (молодий, наречений) і т. ин. — не зустрічаються в дайнах; замість їх бачимо скрізь: *bernytis* — бурлачок; так само не вживається назв.: жєна, дружина а замість того здебільшого *ratė* — господня.

Більшість дайн, як вже було згадано, — має еротичний зміст; але є і такі, що виславляють напр. весну, жайворонка, верхового коня, сад, хліборобство, рибальство і т. и. Менше зустрічається пісень застільних, попадають ся іноді і військові, але на сїм місці говорити про їх не будемо.

Як в звичайній розмові Литовця, так і в де яких дайнах — каже Глягау — помічається дотеп, кепкування, хитрість і те все дивує своїми стислими, тонкими, навіть вишуканими виразами: дякуючи партицип'яльній конструкції, тонкі натяки, влучні порівняння і гарні речення зустрічаються серед їх дуже часто. Треба додати ще до того ліричний лет, якийсь запал почуття, який ще могутійше ділає на слухача завдяки порушуючій простоті, що є головним тоном пісні.

До сеї характеристики литовських народних пісень, яку я майже дословно переповів за проф. Резою, треба додати ще де-кілька слів проф. Несельмана, який писав про їх в 50-х роках минулого віку. Зазначивши, що головною рисою литовських дайн є те, що вони здебільшого ліричні, він каже, що другою характеристичною особливістю їх вважає те, що вони цілком національні, оригінальні, що в їх нема нічого запозиченого. В дайнах згадують ся місцеві назви рік, міст і сел, поля, луки, ліси, могили і ин. Вони проводять нас — каже Несельман — по всім проявам віку і життя людини, починаючи від народження і, через дитячі забави, працю, терпіння і радощі дорослого віку аж до домовини. Тут ми бачимо молодця з плугом, дівчину при кроснах або за працею коло квіток у квітнику; бачимо її увечері, захоплену танком; бачимо як розвивається її коханець: бачимо, як уряджується весільна учта; бачимо, як готується її відїзд тоді, коли мати заклопотана хатніми справами, а дочка тужить, що мусить покинути кохану матір і переїхати до лихого тещи, — тужить, але рівночасно клопочеть ся, щоби не ушкоджено посагу, який передше, ніж її, виведуть з дому. Визначна також особливість дайн, на яку звертає увагу Несельман,

а се — нахил до архаїзму. Події сучасного життя рідко коли знаходять в їх відклик, а жите і його прояви дуже часто змальовані так, ніби вони мали місце за часів давно минутих; багато з тих дайн, в яких згадані мітичні істоти, він признає за дуже давні.

До вищеподаної характеристики, яка ще дуже неповна і не вичерпує всіх особливостей литовських народних пісень, що зібрані за останні часи, треба додати ще відзиви про їх де-яких інших письменників учених.

Литовські дайни, каже Гете — як безпосередній утвір народу, — ближчі до природи і поезії, ніж утвори освічених кругів суспільства.

Називаючи литовську мову „одною з найблагородніших мов Європи“, в якій чують ся досі звуки найглибшої старовини і на якій навіть тепер ще можна скласти речення, що будуть зрозумілі браминам на берегах Гангу, геніяльний поліглот і поет Sauegwein каже, що литовська поезія — се жива поезія народу; що ся поезія і музика належать цілому народови і беруть постійну участь в відродженю цілої народньої души.

І. Крашевский (1847 р.), що в своїй студії про литовські дайни користував ся лише збірником Рези, з приводу одної дайни каже: „такій розкішній своєю свіжістю пісні, до якої артистичні прикраси не то що нічого не додали б, але без сумніву позбавили б, — нема рівної ні в одній иншій мові“.

„Стиль дайн часто буває таким плястичним і величаво простим, що нагадує Гомера“ — каже Д-р Лебель в своїй праці „Ueber litauische Volkspoesie“ (1884) і додає, що „на своїх гусях литовська народня поезія видає справді щиро-задушевні звуки“.

„Я не знаю народньої пісні більше порушуючої — каже проф. Гайтлер (1874) — як та, в якій висловлена туга по ріднім краю у литовського новобранця. Та й кожда литовська пісня се — уособлена лагідність і думливість. Ранений на смерть вояк в одній пісні — перебігає через ряди свого полку, кличе свого батька, але ніхто йому не відповідає. Змочений росю хрест — йому батько, а місяць на небі — мати. Всі, хто лише знає литовський нарід, згоджують ся з тим, що відносини між матірю і дітьми у його відзначають ся особливою ніжністю. Про се насамперед свідчить литовська народня пісня, в якій виявляється змордована важким кріпацтвом душа Литовця; ся пісня — така лагідна і чула, що я без вагання можу сі плоди поезії простого народу назвати сантіментальними. Де які елементи з їх перейшли й до польської поезії, — в творах Міцкевича і инших. Поема Конрад Валенрод — найвеличнійший апотеоз любови до рідного краю, — викликає найбільше вражінє тими своїми уступами, де поет каже про домашнє огнище, зруйноване ворогами.

Лишаючи на боці особливості віршової структури литовських народних пісень, що мабуть мало цікаві слухачам, почуваю ся до обов'язку сказати ще де-кілька слів про їх спів, увічнений вже що до де-яких пісень в творах С. Монюшка.

Мельодія — каже Реза — се найтрудніша справа, коли хочемо передати знаками литовську народню пісню, бо вона не підлягає путам штуки; при записуваню і уложеню на ноти звичайно губить ся те, що уважають в їх за найгарнійше і чого не можливо передати. Подібно до пташиного співу різні несподівані підвишеня і швидкі спади, ніжні колихання голосу і т. п. не дають ся до зображеня знаками. Не дивлячи ся одначе на всі ті технічні труднощі, все-таки, дякуючи працям проф. фон-Болена, Ед. Гізевіуса, Барча, А. Юшкевича і инш. досі зібрано литовських мельодій досить багато, а від біжучого року, з ініціативи проф. Ед. Вольтера, ми доволі успішно записуємо мельодії литовських дайн за допомогою фонографу Едісона, маючи на думці з часом урядити при литовськім науковім товаристві цілий архив фонограм текстів і мельодій литовських народних пісень.

Перший, хто звернув свою увагу на особливості мельодій литовських народних дайн, здаєть ся був Ед. Гізевіус, добрий знавець музики і литовської мови. В 40—80 роках минулого віку, працюючи дуже пильно над литовським фольклором, Гізевіус помітив, що литовські співи мають де-які ознаки стародавньої грецької музики, що в їх містить ся багато лідійських, фригійських, іонійських і дорійських тонів (Tonart). Він вже тоді припускав, що литовські мельодії дають один з доказів до рішення питання про східне походжене литовського народу. Потім проф. Куршат, зазначивши стародавньо-грецький характер литовських мельодій, пояснював елеґійність литовських пісень тим, що вони звичайно не відзначають ся певністю в тонах, що бувають не цілком Dur і не завжди Moll, але більше чи менше наближають ся до тонів Moll. По думці Bourgault - Ducoudray литовські народні пісні помітні своєю різноманітністю тонів. Де-які з сих пісень мають тон Dur або Moll, інші мають в основі фригійські, мікогелленські і гіподорійські тони (Tonleiter); останні, гадає він, — найдавнішого походженя. Найдокладніші студії над литовськими мельодіями знаходимо в праці Люї Наст-а п. з.: „Die Volkslieder der Litauer inhaltlich und musikalisch (Tilsit, 1893). Він признає мельодії сих пісень ориґінальними; при уважнім слуханю їх вони глибоко зворушують і без опору побіждають, особливо музикальних людей. Годить ся зазначити ту упертість — каже Наст — з якою литовський нарід заховав особливий характер своїх дуже давніх мельодій. Де-які мелодичні фрази, де-які каденції мабуть звучали тим же тоном ще в прабатьківщині індо-європейських народів.

Досліджуючи поважну кількість співів, Наст виснував, що характерність їх мелодики лежить в тім, що ся дає перевагу тонові Dur і Moll і що відношене між тими тонами можна означити пропорцією 4:1. До найбільше яскравих особливостей мелодій литовських дайн, що спричиняють їх елегічний звук (Klang), по його думці, треба залічити те, що в багатьох їх чути стародавньо-грецькі і церковні тони і що найхарактерніші з них ті, які належать до найстародавніших, бо як раз сі останні збудовані на таких тонах. Тому, що стародавня грецька музика, як про се свідчать клясичні автори (Страбон і ин.), була цілком перенята від Лідійців і Фригійців, не дивно, що й Наст в „грецьких“ тонах литовських мелодій вбачає часто дорійські, гіполідійські, гіподорійські, але найчастійше — фригійські звукові елементи (Tonart).

Довівши отже близьку спорідненість литовської музики з стародавньо-грецькою, Наст звертає увагу ще й на майже цілковиту тотожність де-яких музичних інструментів у стародавніх Греків та Литовців. По думці його, — той 7-мо і 9-тиструнний литовський інструмент „канклес“ на яким давнійше акомпаніювали дайнам та який за останні часи на Литві майже вийшов з уживання (хоч перенятий за давніх часів від Литовців фінськими племенами (Kantelle) став відомим більше напр. в Фінляндії) — цілком ідентичний з стародавньо-грецькою лірою.

Щоб покінчити з мелодіями дайн, треба сказати ще де-кілька слів про мелодії литовських духовних пісень, які мають всі прикмети стародавности, а де-які з їх вражають слухача оригінальністю фригійських і лідійських тонів. Хто хоче пізнати литовські церковні мелодії, тому вистарчить побувати в яким-будь литовським костелі та прислухати ся до співу напр. гімну: „Pulkim ant keliu visi krikščionis“, що співають перед мессою. Що до характеру церковного співу, то майже нема різниці між литовцями католиками і протестантами, а через те не буде зайвим навести цитат з „Neuer illustrirter Fuehrer durch Memel und Umgegend“ (Memel, 1898, S. 24), що характеризує церковний спів мемельських Литовців. Автор згаданого провідника по Мемелю, згадуючи про литовську кирку в тім місті, радить приїзджим побувати на богослуженю в ній і почути співи Литовців. Вони — читаємо там — мають свої власні церковні мелодії і співають з великою силою і запалом, так що звуки, як грохит бурі і морських хвиль, оточують гомоном слухача.

Вильно, 1910 р.

М. ЧЕРНЯВСЬКИЙ.

Проклятий город.

(Оповіданнє).

Молодик ніжним золотим серпом прорізав ся вперше й стояв на ясно-блакитному небі поруч з ясною красунею вечірнею зіркою. Молодий, торік насажений сад, одягав ся, прозорим серпанком майського вечіру, а з степу, з ярвини подихав легенький, стомлений вітрець, несучи з собою солодкі пахощі привялого зела й теплого пилу.

Ми вийшли з саду.

— Ви їдьте в город не великим шляхом, а прямою дорогою, сюди ось поза садом. Знаєш?.. — обернув ся мій приятель, хазяїн хутора, до звощика, що дожидав коло саду, щоб везти мене до дому. — Сюди ближче.

Звощик крутнув головою, мов хотів щось сказати, але помовчав.

— Ні, ми поїдемо шляхом. Я тудою не їзду, — сказав він потім. — Там... вузька дорога.

— Ну, як хочеш.

Поїхали шляхом.

Непомітно почало смеркати. Але до города було недалеко й те, що заходила ніч, мене не турбовало. Навпаки, мені, городянинові, було приємно проїхатись смерком по степу. Се нагадувало далеке дитинство, вечори й ночі в рідних місцях.

Коні бігли добре, фаєтон лагідно гойдав ся на ресорах, і було гарно сидіти на мякому сидінні, почувати на обличчі дихання повітря й перебігати з думки на думку, пригадуючи тільки-що скінчену розмову.

По один бік шляху й по другий чорніли ячмені й пшениці. Шлях піднімав ся з лощини на гору й був рівний, як долоня.

Коли се разом колеса фаєтона застрибали по вибоїнах і ми повернули з шляху ліворуч.

Я здивував ся несподіваному повороту й глянув перед себе.

По шляху щось торохтіло насупроти нас, збиваючи куряву. Коли порівнялись, придивившись, я побачив, що то звичайна бричка, запряжена парою коней. В їй маячила проти рожевого заходу одинока постать якогось хазяїна, чи може й наймита.

Звощик знов зіхав на дорогу.

— Мабуть таки страхополох мій візник! — подумав я: — близькою дорогою не поїхав і боїть ся кожного стрічного.

Се мене трохи здивувало. Бо звощик був чималий на зріст, добре вигодований, не старий і дуже суворий.

Колеса знов застугоніли по рівній дорозі, копита коней ритмічно затупотіли по землі, думки новою хвилею оповили голову, зогріли мозок, і я забув про зустріч.

Скоро заблищали огні на залізничній станції, що поуз неї нам лежала дорога. Зперегодом ми підїхали до насипу й поїхали через колію.

Мені знов здалось, що звощик ніби чогось боїть ся й приприглядаєть ся то на один бік, то на другий, мов стережучись несподіваного нападу.

Але я знов не довго думав про се й тільки укріпив ся в думці, що він страхополох.

Уже зовсім смеркло. Ми наближались до міста й воно, як женщина у діамантах, горіло із краю в край огнями. Я ніколи не бачив його увечері здалеки й тепер дивив ся на його з захопленням. І було гарно любоватись огнями й думати про те, як людський геній скоряє собі сили природи й несе в пітьму невідомого свій ясний світич. І здавалось, що в сьому, оздобленому огнями, городі повинно бути гарно жити людям, що там панує щастє.

— Красивий, гарний наш город, — сказав я.

Звощик поворухнув ся на своєму місці й зітхнув:

— Красивий, нічого сказати!

У голосі його мені почулось не то роздратування, не то іронія, але я не звернув на те уваги, бо саме в той мент по другий бік города, в порті, ясным овівалом, що схиялось то в один бік, то в другий і освітлювало й небо, й город, почав світити на якомусь судні прожектор.

Видно, бавились моряки дорогою цяцькою.

Але світ прожектора на час погас, а високо над будинками саме в середині города, почав горіти великий електричний чи газокальний лихтар, якого я раніш не бачив.

Здавалось, що то палає дорогий діамант на чолі пишної красуні, що, стомлена денною спекою, обвіває увечері своє обличчє осяйним овівалом.

Я спитав, що то за лихтар.

— А се на складі, де віялки, плуги та инше... Роскрадають, так ото й світять... — одказав звощик. — Отут би такий повісись!.. — буркнув він несподівано й показав ліворуч на тюрму, обнесену високим білим муром, зза якого ледви було видно верхній поверх тюремного будинку.

— Нащо?

— Щоб сторбжі видно було, — сказав він якось непевно.

Він хотів додати ще щось, але замовк.

Мене зацікавило: що-ж воно за людина, осей угодований звозчик, що хотіла б так освітити сей дім журби й туги?

— Мабуть якийсь запаморочений союзник, — подумав я й сказав:

— Нащо їм огні? Їм і так сумно, а тоді ще сумніше було б сидіти.

Звозчик, здалось мені, наче зітхнув і не озвав ся.

Ми вже віхали в передмістє города й їхали широкими безлюдними вулицями.

— Їх уже двадцять повісили, а ще двадцять чотирі вішати-муть, — таємничо промовив він, несподівано повернувшись назад і нахилиючись до мене.

Здавалось, що він говорить про се досить спокійно й тільки боїть ся, щоб його не почули.

— Чув і я, — одмовив я, щоб не поривати розмови, бо мене зацікавив мій візник: що воно за людина?

— А я позавчора чотирьох одвіз...

— Кого?!..

— Преступників...

Він говорив, здавалось, байдуже, немов про щось зовсім звичайне, а мене тим часом усього пересмикнуло: Як? я сижу в екіпажі, на котрому ще так недавно одвезено на страту аж четверо людей? Вони так само сиділи на сих мяких пружинах, як сижу я, і як сидітимуть тисячі людей, котрі, як і я, і в думці не покладатимуть, що се не звичайний звошицький фаєтон, а ганебна колесниця, що на їй возять на шибенницю...

І зараз же друга думка підняла ся з глибу душі: Яким хи-мерним шляхом іде житте? Ще так недавно були ті часи, коли мали значінне й ганебні колесниці, й смертні кари, а в наш час ні те, ні друге уже не має ніякої ваги. Бо люде убивають одні одних, як нікчемних комашок, і йдуть на страту, немов на бенкет, надягають самі собі петлю на шию, неначе галстук, і йдуть на лобне місце в гарних фаєтонах, мов дружки на весілле. Навіть і розкажуть про се, мов про зовсім звичайну річ.

— Еге... чотирьох. Молоді ще й хлопці: Експропріатори.

— Ну й що-ж, як ви їх везли?

— Та так. Посадили їх — двоє спереду, двоє ззаду... По боках — козаки верхи, офіцери... З факелами, от як у пожарних,

як їдуть у ночі. У північ виїхали, а в три години вже й вернулись...

— Що-ж вони, казали що-небудь, як ви везли їх?

— Ні, мовчали. ●

Звощик замовк був, але очевидно не міг, раз почавши, не розказати усього і навіть повернув ся на козлах боком.

— Приїхали туди, на каторжну балку, а там шибениця і трохи осторонь яма... Піп, доктор, поліція, прокурор і ще якийсь чиновник, — він читав їм приговор... Як вичитали, тоді повісили одного, за ним другого, третього й четвертого. Зарили в яму й затоптали, так що нічого й не видно, як осе тут. Мов і могили немає...

Він показав рукою на дорогу.

— Яка ж була шибениця?

— А яка? Як гойдалка... й мотузок з петлею. Молоді ще й хлопці... Їх би випороть добре та й усе, а їх бач...

Він розказував, здавало ся, й тепер зовсім спокійно, але я вже чув, що се він тільки так удає, що та страта глибоко запала йому в душу, що він не дарма не поїхав по близькій дорозі, що проходила поуз „каторжну балку“ й боїть ся всякої зустрічи, і що він уже не мовчатиме й розкаже все.

— Да. Молоді хлопці... — говорив він. — А під петлю пішли зовсім спокійно. Тільки перший... такий здоровий... каже: „Прощайте, товариші! Нехай.. Уже не довго“... А другі, ті мовчки підійшли під шибеницю...

Він одкашлянув ся, мов йому що стисло горло.

— А страшно... — сказав він, знов трохи помовчавши й притишуючи голос до шепотіння, так що я за тупотінням коней ледві міг його чути. — Не дай Бог!..

— Чого?

— А як же? Везуть вночі, з факелами... Хоч і козаки, а що з того? А як хто з товаришів преступників узнає, що везуть їх вішать та де небудь в улиці й кине бомбу?.. Що ж, і сліду не останеть ся!..

Я сподівав ся зовсім не того й мовчав. Замовк і він і подививсь на небо. І я чув, що він сказав не те, що хотів сказати і що йому через те якось ніяково. І був певен, що в той час і він думав те ж саме, що й мені вдарило в серце.

І чотирі дні назад була така ж зоряна й тепла ніч. І так само стояли й цвіли на вулицях акації й люде ходили по вулицях байдужого города, оздобленого огнями, не уявляючи собі, що там, за городом, на „каторжній балці“, горять смолоскипи й творить ся

щось незвичайно страшно й жорстоке. Всього тільки за яких дві верстви...

І було невимовно важко на душі й безнадійно сумно й соромно за себе, за людей, за людський геній. Страшно робилось за себе, й за близьких своїх, і в ту ж хвилину в душі злітно сміялась дразлива безсоромна думка: а коли так, то що єсть святого на землі і чого не дозволено робити людині?! Кожній людині!.. . . .

Безтурботні, меланхолійно - ласкаві зорі дивились з неба на землю й на нас з візником, а я з важким, як камінь, серцем дивився на їх, і в очах у мене проти ясного, чистого неба, немов якась мара, якийсь грізний символ, вимальовувалась чорним силуетом шибениця.

— Так, як гойдалка... й мотузок з петлею, — звучали страшні в своїй простоті слова.

— Да - а... Я вже тепер і на ніч не виїжджаю. Як смеркає — додому іду, — озвався знов після мовчанки звощик.

— Чого?

— Щоб знов не взяли... Життя сі дні немає: заплющиш очі, а воно й гойдається й гойдається перед тобою...

Мов утікаючи від тої страшної мари, він хльоснув коней віжками й поїхав скоріше з темних вулиць передмістя на світ городських вулиць.

Колеса заторохкотіли по камінні, фаєтон захитався дужче й нас почало кидати то в один бік, то в другий. Мов на гойдалці...

— Да, время тепер! Того й жди, що й самого застрелять, як собаку. А то — бомбою... — сказав потроху припиняючи коней звощик. — А тут ще кат... Кажуть: проклят той город, де живе кат. А у нас осе він і об'явився, проклятий! З усієї губернії везуть сюди вішати. По пятьдесят рублів за повішеного бере... Паршивий такий, що кулаком би його вдарить, так тільки б мокро осталось, а піди ти з ним!.. Проклятий город наш, а ви кажете — красивий!..

— „Проклятий город“ — ось воно ім'я сій блискучій красуні, що так сяє огнями! — подумав я. — Ось вона, блудниця, що сміючись пожерає дітей своїх!.. Ось добутки людського генія, культури — кат і шибениця!..

Приїхали до дому. Я з радістю зліз з страшного фаєтона, а звощик, мовчки взяв — що йому слід було, й понурий, немов чимсь пробитий, поїхав геть, у півночі, кудись у пригород, везучи

з собою вагу страшних спогадів і впевненість, що город, де він заробляє свій хліб, проклятий Богом.

А город — проклятий город — потопає у пахошах акацій, сієв і сміяв ся огнями й аж стогнав од безлічі коліс, що котились по його вулицях, і підков, що клацали по каміню, мов тисячі ножиць краjali на шматки щось живе й болюче.

Проклятий город...

ІВАН КРЕБЕЦЬКИЙ.

Справа поділу Галичини в рр. 1846—50 ¹⁾.

VII.

Як же поставив ся до справи поділу Галичини перший австрійський парламент, який мав не тільки право сказати тут своє компетентне слово, але до якого, як звісно, звернули ся в сій справі обі інтересовані сторони — Українці й Поляки?

Зупинім ся коло сього питання з огляду на його вагу де-що довше.

Перший австрійський парламент зібрав ся дн. 10 липня 1848 р. Одною з перших справ, до якої він забрав ся, був вибір т. зв. Конституційної Комісії, яка мала виробити проект державної конституції. Згадана комісія складала ся з 30 членів, між ин. з Галичини: еп. Гр. Яхимович, Ф. Смолька і Ф. Земляковський. Президентом комісії вибрано моравського посла Файфаліка.

Перше своє засідання відбула вона дн. 13 січня 1849 р.; одначе дискусія над проектом конституції, зладженим тіснійшою комісією почала ся тільки на другім з ряду засіданню, дн. 22 січня. Під наради прийшов 1-й параграф п. з. поділ держави. Проект тіснійшої комісії ділив австрійську державу на 13 провінцій: 1) Чехія, 2) Галичина з Буковиною; 3) Дол. Австрія; 4) Гор. Австрія; 5) Сольногород; 6) Сирія; 7) Каринтія; 8) Країна; 9) Шлезк; 10) Морава; 11) Тироль і Форальберг; 12) Побереже; 13) Дальматія.

Над сим проектом розвинула ся в комісії широка дискусія, під час якої власне на порядок дня виступила також справа поділу Галичини.

Перший порушив се питання чеський посол др. А. Пінкас. Значивши найперше, що коли питання поділу держави має розв'язати ся щасливо, то при його розв'язці треба поводити ся принципом компромісу між історичними і національними відносинами й виступивши на тій

¹⁾ Докінченне, див. X кн. Л.Н.В.

власне підставі проти проєктованого „комісією 5-тьох“ адміністраційно-політичного поділу коронного краю Австрії на дві окремі провінції, горішню й долішню, він дотично Галичини сказав таке: „Коли дальше запусу ся в поділ держави, то, як перейду на Галичину й узглядню тамошній розбрат між Українцями й Мазурами, бою ся попасти в певного рода противорічність. Вправді кажуть, що сей розбрат викликаний штучно й на кожний спосіб опертий тільки на адміністративних і релігійних відносинах, одначе коли хочемо бути вірними демократичному принципови, то треба брати народ в його цілости. Під іменем польської нації я бачу панів не народа, якого давніше не було, а тільки бездушної череди, якою торгвано так само, як торгуєть ся річами. У тих власне колишніх відносинах, багатих нещасливими наслідками, лежить причина ненависти до польської нації, яку знищено розбишацьким насильством і з якою тому симпатизую; одначе, не зважаючи на се, я не можу забути інтересу люду. Чи одначе ся племінна ріжниця, яка проявляєть ся постійно, вибликує потребу утворити окремі, українську й мазурську федеративні одиниці в складі держави, або чи сей поділ можна перевести адміністраційною дорогою, я, замало знаючи тамошні відносини, не беру ся рішати наперед, хоч на мою думку такий поділ був би пожаданим тому, щоби не допустити міжнародньої усобиці“.

Проти сього нерішучого й дуже оглядного становища пос. Пінкаса супроти справ поділу Галичини виступив з дуже острим і рішучим протестом польський посол Ф. Земляковський. Найперш, сказав він, мусить зазначити те, як переразили його слова, висказані пос. Пінкасом; він може сказати: *vox mihi in faucibus haesit*, коли їх почув. Пос. Пінкас хоче, щоб історичне право впало; одначе — тільки у Галичині. В себе дома він хоче історичного права, у Галичині — людового. Він, Земляковський — вважає одначе строге збереженне з одного боку виключно історичного, з другого — виключно національного права в Австрії неможливим, тому бажає покласти посередню дорогу. Що тикаєть ся Галичини, то вона національно-польський край. Коли-ж уже винайшли також українську національність, то він мусить сказати, що також він є Українцем (*Ruthene*) — і то найчистішої крові, якого в Галичині тяжко знайти другого. До марта 1848 р. був Українцем той, хто був грецької, — Поляком, хто був католицької релігії, й тому в одній і тій самій родині були Українці й Поляки. Хто одначе викликав сей розбрат, про се нема потреби говорити, одначе сей розбрат релігійний, а не національний. Хто жадає у Галичині поділу? Головна Руська Рада, т. зв. українська консисторія, яка видрукувала меморіал, який тут роздано й покрила петицію 1000 підписами. Одаче коли-б так почислити власноручні підписи й вислати до Галичини комісію, яка за-

питала би селянина, чи знає він, що саме підписувавав! Підпису ждали від кожного селянина, який є грецького обряду. Він вгазує на депутацію з Буковини, яка протестує проти всякого відлучення; коли-ж мало-б установляти ся провінції на підставі релігійних різниць, то чому-ж не зробити окрему провінцію також із Буковини, яка належить до греко-православної церкви. Посол Пінкас каже, що польською нацією були пани й від них треба-б відділити люд. Одначе тоді запитаєте люд, і коли той люд заявить ся за таким відділенням, тоді він проти сього нічого немає, але той люд не хоче такого відділення. (Сі останні слова Земляковського перебив пос. Пінкас викликом: „разумієть ся, тоді й я нічого немаю проти сього!“)

В обороні прав поодиноких національностей й поділу держави по національним групам виступив каринтсько-країнський посол Кавтшич. „На мою думку, говорив він на засіданню комісії дн. 23 січня, ми повинні при поділі на провінції числити ся тільки з принципом національності і конвенієнції й тільки те лишати в купі, що само радо хоче бути разом“... „Не тільки кожда національність мусить бути охоронена, але її треба узгляднити тако-ж при поділі провінцій, бо инакше ся так дуже вихвалена рівноправність народностей буде тільки чистою ілюзією; тоді буде нічим у Сирії й Каринтії — Славянин, у Тиролю — Італієць, у Чехії — Німець. Неприродне подруже не принесло ніколи добрих овочів; на те й є розводи. Так само неприродне получение країв є проклятем людськості. Він ділить Австрію так: 1. чеська Чехія або Чеховія, 2. німецька Чехія або Бойовія, 3. Горішна й долішна Австрія разом із Сольногородом, 4. німецька Сирія й Каринтія, 5. славянська Сирія, Країна й славянське Побереже як Славонія, 6. Шлезк, 7. Моравія, 8. німецький Тироль і Передарулянський Край, 9. італійський Тироль, 10. італійська часть Побережа, 11. Дальматія, 12. Польща або мазурська Галичина, 13. українська Галичина і 14. Буковина.

По короткій заяві горішньо-австрійсько-сольногородського посла Вакана за проектом „комісії 5-тьох“, забрав слово одинокий український репрезентант у конст. комісії пос. еп. Яхимович. У своїй мові, яка мала в цілости історичний характер, заявив ся він, як і слід було надіятися від провідника тодішніх галицьких Українців, за поділом Галичини. „Коли стану на історичну підставу, говорив він та тим самим засіданню комісії дн. 23 січня 1849 р., то пригадаю ті часи, коли Україна (Ruthenien) була великою державою, а Польща тільки малим князівством. Галич мав своїх власних коронованих королів, як пр. Кольман і т. д. Казимир Великий мусів, як доказує історія, через 15 років вести боротьбу з Українцями (Ruthenen), заки їх поневолив, з чого ясно

виходить, що Українці й Поляки становили два окремі народи. Володислав Опольський підписуєть ся *heres et dominus Russiae*. Коли за Ягайла получено Львів з Литвою, від тоді Україна й Польща жили вже вкупі аж до поділу польської держави. Коли Галичина прийшла до Австрії, розрізнявали східню й західню Галичину й аж у р. 1809 засновано для обох одну губернію у Львові. Коли Краків получено з Галичиною, поділ Галичини показав ся конечним. Стадіон попер його і за міністерства Пілдерсдорфа він дістав навіть найвисшу згоду; і тільки зміна, яка зайшла в тодішньому міністерстві, стримала його контрсигнатуру й виконанне. За тим поділом промовляють такі обставини: між сими обома націями, Українцями й Поляками, живе глибоко закорінене ворогованне й є навіть приповідка, що поки світ світом, вони не стануть між собою приятелями. Сей розбрат повстав не з причини племіної ріжницї, — оба народи Славяни, — сей розділ викликала церковна ріжниця. Історія виказує релігійні переслідування Українців. Уже наслідник Казимира, будучи сам великим прихильником латинського обряду, посадив у Галичі латинського єпископа й віддав йому грецьку церкву. Володислав Ягайло зробив те саме в Перемишлі й приказав у 1412 р. викинути з грецької церкви навіть тіла визначних людей, які там були поховані. Сей факт іще зовсім не призабув ся! Щоб стати *vacarius-om pontificis in partibus Russiae*, він показував себе дуже ревним католиком. Коли Українці хотіли дістати шляхоцтво або уряди, мусіли переходити на латинський обряд. За часів Ягайла значінне грецького митрополита зовсім упало, його заступниками ставали старости. Те *interregnum* тривало 150 літ. Конфлікти між обома обрядами від мартових днів зросли тому, що Українців атакуєть ся несправедливо по брошурах. Географічне положенне й національна ріжниця між Українцями й Поляками промовляє за поділом Галичини; бо вона за велика, щоб можна було її стеречи як слід. Польське й українське письмо й мова ріжнять ся між собою. Збережннне української мови в школах й уряді вимагає поділу. Пос. Земляковський думає, що сей рух вийшов від Гол. Руської Ради, яку він охрестив консисторією. Між обома інституціями одначе є велика ріжниця. Що до сеї справи прикладаєть ся духовенство, се зовсім зрозуміле; те саме робило також польське духовенство, коли заступало свій народ перед затїями германізації.

На тій підставі вношу поділ Галичини на дві часті.

По коротких заявах Шоля і Горюна й по реплиці Пінкаса, в якій між ин. доторкнув ся він іще раз справи поділу Галичини ¹⁾, забрав

*) „Я признав сам, говорив він, свою неконсеквенцію з огляду на Галичину; що одначе є бажанне й підстави до сього поділу, про се ми всі знаємо. Земляковський представив ся нам вчора чистокровним Українцем, а одначе зараз таки сказав, що національні ріжницї між Поляками й Українцями є вигадкою Стадіона. Чи й він також є вигадкою Стадіона?

слово пос. Палацкий. „До тепер, казав він, говорило ся тільки в інтересі поодиноких провінцій; я хочу промовити в загальнім інтересі. Ждали поділу на підставі історії; позвольте, що я, як історик, обізваю ся за злукою. На світі є одна сила, яку називають всесвітнім духом (голос: він уже закінчив сумне своє істнованне). В історичнім розвою нашого часу виринув принцип, який в минулім році вступив в історію Австрії, а се — рівноправність національностей. Сю рівноправність заперечували до 1848 р. в теорії й практиці. Разом із тим принципом проголошено еманципацію австрійських Славян і Волохів, одначе її ще не переведено. Ми мусямо Австрію так сконструувати, щоб австрійським народам жило ся добре; се повинно бути нашою провідною ідеєю. Ріжні проголошені тут ідеї можна задовольнити тільки тоді, коли будемо числити ся з історією й етнографією й винайдемо певний *terminus conventionis*, отже коли згодимо ся на національно-історичні групи країв із меншими національними відділами — державними округам (*Reichskreise*). З малого краю годі тепер зробити великий. Хто хоче лишити ся окремо, хай лишить ся окремо, а получитьи разом ті, що бажать такої злуки. Тут мусямо мати перед очима особливо новий устрій шкільництва й судівництва.

Вносить поділ на такі групи країв: 1. німецько-австрійські краї; 2. чеські краї; 3. польські краї; 4. ілїрійські краї; 5. італійські краї; для тих країв, які тут не мають репрезентантів, був би дальше такий поділ: 6. південно-славянські краї; 7. мадярські краї; 8. волоські краї.

Зачисляє: ad 1) горішню й долішню Австрію, Стирію, Каринтію, Сольногород, німецький Тироль, Передарулянський край, німецьку Чехію, німецьку Моравію й німецький Шлезк; ad 2) чеську Чехію, чеську Моравію, чеський Шлезк, славацький край в Угорщині; ad 3) Галичину, Краків, Буковину й Прикарпатську Угорську Русь; ad 4) Сливонію, славянську Стирію, Каринтію, Країну, Побереже; ad 5) італійський Тироль, Ломбардію й Венецію; ad 6) Дальматію, Кroatію, Сливонію й Воеводство (*Woiwodina*); ad 7) угорську й семигородську Мадярщину; ad 8) романські й волоські землі Семигороду, Угорщини й Буковини.

„Я зовсім не противлю ся поділові Чехії на німецьку й чеську частину; коли-б він тільки був можливим у практиці, тоді я його запропонував би. Чехія є кїтловим краєм, а кїтла не можна чейже ділити, коли не хочемо його знищити (голос: але можна латати).

Свою промову, в якій умістив цілий свій історично-федералістичний проєкт поділу Австрії, який відкинула була „комісія 5-тьох“, закінчив Палацкий горячою обороною окремішности Українців супроти По-

ляків, яку власне заперечив був на попереднім засіданню М. Земляковський.

„Мене здивувало й неприємно вразило, говорив він, коли Земляковський сказав, що народ Українців винайдено минулого року. Вони Малороси, яких поверх 10 мільонів живе в Росії. Їх мова не є ніяким жаргоном польської мови, тільки російським діалектом, який разом із болгарським, сербським, кroatським і славонським діалектами належить до одної класи славянських мов так само, як Поляки, Чехи, Венди й Лужицькі Серби належать до другої класи. Українці є властивим народом, який виеманципував ся тільки минулого року й се, здаєть ся, розумів Земляковський під словом: винахід. Сей народ був дотепер під гнетом Поляків і уряду; є надія, що тепер розвине він свої значні спосібности й поступить значно наперед, що візьме участь у добродійстві західно-європейської культури і в руках австрійського уряду буде молотом проти ворогів Австрії, що, коли зважати на його вплив на українські племена в Росії, має значінне на далеку мету. Також у Галичині державні округи задовольнять усі племена.

З реплікою проти послів Кавтшіча, Пінкаса, Яхимовича й Паляцкого виступив на тім самім засіданню пос. Земляковський.

„Я маю полемізувати, казав він, з чотирьома противниками. У відповідь на замітку пос. Кавтшіча хочу тільки згадати, що є вправді розводи, одначе всі стережуть ся переводити їх у життя народів.

„Пан Паляцкий, говорив він дальше, хоче українське питання піднести до європейського значіння. Може й по його боці правда. Одначе я мушу заперечити, наче-б Українці були Росіянами, бо Росіяни називають Українців псами. Росіянин Пушкін каже, що Нестора зовсім не можна розуміти, коли не знаєть ся польської мови; те, наче-б уряд угнетав Українців, заперечують вони самі тим, що хвалять австрійський уряд. Я ненадіяв ся, що пан Яхимович заверне цілу справу так далеко, тому не приготований йому відповідати.

Казимир Великий дістав Червону Русь правом наслідства. Останього князя Болеслава шляхта втроїла; від того часу Червона Русь була получена з Польщею. Що вона мала рівні права з Польщею, се доказує історія; бо за перших Ягайлонів українська мова була мовою королівського двора. Колишній поділ Галичини, при чім східня Галичина обіймала цілу нинішню Галичину, а також поділ, проєктований Стадіоном, нічого не доказує.

„Під нацією я розумію народ, що має одну й ту саму мову й історію; а Поляки й Українці мають одну й другу спільні. Я пригадаю тільки Собеского, Сапегу, Потоцкого, Залеского,—всі вони були Українцями. Поляки не переслідували Українців як народ. Також Німці пере-

слідували з релігійного фанатизму других Німців, чи-ж вони хочуть тепер поділу? Щоб між Мазурами й Українцями було ворогованне, сьому я мушу заперечити; в тім самім селі, навіть у тій самій хаті живуть оба в приязни, один побіч другого, так само, як сидять разом побіч себе й згоджують ся між собою в австрійськім парламенті. Вправді українське духовенство настроєне неприхильно (й зовсім справедливо!) проти латинського клеру, одначе причиною сьому не національність. На закид, що я Гол. Руську Раду охрестив консисторією, мушу відповісти те, що духовенство оголошує по краю всі розпорядки сеї консисторії.

„Нам, Полякам закидають, що ми хочемо відлучити ся від Австрії. Ми ніколи не перечежили, що ми з австрійського уряду не вдоволені, одначе так само отверто впевняємо, що ми не хочемо відірвати ся, тільки без проливу крови привернути нашу вітчину. Йдіть до вязниць на Шпільберзі й Куфштайні, ви знайдете там Поляків й Українців, ми все робили заговори разом.

„Як подає Wiener Zeitung із дн. 21 с. м., будуть засновані для Українців не українські школи, але німецькі.

„Поділ Галичини на підставі обряду не можливий без вандрівки народів, бо також у західніх її округах живе 100.000 Українців, а лінія між Ярославом і Перемишлем не заперечить його польської мови. Щоби розришити українську мову, на се потрібно найменш 50 років. Не так стоїть справа з польською мовою. Коли ділити Галичину, то треба також поділити нашу кредитову інституцію, те одиноке добродійство, яке маємо завдяки Австрії, треба випускати нові заставні листи. Що через те потерпить шкоду кредит цілого краю, се зовсім ясне. А ті числені фундації чи їх має вжити ся на те, щоб Українці навчили ся по німецьки?

Наведеною промовою Земляковського закінчило ся засіданне конституційної комісії з дн. 23 січня. Найблизше засіданне відбуло ся на другий день, 24 січня. На нїм закінчила ся дискусія над поділом держави. Вправді в обороні Українців перед Земляковским виступів іще раз, навіть дуже рішучо, чеський посол Рігер, одначе сама справа поділу краю на тім нічого не виграла. Навіть самі наші оборонці, Рігер і Паляцкый, мимо своїх рішучих виступів у комісії, в хвилі, коли справа поділу Галичини прийшла власне під голосованне, відтягнули ся від голосовання над сею точкою.

Заявивши себе прихильником проекту Паляцкого, пос. Рігер більшу частину своєї промови присвятив, як ми сказали, обороні Українців.

„Рішучо мушу застерегти ся, говорив він, проти вчорашньої хоч у $\frac{9}{10}$ частях вірної, одначе в $\frac{1}{10}$ зовсім невірної мови пос. Земляковського, о скільки він власне заперечує власну національність Українців і не хоче признати їх автономії, зглядно відділення від Поляків у провінцію

Галичину. Я люблю Поляків так само, як люблю Чехів, бо-ж ми братя; однак я признаю Українців окремим народом! Я знаю Галичину з власного видження, я знаю її літературу й говорю ту зовсім безпартійно!

„Етнографія й фільольогія—говорив він дальше—видріжняють, як відомо, дві галузи Славян в Європі, західніх і східніх. До перших належать Чехи, Моравяни й Поляки, до других—південні Славяни і Росіяни.

„Мова, якою нація головно характеризується, инша у Поляків, инша в Українців. Обі мови в основі різнять ся між собою, обі нації основно ріжні (Земляковский перебиває: „Я не мішав ся до річій, яких не розумію. Зробіть так само. Ви на тім зовсім не розумієте ся!“).—Рігер говорить дальше: „Прощу прийняти до відома, що я знаю обі мови, що я хочу говорити зовсім безпартійно й хочу навіть оба народи погодити! Українська мова має подвійне письменство, одно писане латинськими буквами, друге грецькими. Оба вони не дуже багаті й мають тільки небогато творів, однак все таки се власна література! Три мільони Українців живе у Галичині, тринадцять мільонів—у Росії. Мої панове, шіснайцятьмільоновий народ остане ним без огляду на се, чи ви відділите його від Галичини, чи ні. Такий народ не дасть себе знехтувати, не дасть себе ні за що, ні про що вичеркнути з карти. Свобода друку надасть українському елементови повного значіння. Його письменство, яке дихає свободою, розтопить грубий лід російського абсолютизму,—буде архімедовою шрубою, яка роздавить царство, бо вона попхне мільони закріпощених Українців у Росії до відриву від неї. Се, мої панове, найважнійше в сім питанню,—упадок сього ворожого свободі європейського депоста недалекий, коли се племя вступить у ряди инших славянських племен.

говорив із Росіянами. Вони також заперечують з не дуже глибоких причин український елемент. Для них усе російське—Галичина для них російська,—також Угорщина для них російська. Не дайте, мої панове, збити себе з толку, коли польська шляхта старала ся всіма силами здавити українську свідомість. Українці не мали до тепер ані шляхти, ані міщанства,—міщани й селяни не здобули собі у них іще значіння,—польську шляхту вважали все їх цивілізаторами; однак не вважайте з тої причини українського елемента нездібним до культури.

„Таких людей, як Наполеон, Клебер, хоч вони італійського або німецького походження, називають у Франції „Французами“. Пан Земляковский, не зважаючи на своє українське походження, називає себе „Поляком“—я назвав би себе, як се робить багато моїх земляків, хіба „Німцем“, коли б я, так як вони, затратив національну свідомість Чеха; однак я голосно кличу: „я гордий на сю свідомість!“

„Сміяли ся з того, коли перед 14—15 роками Юнгман й инші за-

няли ся чеською літературою; а прецінь ми можемо нимі заложити славний чеський університет і викладати чеською мовою всі галузи науки. Так само буде незабаром і в Українців. Зважте на національні змагання сього переслідуваного Поляками й Росіянами народа, який має жити самостійним житом,—хоч би воно для них, як Поляків, які вміли культурно здобути їх край, було навіть дуже прикро; також Німець жаліє над утратою своєї переваги в Чехії

„Минули часи, коли освічені кляси надавали тон народній масі. Ви знаєте ненависне значінне слова „лях“ в устах Українця,—також не менш будуть вам відомі криваві докази сього в найновійшій нашій історії. Уступка, зроблена що до науки релігії й науки у сільських школах, зовсім не вистарчає. Поляки й Українці порозуміли ся між собою ще найліпше на славянськім конгресі у Празі (Земьялковский знов перебиває: Я сього зовсім не знаю,—я не розумію також, чого ви хочете)?.

Рігер говорить дальше: „Про те, чи я говорю зі знанням предмету можуть рішати ті ш. товариші, що мають фільольогічну й статистичну освіту,—передовсім Палацкий, Мікльосіч й ин. Мені жаль, коли-б слова, які мають на цілі тільки посередництво, були зігноровані—і Українцям не зроблено ніяких уступок. Коли Українцям не допоможуть тут, то вони вмітимуть звернути ся куди инде—й возьміть собі се, мої панове, добре до серця, вони загрозять тим не тільки польському елементови, не тільки Австрії,—вони загрозять також свободі“.

Крім промови Рігера інтересна для нас іще промова й amendment пос. Брестеля. У своїй бесіді, а властиво в уступі, що характеризував промову за поділом Галичини еп. Яхимовича (він назвав її „aus der Kirchengeschichte entnommene Vorlesung“), завернув він зовсім слушно увагу не певну односторонність у доборі історичних аргументів, якими покористував ся український промовник; у своїм amendment до § 2 проєкту конституції він подав ідею, підняту зрештою вже перед тим пос. Палацким,—поділити поодинокі коронні краї замість на окремі національні провінції, на—т. зв. національні округи з задержанням одначе політично-територіяльної цілости дотичних країв. Ідея ся, що тикаєть ся Галичини, була зреалізована півтора року пізнійше цісарським патентом із дн. 29 вересня 1850 р.

„Полишим сі провінції, говорив він, в яких живе тільки одна національність, й на дальше без ніякої зміни, поділім за те инші провінції на округи з узглядненням їх національности. Що тикаєть ся різних національних мов, то він не гадає узгляднювати тут також різних діалектів. А саме про діалекти йде справа, здаєть ся, у тих людей, які при першій розмові розуміють одні других, як се є пр. між Поляками й

Українцями. В краю, де є різні народности, мусіло-б рішати походження, одначе відчит із церковної історії п. посла Яхимовича ніколи його не може переконати, що Поляки й Українці не одного походження. Йому жаль, що Славяни не дуже дбають про єдність і не мають принайменш одної спільної літературної мови, чого тим більш бажати-б для спільного письменства.

Його внесення таке:

„Старий поділ на провінції треба лишити, одначе великі провінції поділити на два або більше—по зможі національні округи, яким взагалі треба дати автономію у всіх тих справах, у яких мають таку автономію ті провінції, що складають ся тільки з одного округу; виїмок творили би ті справи, які спільні для двох або більше округів тої самої провінції, або які всі округи одної провінції однодушно віддуть компетенції провінції“.

„Таким способом, говорив він далше, не узгляднить ся вправді національностей у малих місцях, одначе при всім тим кождий буде мати вповні запевнений національний розвій. Провінції не будуть поділені, а про те одначе не буде на будуче в національних інтересах ніякого непорозуміння. Можна напр. провінцію Стирію поділити зовсім добре на німецьку й славянську половину.

На тім самім засіданню конст. комісії (25, I.) повідомив пос. Шоль про петиції за і проти поділу Галичини, які у великім числі вплинули до комісії й які він не міг іще полагодити; зреферує їх на однім із найбільших засідань.

Вкінці перед самим уже відданнем § 2 під голосованне пос. Рігер зголосив іще свій проект поділу Австрії. Він такий: „Монархія складаєть ся з десятиох державних країв ((Reichsländer), які покривають ся границями з нинішніми губерніями. Є се: 1. дол. Австрія, 2. гор. Австрія зі Сольногородом, 3. Чехія, 4. Моравія зі Шлезком, 5. Г а л и ч и н а, 6. Тироль. 7. Стирія, 8. Ілїрія, 9. Побереже, 10. Дальматія. Ті державні краї мають бути на підставі окремого державного закона поділені на округи, при чім треба о скільки можна звернути увагу на історичне право і національне відграниченне. Округ ділання окружних соймів обіймає все те, що їм визначить теперішня конституція або що їм передадуть краєві сойми“.

Що тикаєть ся самої техніки голосовання, то комісія прийняла внесення Паляцкого, щоб кождого з членів викликувати поіменно. Президент комісії піддав під голосованне три внесення: 1. проект Паляцкого — відкинено більшістю голосів ¹⁾; 2. проект Рігера — відкинено

¹⁾ На 28 присутних при голосуванню членів конст. комісії за проектом Паляцкого заявило ся 7: крім 3 заступників Чехії ще Словінці Г'орюн, Країц, Мікльосіч і заступник південного Тиролю—Турко.

більшістю голосів ¹⁾; 3. першу частину amendement Брестеля аж до слів „по змозі“ і т. д. з застереженням голосування над кожною провінцією з окрема — прийнято більшістю голосів ²⁾).

Голосованне над поодинокими провінціями дало такий склад австрійської монархії; а) Чехія, б) Галичина з Буковиною, в) дол. Австрія, г) гор. Австрія без краю над Іном, ґ) Сольногород з краєм над Іном, д) Стирія, е) Каринтія, є) Країна, з) Шлезк, ж) Моравія, і—и) німецький Тироль, л—м) Побережжя й Гориція, н) Далматія.

При точці б); за поділом Галичини голосувало на 28 присутніх тільки 3 членів конст. комісії: еп. Яхимович, пражський адвокат Пінкасі тирольський судія Рац; проти поділу — 23 членів. Пп. Паляцький і Рігер відтягнули ся у рішачій хвилі „vorsichtiger Weise“ — як зазначено у протоколі — від голосування...

При точці і—к): за поділом Тиролю заявило ся 20 членів; проти — 7.

Таким чином внесенне на поділ Галичини — перепало, внесенне на поділ Тиролю — перейшло. Се стало ся, як ми вже зазначили, на засіданню дн. 25 січня 1849 р.

VIII.

Між тим вістка про неприхильне становище конституційної комісії до справи поділу Галичини дійшла до Львова.

На 76-тім засіданню Гол. Р. Ради дн. 16 лютого 1849 р. „Борискевич звернув увагу на те, що конст. комісія противить ся поділові Галичини, і поставив внесенне вибрати окрему комісію яка застановила-б ся над сею справою й нарадила ся над способами, якими можна було-б діпняти сеї цілі“. — Комісію таку вибрано.

Инше, радикальнійше внесенне в сій справі поставив на тім самім засіданню Гол. Р. Ради — Трещаківський. Він зажадав, „оби Гол. Р. Рада на випадок, коли-б Сойм (парлямент) не ухвалив поділу Галичини на польську й українську части й утворення з української части окремої української провінції, візвала український народ, щоби відкликав своїх послів з парламенту (яких в р.р. 1848—49 було 37) й узнав зрадником такого українського посла, який би ще тоді лишив ся в парламенті, коли український народ поверх 200.000 голосами (підписами) зажадав поділу Галичини“.

Й се внесенне Гол. Р. Рада прийняла, не зважаючи на заяву Куземського, що властиво поділ Галичини фактично вже показуєть ся.

¹⁾ За проектом Рігера голосували ті самі члени, що за проектом Паляцького крім останнього — пос. Турка.

²⁾ Amendement Брестеля прийнято майже одностайно.

ЛНВістник 1910, кн. XI.

ІХ.

Не зважаючи на формальну ухвалу, яка запала в справі поділу Галичини на засіданню Конст. Комісії до 25 січня т. р. справа ся прийшла місяць пізнійше ще раз під обрани конститутційної комісії. Дн. 28 лютого прийшли на порядок дня додаткові реферати в справі трьох країв: Галичини, Буковини й Тиролю. Галицький реферат мав пос. Шоль, буковинський — пос. Смолька, тирольський — пос. Маср.

Найперш зреферував пос. Шоль 35 петицій з Галичини за і проти поділу краю. Одну частину петицій за поділом прислала Головна Руська Рада зі Львова, другу частину—різні громади. Під деякими з них було по де кілька десятків тисяч підписів (пр. одна з 21.000, инша навіть із 67.000 підписів!). До згаданих петицій був доданий меморіал, який жаданне поділу Галичини підпирав історичними аргументами. Дискусії над сими петиціями небуло ніякої. Опираючись на однодушнім майже порішенню сеї справи на засіданню комісії дн. 25 січня, пос. Шоль поставив тільки відповідну резолюцію, яку комісія прийняла без ніякого протесу. Резолюція ся така:

„Конститутційна комісія підчас нарад над § 2 не признала нового поділу держави постулятом конститутційної монархії, тільки постановила, що поділ держави має й на будуче опирати ся на підставі історичного принципу, т. зн. на підставі випадкового повільного набування так, що кожний край, який є самостійним набутком і жив до тепер певним життем (мав окрему станову конститутцію), має й на будуче становити нерозривну одиницю в державі. Частина Галичини, заселена Українцями, не є самостійним набутком, не жила в австрійським цісарстві ніколи окремих життем, не мала ніколи окремої станової конститутції. Українська національність є забезпечена § 21-шим основних законів; поділ держави по національностям був би одною з найосновніших перепон для народнього духа. Нарікання на вживанне польської мови в школах української часті Галичини теперішнє міністерство вже усунуло. Тому вношу виложити сї петиції для перегляду членам парламенту на стіл конститутційної комісії і повідомити про се парламент“.

Севнесенне конст. комісія прийняла безніякого протесту з боку українського члена комісії еп. Яхимовича.

Тепер прийшов реферат пос. Смольки про 8 петицій за і проти відділення Буковини від Галичини.

„Виравді чотири перші петиції за відділенням, говорив референт, мають тільки де кілька соток підписів, одначе вони репрезентують, як йому відомо, інтелігенцію. Буковина має коло 400.000 мешканців, між якими переважають Румини. Найліпші аргументи в користь їх просьби

за відділенням від Галичини є у меморіалі, який окрема депутація передала також цісареві в Оломунці (читає меморіаль). Чотири петиції против, з яких одна підписана самим тільки послом Кобилицею, виходить з того погляду, що в разі відокремлення Буковини селян відтягнуть від Австрії і змусять знов робити папщину.

Внесення референта таке: „Буковину признаєть ся окремою провінцією. Самі-ж петиції викладають ся для перегляду на стіл конституційної комісії й повідомляють ся про се палату послів“.

Над сим внесенням вивязала ся в комісії коротка дискусія.

По кінцевім запевненню одначе референта сеї справи пос. Смольки, що в тім випадку руководив ся він справді тільки мотивом справедливости, президент комісії піддав внесення Смольки під поіменне голосування. Результат голосування був такий, що на 27-ох присутних членів комісії (трьох послів: Лявфенштайна, Гайна і Бляха не було зовсім на тім засіданню) резолюція Смольки перейшла одноголосно, отже також голосом українського члена комісії — еп. Яхимовича!

Вкінці справа Тиролю.

Як ми вже згадували, конст. комісія на засіданню дн. 25 січня ухвалила, не вважаючи на протеси тирольсько-німецьких послів і на перекір проєктові власної підкомісії, поділити Тироль на дві окремі провінції, на — північний або німецький і на південий або італійський Тироль. Одначе німецькі послы з Тиролю ¹⁾ постановили за всяку ціну не допустити до поділу краю. Найперш оба тирольсько-німецькі члени конст. комісії усунули ся зовсім від участі в обрадах згаданої комісії; дальше загрозили, що всі німецькі послы з Тиролю зроблять з парламенту сецесію й передадуть цілу справу в руки цісаря. Коли-ж вкінці послы Ляссер і Пфречнер заявили на однім із засідань комісії, що на підставі приречення цісаря, яке він дав тирольській депутації, ухвалений поділ Тиролю не дістане цісарської санкції, тоді між тирольсько-німецькими послами й конституційною комісією почали ся переговори. Їх результатом було уневаження попередньої ухвали конст. комісії, яка ділила Тироль на дві провінції, й привернення одноцільності краю. Нове голосування в сій справі відбуло ся на засіданню дня 1 марта; в поіменнім голосуванні за одноцільністю Тиролю заявило ся тепер 12 послів, проти нього 11. Нова редакція § 2 конст. проєкту перейшла отже більшістю 1-го голосу.

Дискусію над проєктом конституції покінчила комісія на засіданню дня 1 марта 1849 р. Тоді вибрано також чотирьох послів: Маєра, Ляс-

¹⁾ Всіх послів із Тиролю (Німців й Італійців) було разом 17. У конст. комісії на 3 тирольських делегатів 2 було Німців: Пфречнер і Рац; 1 був Італієць: Турко.

сера, Пінкаса і Файфаліка, яким поручено на підставі пороблених поправок і змін виготовити нову редакцію конституційного проекту й віддати його відтак до друку. Секретарям комісії поручено зібрати разом усі vota меншости й постарати ся вилітографувати їх. Президент Файфалік мав на другий день рано повідомити про виготовлення проекту конституції парламент.

Останнє засідання конст. комісії відбуло ся дня 4 марта. Тоді переведено третє читання конст. проекту й по незначних поправках прийнято його в останній редакції.

§ 2 проекту конституції виглядав тепер так: „Краї цісарства, які обовязує ся конституція, є отсі: 1. королівство Чехія, 2. королівство Галичина й Володимирія разом з Краковом, 3. королівство Дальматія, 4. архикнязівство дол. Австрії, 5. архикнязівство гор. Австрії без краю над Іном, 6. князівство Сольногород з краєм над Іном, 7. князівство Стирія, 8. Князівство Каринтія, 9. князівство Країна, 10. князівство Шлезк, 11. маркграфство Моравія, 11. укняжене графство Тироль разом із Передарулянським краєм, 12. Побереже, 14. Буковина.

Дня 4 марта 1849 р. конституційна комісія покінчила свої наради: дня 6 марта роздано між послів друкований проект конституції. Перше читання згаданого проекту в повнім парламенті визначено на день 16 марта.

Одначе до такого читання не прийшло. Події, які зайшли в Австрії в перших днях марта 1849 р., не тільки що не дали готовому конст. проекту законної сили, але змели з лица землі навіть автора його — австрійський парламент. Цісарський розпорядок із дня 4 марта т. р. розв'язав (7 марта) кромєрижський сойм, а на місце виготовленого його комісією конст. проекту, оголосив офіціальну т. зв. октройовану конституцію з датою дня 4 марта с. р.

X.

Бачучи, що справа поділу краю лишила ся дальше неполагодженою й опираючись на § 83 октройованої конституції, який постановляв, що конституції всіх коронних країв, які входять у склад держави, мають увійти в жите в протязі 1849 р. й мусять бути предложені першому загальному парламентови Австрії, який буде скликаний зараз по оголошенню тих конституцій, — Гол. Руська Рада підняла незабаром сю справу на ново.

Дн. 29 марта т. р. внесла вона в справі поділу Галичини новий меморіал до міністерства, в яким, покликуючись на численні попередні меморіали й депутації, висилані в сій справі до цісаря, міністерства і розв'язаного парламенту, жадає рішучого переведення поділу краю на дві окремі провінції. Одно тільки адміністраційне відділення 6 західніх

округів під управою краківської губерніяльної комісії сьому жаданню зовсім не вдовольняє, бо тут йде о провінціяльну самостійність української землі, о утворенне окремого коронного краю, який мав би рівні права з иншими коронними краями. „Факт, що державна конституція з дн. 4 марта 1849 р. не говорить досить ясно—сказане в згаданім меморіялі, — чи український край має становити під назвою „Королівства Галичини і Володимирії“ окремий коронний край супротив „Вел. Князівства Краківського з Князівством Освенцімським і Заторським“, чи сей край має дістати окрему краєву конституцію з окремим краєвим соймом, чи лишить ся у спільнім провінціяльнім союзі, викликав між цілою українською людністю невдоволенне, що певне завважали самі краєві власти“. Меморіал кінчить ся заявою, що український народ погодить ся як навіть... з неприхильним найвисшим рішенням... одначе ніколи не перестане стреміти легальною дорогою до поділу Галичини, конче потрібного для спокою й порядку провінції.

Одначе ся справа звернула ся тепер на иншу дорогу. В голові віденського центрального уряду дозрівала поволи думка — поділити цілу державу на ряд окремих адміністраційних територій на взір французьких департаментів з 1791 р. Такий департаментальний поділ плянував тоді міністер внутрішніх справ гр. Ф. Стадіон, той самий, що був недавно губернатором у Львові“.

Тим часом український меморіал з дн. 29 марта 1849 р. виходив своїм жаданнем поділу Галичини на два окремі коронні краї далеко поза механічно-адміністраційний поділ краю на департаменти. Через те входив у колізію зі згаданими організаційними плянами гр. Стадіона і став для нього тепер не зовсім вигідним. Тому гр. Стадіон звернув ся дн. 26 цвітня 1849 р. до тодішнього шефа Галичини гр. А. Голуховского не з порученням, а просто з просьбою, щоби Куземському сказав довірочно, що „правні постанови про конституцію Королівств Галичини і Володимирії, а також про політичний поділ краю будуть видані по докладнім перестудіюванню окремих відносин, одначе не корисно для спокою краю й інтересів людности, коли такі питання, як висше згадані, стануть не в пору, передчасно, предметом публичної дискусії і через те підіймуть ся нарікання, позбавлені позитивної підстави, які одначе розпалять пристрасти і зготовлять урядови колізії“. Вкінці заапелював Стадіон до Куземського, щоби не допустив до не вигідної для нього дискусії, вплинув на заспокоєнне української людности і скріпив її довіре до уряду.

XI.

Між тим постанова § 4-го октройованої конституції про т. зв. краєві конституції (статути) почала наближувати ся до зреалізованя. Гр.

Стадіон скликав до Відня своїх мужів довіря, які мали уложити згадані краєві статuti. З їх нарад вийшли незабаром проекти краєвих конституцій найперш для долішньої Австрії й Морави, які гр. Стадіон переслав гр. Голуховському як взірці конст. проекту для Галичини. У рескрипті, який вислав з тої нагоди гр. Стадіон до львівського губернатора, порушив він думку поділу краєвої репрезентації на дві соймові курії, східньо і західньо-галицьку з осідками у Львові і Кракові. Се мав бути конституційний pendant до адміністр. поділу краю доконаного ще за управи В. Залеского. На підставі сього проекту кожда з обох гал. соймових курій мала мати по 140 послів (20 з міст, 30 великої земської посілости і 90 зі сіл).

Проти проекту гр. Ф. Стадіона виступив дуже рішучо гр. А. Голуховський. Зазначивши законодавні й адміністраційні труднощі, які мусів би викликати поділ сойму на дві курії, а то неможливість затримання законодавної й адміністраційної одностайности у спільних для обох частин краю справах (пр. краєві фонди, Кредитове товариство й ин.), він не завагав ся увійти навіть у політичні мотиви такого поділу краю, які вправді в проекті Стадіона не були піднесені, на які одначе кляли сильний натиск всі адреси, меморіяли й петиції, вислані в сій справі до Відня Гол. Р. Радою.

„Заявляю ся — пише гр. Голуховський у своїй реляції до міністерства вн. спр. з дн. 9 мая 1849 р. — проти поділу краєвого сойму, бо думаю, що в сїм містить ся фактичний поділ краю на дві окремі провінції. Що торкаеть ся фактичних аргументів, то мою думку уаргументував я, як гадаю — доволі, вже давнійше, одначе справу вважаю так важною, що мушу піднести ще одну причину такого могого кроку. Тому що краєва конституція становить найважнійшу часть законодавства і найактуанійше питанне для краю, а супроти взаїмного впливу також для цілої держави, вважаю своїм обовязком уважити при її аналізі не тільки на теперішні відносини, але також застановити ся докладно над тим, як по всій правдоподібности уложить ся політична ситуація на будуче. Виходячи з тої точки погляду, мушу отверто виповісти думку, що поділ сойму на дві курії, після чого пішов би фактично поділ краю на дві провінції, себто на польську й українську, був би, не згадуючи вже про инше, невідповідним з огляду на будучий уклад політичних відносин в українській части краю. Поведенне українського народа під час останніх заколотів і клопотів держави показало його привязанне й посвяченне для цісарського дому й держави. Найблизшою причиною сього обяву було почуте вдяки за опіку, яку діставав все український народ від уряду і за довершену політичну еманципацію його супроти шляхти,

В тім почуттю укріпляло український народ духовенство, якому вдало ся досягнути сю ціль, мимо противних змагань неприхильної для уряду партії — тому, що се почуте впливало природно з вище згаданих причин і що маси українського народу, не маючи ніякої освіти, крім уряду показують довіре тільки до свого духовенства, і піддають ся на сліпо його проводови. Фактично українське духовенство становить майже виключно інтелігенцію українського народу. Одначе мусить бути причина тої лояльности, яку показувало до тепер духовенство, бо без такої причини не діеть ся нічого серед політичних заколотів. Очевидно — українське духовенство надіеть ся, що завдяки поділові краю вибеть ся з дотеперішньої низшости супроти латинського духовенства, зискуючи повагу, вплив, значінне і матеріяльні користи. В тих своїх змаганнях українське духовенство жде підпертя з боку українського народу, що є неосвіченим одначе сильним елементом, який дасть ся повільно кермувати у своїм довірю. Одначе при зростаючим національним розвою і поступі в освіті сила ерархії не може бути трівалою, але мусить уступати супроти політичних струй, звернених до злуки або з польською національністю, або — що більш правдоподібне — до зближення із спорідненими народами під російським скинтром. В однім і другім випадку українська частина краю стала би центром політичних плянів і заходів, які з евентуальним змаганням получити всі племена в одну руську державу могли б бути небезпечними для вдержання спокою з сусідньою державою, а навіть для затримання тої части краю при монархії. Що такий мій погляд не лишений підстави, про те може уряд переконати ся з подання Ради до престола, в якім вона, долучуючи подання духовенства і українських мешканців українських комітатів північної Угорщини, просить злучити сі комітати з українською частию Галичини в одну цілість, з одною конституційною організацією, з одним законодавством і з одною управляючою властю. Не маю причини сумнівати ся про лояльність і вірне династичне привязанне нинішнього покоління Українців. Одначе з вище згаданого акту пробиваєть ся вже бажанне злучити ся зі спорідненими народами, а коли-б ся просьба була узгляднена й Українці набрали сил наслідком розвою національності серед теперішніх відносин ієрархії, в таким разі коли не нинішне, то без сумніву будуче покоління звернуло-б ся до споріднених народів, що живуть під російським скинтром, щоби витворити одноцільний могучий державний організм. Тоді українська частина Галичини при поступі освіти й матеріяльної культури стала би огнищем затій і заходів, які мали-б цілю з одного боку — зломати ієрархічну силу духовенства, з другого — згадану вище злуку народів. Коротко кажучи, могла-б

повстати така сама боротьба за відбудовання України (Ruthenien), яка від багатьох літ з перервами, одначе з залізною витривалістю, веде ся за відбудовання вільної й незалежної Польщі“.

XII.

Між тим дн. 28 червня 1849 р. зайшла в складі австрійського міністерського кабінету нова зміна. Гр. Ф. Стадіон, що у дотеперішнім міністерським кабінеті мав теку міністра внутр. справ, зложив її тепер і лишив ся в кабінеті без теки. Міністром внутр. справ став на місце Стадіона дотеперішній міністер справедливости др. А. Бах. Він і перейняв по Стадіоні його ідею — поділу держави на департаменти.

У протязі цілої 2-гої пол. 1849 і 1-шої пол. 1850 р.р. не чути зовсім нічого ні про проєктований поділ держави — взагалі, ні про поділ Галичини — спеціально. Вправді у Відні вели ся в одній і другій справі тайні наради, в яких, як можна з певних звісток догадувати ся, брало також участь де-кількох Українців, одначе на вні поділова акція зовсім притихла.

Аж у ч. 69 „Зорі Галицької“ 1850 р. (28 серпня) появила ся невеличка замітка, яка дуже небагато відхиляла заслону, якою була оповита дотепер ціла ся справа. „Для 24 с. м. (серпня) переїздили через Львів, сказане там, до своїх родин Вп. наші Українці: крилошанин і міністерський радник Шашкевич й український віденський парох Литвинович, які багато заслужили ся для свого українського народу при нарадах, які відбували ся тими часами в міністерстві в справі Галичини. Приемно нам було чути від них, що В. уряд сердечно бажає собі підняти наш галицько-український нарід на дорозі рівноправности, подаючи йому до сього всяку нагоду, як воно покажет ся з організаційного рішення дотично Галичини. При тім жеде В. уряд ревного співділання нашого народу для свого добра, щоби зайняти належне собі місце попри других австрійських народах. Казали вони також, щоби Українці твердо надіяли ся і не сумнівали ся про прихильність В. уряду до себе, бо В. уряд довіряє нашому народови“...

Яке було згадане „організаційне рішення дотично Галичини“, зараз побачимо.

XIII.

Ми вже згадували в однім із попередніх розділів нашої статі про § 83 октройованої конституції з дн. 4 марта 1849 р., який постановляв, що конституції всіх коронних країв, які входять у склад австрійської держави, мали увійти в жите в протязі того-ж 1849 р. Пригляньмо ся тепер виконанню сеї постанови дотично нашого краю.

Конституційно-правне становище поодиноких австрійських країв, ви-

числених у § 1-шим згаданої конституції, нормував загально розділ IX того-ж конституційного акту п. з. Про краєві конституції й краєві сойми. §§ 71 — 75 потверджували й гарантували дотеперішні краєві конституції в королівстві угорським, воеводстві сербським, королівствах Кرواتії й Славонії, вел. князівстві семигородським і т. зв. Військовим Пограничу; § 76 обіцяв окрему конституцію для Льомбардо-Венеції; § 77 заповідав спеціальні краєві конституції для всіх інших коронних країв Австрії („всі інші коронні краї дістануть власні краєві конституції. Станові конституції втрачуть обов'язуючу силу“).

До тих власне „всіх інших коронних країв“ належала також Г а л и ч и н а.

Цісарський патент, який оголошував для Галичини нову конституцію й нову соймову виборчу ординацію, вийшов дн. 29 вересня 1850 р. — Формально затримував він і на дальше територіяльну одність „королівств Галичини й Володимирії з кн. Освенцімом і Затором і з вел. кн. Краківським“ (§ 1), яких границі могли бути змінені тільки дорогою закона (§ 5), а для нагляднішого зазначення сеї одности до дотеперішнього спільного краєвого гербу додавав ще новий додаток — герб. вел. кн. краківського (§ 6); однак фактично, у внутрі краю впроваджував він далеко йдучі адміністраційно-політичні реформи й новаторства, які мали заступити формальний поділ Галичини на дві окремі провінції. Маємо на думці — поділ краю на три адміністраційно-політичні округи: краківський, львівський і станіславівський й установленне трьох окружних соймів т. зв. краєвих курій (Landescurien) з місцями збору й нарад у Львові, Кракові й Станіславоі

Перед тим однак, заки Міністерська Рада предложила проєкт такого поділу Галичини до найвисшої санкції, відбувала вона в сій справі спільну нараду, на якій передискутовала докладно аргументи pro і contra поділу краю на дві провінції. В результаті заявила ся з висших політичних і стратегічних мотивів проти такого поділу й замість нього запропонувала від себе поділ — на згадані висше три адміністраційно-політичні округи з трьома окружними соймами.

Дня 4 вересня 1850 р. предложила згадана Рада міністрів в сій справі цісареві Франц-Йосифові I такий меморіал:

„Наймилостивіший Пане!

„Край, який лежить на північ від Карпат, а яким управляли аж по 1849 рік, а також і нині, губернія у Львові, потім губерніяльна комісія у Кракові й провізорична краєва власть в Чернівцях, складає ся на підставі § 1 державних законів з Королівств Галичини й Володимирії з князівствами Освенцімом і Затором і з вел. кн. Краковом, а також з князівства Буковини.

„Щоби й до тих країв примінити § 77 державних законів дотично надання краюї конституції й найвищі розпорядки з дн. 14 і 26 липня 1849 р. дотично політичного й судового устрою, треба найперше порішити питання про одержання їх в один або кілька коронних країв.

„Буковина, відосібнена від Галичини й Володимирії історією, а по часті також віроісповіданнем і народністю, була до тепер з тими королівствами, так як князівства Каринтія, Шлезк і Зальцбург з Країною, Моравією й Австрією повисше Анїзи, злучена головно тільки адміністраційним підпорядкованнем одній і тій самій краюї власті й має тепер на підставі § 1 державних законів творити окремих коронних країв монархії й як такий дістати окрему ординацію й окрему краюї Управу.

„Становище Буковини так мало різниться тим від інших менших коронних країв, що санкціоновані найвищим рішенням головні зариси краюї конституцій для тих країв, устрій судівництва й адміністраційних властей можна тут приложити й будуть тільки потрібні модифікації, вказані спеціальними відносинами згаданого князівства.

„Вірна й послушна Міністерська Рада сміє вироблений на підставі тих засад нарис краюї конституції для князівства Буковини предложити Вашій Великості до найвищої санкції.

„Що тикається королівств Галичини й Володимирії з князівствами Освенцімом і Затором і з великим князівством Краковом, то з дуже поважної сторони було висказане кілька разів бажання, щоби, уважаючи на перевагу в національній складі західної й східної часті того краю, утворити з тої провінції два коронні країв.

„Вага наслідків, злучена з рішенням сього питання в один або другий бік, вложила на правительство Вашої ціс. Великості обовязок — розібрати справу докладно; отже по огляднім розваженню причин, які промовляють за і проти, вірна й послушна Міністерська Рада вважає своїм обовязком з огляду на постанови державного закона, на інтерес одноцільної монархії й на добро дотичних частин краю, а також народів, які там живуть, заявити ся проти згаданого наміру утворити два коронні країв.

„Передовсім §§ 1 і 6 державних законів не подають достаточної підстави для поділу на західний і східний коронний край.

„Між королівствами Галичини й Володимирії неможливо установити иншу границю, як тільки довільну тому, що принята в мин. століттю збірна назва для тих королівств, означала все таки неподільний, хоч у своїм обшарі пізнійше знов змінений край.

„Коли-б одначе, задержуючи згадані в § 1 державних законів окремі часті краю, загадали утворити з того адміністраційного округа два коронні країв тим способом, щоби один коронний край складав ся з ко-

ролівств Галичини й Володимирії, а другий з вел. князівства Кракова і з князівств Освенціму й Затора, які мали би відлучити ся від давнішого галицького губерніяльного округу, то тому, що під вел. князівством Краківським, не зменшуючи дотеперішнього об'єму королівств Галичини й Володимирії, можна розуміти тільки округ бувшої республіки, — таке уконституування обох країв не відповідало би ні адміністраційним потребам, ні зглядам, що викликали змагання до поділу.

„При особливім положенню Галичини й напрямку внутрішніх її відносин, висші політичні згляди наказують в інтересі добра й цілості держави, щоби виконну власть краю сконцентрувати в загально-корисний спосіб, який забезпечив би одноцільну управу, а не обезсилювати роздроблюванням сили, на якій при доказаній вірності більшості мешканців опирається супроти стремління ворожих елементів.

„За постійною злукою згаданих країв промовляють крім того переважним голосом: однакий стан їх культури, продукції і торговельного обороту, географічні й історичні відносини, а також і згода, яка виробилася в наслідок однакової участі в не одній інституції в наслідок спільності дотеперішніх законів й устроїв і так багатьох матеріяльних інтересів.

„Роздумавши ті причини й роздумавши над тою обставиною, що тривке заспокоєння правдивих інтересів поодиноких племен того краю можна далеко певнійше досягнути через ті реформи, які вірна й послужна Міністерська Рада осмілюється предложити Вашій Великості дотично краєвої конституції й устрою політично-адміністраційних і судових властей, чим би то було можливим в разі поділу на два коронні краї. Вірна й послужна Міністерська Рада думала, що при виготовленню краєвої конституції треба їй тримати ся тої засади, щоби королівства Галичини й Володимирії разом із князівствами Освенціму і Затора і вел. князівством Краківським уважати в душі § 1 державних законів за один коронний край.

„Вірна й послужна Міністерська Рада предкладає передовсім головний нарис тої краєвої конституції:

„З цілого коронного краю, якого намісник буде резидувати у Львові, утворять ся потягненням граничних ліній від полудня на північ три великі адміністраційні округи, а на їх столиці й осідки відповідних урядових властей пропонують ся міста: Краків, Львів і Станиславів.

„Президенти тих адміністраційних областей, що мають стояти на чолі управи в своїм окрузі, повинні б з огляду на свій круг ділання й приділений їм більший обшар, дістати ширше уповаження, як окружні

президенти в інших коронних краях і в тім згляді треба видати спеціальну інструкцію.

„Той областний поділ на три великі адміністраційні округи буде служити підставою для устрою адміністраційних і судових властей, а разом з тим мати вплив на склад й обсяг діяльності краєвої репрезентації.

„При тім належало би тримати ся тої засади, що краєвий сойм має складати ся з трьох курій, що відповідали би тим трьом адміністраційним округам й були б з них вибрані, які-б осібно збирали ся, радили й ухвалили, — звичайно в столиці адміністраційного округу.

„Кожда курія складала би ся з тих самих елементів, на які вірна й послужна Міністерська Рада вказала в своїм найнижшій пропозиції з дн. 29 грудня 1849 р. дотично краєвих конституцій; однак справедливим узглядненню стану людности й оподаткування краю вимагає, щоби послам сільських громад, як то вже стало ся в Тиролю, надати значну перевагу супроти послів найвише оподаткованих і послів міст.

„Отже львівська курія складала би ся з 11 послів найвише оподаткованих, з 11 послів найбільше до вибору управнених міст і з 28 послів сільських громад, — разом з 50 членів; краківська курія з 14 послів найвише оподаткованих, 9 послів міст і 35 послів сільських громад, — разом отже з 58 членів; станиславівська курія з 10 послів найвише оподаткованих, з 8 мійських послів і 24 послів сільських громад, — разом із 42 членів.

„Згадані три курії становили би в справах, що на підставі закона належать до круга діяльності краєвої репрезентації, орган дотичного адміністраційного круга, а для справ, що дотикають цілого краю, зглядом яких не запала би в поодиноких куріях одногосна ухвала — і для укладу проектів законів, що обіймали би цілий край, мали би утворити з поміж себе центральний відділ, однак в такий спосіб, щоби зібрання всіх трьох курій ніколи не наступило разом.

„Крім того для поалагоди біжучих справ існував би, так як краєві віділи по інших коронних краях, неустаючий краєвий відділ у Львові, утворений з трьох куріяльних відділів, до яких каждая курія вислала би рівне число по 5 членів.

„Справи, приділені на підставі закона краєвому віділови, о скільки дотикають цілого коронного краю, поалагоджував би цілий краєвий відділ, о скільки однак дотикають одного адміністраційного округу, — відділ віділу, вибранный з поміж дотичної курії.

„Центральний відділ складав би ся тому з 33 членів, а то з 15 членів неустаючого краєвого віділу, відтак по 6 членів з каждой поодинокій курії, вибраних з поміж них абсолютною більшістю голосів.

„Курії збирали би ся що року, центральний виділ тільки часами для полагоди певних предложень.

„Дійсний уділ у краєвім законодавстві виконував би ся таким способом :

„У всіх докладно означених справах, які дотикають цілого коронного краю й тому не можуть бути лишені рішенню одної курії, був би виданий проєкт краєвого законна, який мав би бути предложений найвисшій санкції двояким способом: або з нарад курій вийдуть односторонні ухвали, або коли-б такі односторонні ухвали не дали ся досягнути, радить над тим центральний виділ і переводить ухвалу ; се має настати тоді, коли найменш дві курії запропонують, аби нарада відбула ся в центральнім виділі.

„В першім випадку односторонна ухвала поодиноких курій, в другім ухвала центрального виділу дістала би через монаршу санкцію обов'язуючу силу краєвого закона для цілого коронного краю.

„Поодиноким куріям прислугувала би законодавча власть, яку на підставі державних законів мають краєві сойми, а то у всіх тих справах, які не застережені виразно для нарад всіх соймових курій разом, — таким способом, що їх ухвали в наслідок санкції монарха дістали би обов'язуючу силу краєвого закона для дотичного краєвого округа.

„Крім того дістала би соймова курія у всіх тих справах, які закон признає справами округів, для цілого адміністративного округу значінне окружної репрезентації й виконувала би відповідні уповажнення.

„При докладнім означенню й відграниченню предметів і справ, що належали би до законодавчого обсягу ділання цілої краєвої репрезентації або поодиноких курій, має служити загальним правилом та ціль, щоби вирівнати й погодити противні стремління різних племен і частий краю й дати мешканцям поодиноких адміністративних округів для нарад над всіми справами, які обходять їх самих, такий орган, в якого складі й постановках лежало би те заспокоєння, що їх спеціальний інтерес знайде під кождим зглядом корисну оборону й nebude підлягати більшості інших, для тої часті краю чужих впливів.

„Вірна й послушна Міністерська Рада, просячи найвисшої апробати для розвинених висше засад й відкликуючи ся покійно до найнизшого предложення з дн. 29 грудня 1849 р., сміє предложити Вашій Великості проєкт патентів краєвої конституції і виборчої ординації для королівств Галичини й Володимирії з князівствами Освенцімом і Затором і вел. князівством Краковом до наймилостивішого підтвердження з тою найпокірнішою увагою, що в заведенню тих засад знайдуть ся способи тривалого усталення відносин згаданого краю до держави відповідно до загального добра й інтересів тих частин краю.

Відень, 4 вересня 1850.

У відповідь на те наступила така найвища постанова :

„Розвинені тут засади і внесення дотично обох коронних країв, а то королівств Галичини й Володимирії з князівствами Освенцімом і Затором і вел. князівством Краковом, а також князівства Буковини дістають Мою санкцію. Патенти про краєву конституцію й виборчу ординацію для тих коронних країв відсилаю, поклавши Мій підпис. Відень, 29 вересня 1850. *Франц Йосиф* в. р.

XIV.

У виконанню наведеної висше цісарської санкції появил ся дн. 16 жовтня т. р. у „Вістнику державних законів“ (в. СХХХVІ) такий розпорядок Міністерства вн. справ з дн. 15 жовтня с. р. (подаємо тільки у виїмках):

„В наслідок найвишого рішення з дн. 29 вересня 1850 р. видають ся такі постанови в справі упорядкування політичної адміністрації королівств Галичини й Володимирії з князівствами Освенцімом і Затором і Вел. кн. Краківським :

I. На чолі адміністрації стоїть намісник, який живе у Львові.

II. В адміністративнім відношенню ділиться коронний край — Галичина на три адміністраційні округи, які будуть мати назви від своїх головних міст: Львова, Кракова і Станиславова.

Адміністраційний краківський округ обіймає край від Карпат аж по Вислу й поріче Сяну, або округ. вел. кн. Кракова й давніші округи: вадовицький, бохенський, сяндецький, ясельський, тарнівський, ряшівський з де-якими частинами сяніцького й перемиського округів.

Адміністраційний львівський округ обіймає дотеперішні округи: перемиський, жовківський, львівський, сяніцький і самбірський з частвою стрийського, золочівського й бережанського округа.

Решта трьох останніх округів, відтак округи: тернопільський, чортківський, станиславівський і коломийський становлять адміністраційний станиславівський округ.

III. На чолі адміністрації округа стоїть адміністраційний президент, якому будуть додані: як заступник один радник намісництва, відтак відповідне число окружних радників, конценістів і маніпуляційних урядників.

Адміністраційні президенти, що тикаєть ся їх службового становища, є підчинені намісникови.

IV. Адміністраційні округи ділять ся на окружні староства (Bezirkshauptmannschaften).

V. Окружним староством управляє окружний староста, який підлягає безпосередно адміністраційному президентови. Окружне староство становить звичайно першу інстанцію у всіх політичних справах свого адміністраційного округа.

До наведеного міністерського розпорядку додано ще 3 окремі додатки, в яких вичислені подрібно всі вкружні староства й судові округи, що належать до кожного з трьох згаданих адміністраційних округів*). Додатки ці такі:

Львівський округ.

Ч.	Окружне староство	Судові округи
1	Дубецько	Дубецько, Дивів, Бірча
2	Ярослав	Ярослав, Радимно, Сінява,
3	Перемисьль	Перемисьль, Ніжанковичі, Мостиска, Судова Вишня.
4	Яворів	Яворів, Краковець, Немирів.
5	Любачів	Любачів, Плазів.
6	Самбір	Самбір, сек. I.; Самбір, сек. II.: Брониця, Стара-Сіль.
7	Сянік	Сянік, Шавне, Ліско, Балгород.
8	Доброміль	Доброміль, Устрики, Лютовиска.
9	Старе місто	Старе місто, Турка, Бориня.
10	Дрогобич	Дрогобич, сек. I.; Дрогобич, сек. II.: Медичі, Підбуж.
11	Стрий	Стрий, Жидачів, Сколе, Синевідско вижне.

Ч.	Окружне староство	Судові округи
12	Рава	Рава, Угнів.
13	Жовква	Жовква, Великі мости, Струмилова Камінка.
14	Сокаль	Сокаль, Белз, Радехів.
15	Броди	Броди, Соколівка, Леснів.
16	Львів	Львів, околиця: Куликів, Винники, Щирець.
17	Ходорів	Ходорів, Бібрка, Миколаїв.
18	Городок	Городок, Комарно, Янів.
19	Золочів	Золочів, Буськ, Глиняни, Перемисьляни.

*) Для поділу поодиноких округів на староства (повіти) була установлена окрема організаційна комісія у Львові під проводом Гр. А. Голуховського.

Краківський округ.

Ч.	Окружне старство	Судові округи.
1	Краків	Краків, сек. I.; Краків, сек. II.: Могила, Лішки.
2	Хшанів	Хшанів, Тшебіна, Кшешовіце.
3	Подгуже	Подгуже або Краків, сек. III., Ведичка, Неполоміце, Скавіна.
4	Кенти	Кенти, Бяла, Освенцім, Андрихів.
5	Живець	Живець, Міловане, Єлесьна.
6	Вадовиці	Вадовиці, Затор, Мислениці, Лянцкорона.
7	Йорданів	Йорданів, Маків, Мшана дол.
8	Новий Торг	Новий Торг, Чорний Дунаець.
9	Добчиці	Добчиці, Лаланів.
10	Бохня	Бохня, Бжеско, Усте сідне, Вішніч.
11	Старий Сянч	Старий Сянч, Ляцко, Кростенко.
12	Новий Сянч	Новий Сянч, Ліманів, Збіміце, Кривниця.
13	Грибів	Грибів, Венжковіце, Снетніца.
14	Горлиці	Горлиці, Маляслав, Беч
15	Ясло	Ясло, Змигородок, Кремпла.
16	Тарнів	Тарнів, сек. I.; Тарнів, сек. II.: Воніч, Заключин.
17	Домброва	Домброва, Жабно.
18	Сендзішів	Сендзішів, Ропчиці, Кольбушів.
19	Пільзно	Пільзно, Брожтек, Радомисль.
20	Мелец	Мелец, Тарнобжег.
21	Дукля	Дукля, Риманів.
22	Кросно	Кросно, Бжовів, Домарадж.
23	Ряшів	Ряшів, Тичин, Ілогів, Стрижів.
24	Ланцут	Ланцут, Соколів.
25	Розвадів	Розвадів, Ніско.
26	Шеворск	Шеворск, Прухнік, Лежайск, Гродзіско.

Станиславівський округ.

Ч.	Окружне старство	Судові округи
1	Заліці	Заліці, Підкамінь, Зборів.
2	Тернопіль	Тернопіль, сек. I.; Тернопіль, сек. II.; Збараж.
3	Скалат	Скалат, Грималів, Токи.
4	Бурштин	Бурштин, Рогатин, Марямніль.
5	Бережани	Бережани, Козова.
6	Підгайці	Підгайці, Монастириска.
7	Теребовля	Теребовля, Микулинці, Золотники, Хоростків
8	Чортків	Чортків, Гусятин, Ягольниця.
9	Борщів	Борщів, Озіряни, Мільниця, Заліщики.
10	Бучач	Бучач, Язловець, Устечко
11	Калуш	Калуш, Войнилів, Журавно.
12	Долина	Долина, Болехів, Рожнятів.
13	Станиславів	Станиславів, Галич, Богородчани.
14	Тисьмениця	Тисьмениця, Товмач, Отинія.
15	Надвірна	Надвірна, Десятин, Солотвина.
16	Городенка	Городенка, Гвіздець, Обертин, Снятин.
17	Коломия	Коломня, Заболотів, Печеніжин.
18	Кути	Кути, Косів.

XV.

Пригляньмо ся краєвій конституції для Галичини з дня 29 вересня 1850 р. те-що ближше.

Ми вже згадували висше, що открийована державна конституція з дн. 4 III, 1849 р. признала галицький конгломерат одним коронним краєм, вилучаючи в окрему провінцію тільки одну Буковину. На тім самім становищі мусіла стати також краєва конституція з дн. 29 IX, 1850 р., яка була тільки виконавнем §§ 73—83 конституції державної. Се становище зазначене у згаданій кр. конституції зовсім ясно в § 1-шім, якого текст такий: „Королівства Галичини й Володимирії з князівствами Освенцімом і Затором і в. кн. Краківським становлять невідлучну складову частину австрійської наслідної монархії й один коронний край сього цїсарства“.

§ 6-тий долучав до теперішнього краєвого гербу королівств Галичини й Володимирії з князівствами Освенціму й Затора ще герб. в. кн. Краківського.

Не зважаючи одначе на так виразне підчеркнення одности краю на внї в § 1-м, дальші §§ [10 — 82] розбивали його у нутрі на 3 великі національні теріторії, зі спеціальними політичними адміністраціями й окремими автономними інституціями, — зависимими вправді безпосередно не від центрального уряду у Відні, а від загально-краєвого (державного й автономного) у Львові, одначе з широкою компетенцією в границях своїх теріторій

Головні основи галицької конституції з 1850 р. були виложені загально вже висше в поданім нами меморіялі Ради міністрів до цїсаря з дн. 4 вересня 1850 р. На підставі сього власне меморіялу конституція ся одержала найвисшу цїсарську санкцію дн. 29 вересня т. р. й стала таким чином обовязуючим наш край правно-політичним актом. Тепер приглянемо ся йому дещо ближше.

Цїлу Галичину поділено, як знаємо, ва 3 великі національні теріторії т. зв. округи з 3-ма окремими Соймами т. зв. куріями.

1) львівський округ (польсько-український) зі столицею і Соймом у Львові,

2) краківський округ (польський) зі столицею і Соймом у Кракові,

3) станиславівський округ (український) зі столицею і Соймом у Станиславові.

При поділі сїм уряд взяв під увагу етнографічні відносини в краю, опираючись на статистичнім матеріалі, зібранім управителем Дирекції адміністраційної статистики — К. Чернігом, який пізнійше оголосив його в своїй відомій праці п. з. „Етнографія австрійської мо-

нархії“ й використав у своїй цінній „Етнографічній карті австрійської монархії“ з 1885 р., яка ще й досі не втратила свого наукового значіння.

Соймові курії.

Кожда соймова курія складала ся з трьох груп послів: 1) з послів з категорії найвище оподаткованих, 2) з послів з більших міст і 3) з послів з решти громад.

Соймова курія львівського округу складала ся з 50 послів, а то: з 11 послів з категорії найвище оподаткованих;

з 11 послів з більших міст (Львів — 3, Броди, Перемишль, Дрогобич, Ярослав - Любачів, Яворів - Городок, Самбір - Стара Сіль, Стрий-Сянік, Золочів-Буськ-Жовква по 1);

з 28 послів з решти громад (повіти: перемиський, самбірський, сяніцький, дрогибицький, стрийський, сокальський, львівський, ходорівський і золочівський — по 2 послів, десять інших — по 1).

Соймова курія краківського округу складала ся з 58 послів:

з 14 послів з категорії найвище оподаткованих;

з 9 послів з міст (Краків — 2, Тарнів-Пільзно, Кенти-Живець-Бяла, Вадовиці-Затор-Освенцім-Мислениці, Ряшів-Лежайск, Підгіре-Бохня-Величка, Ясло-Горлиці-Беч-Коросно, Новий Сянч-Старий Сянч-Новий Торг по 1);

з 28 послів з решти громад (повіти: кентський, вадовицький, бохенський, ново-сядецький, тарнівський, пільзенський, коросненський, ряшівський і переворський — по 2 послів, сімнадцять інших — по 1).

Соймова курія станиславівського округу складала ся з 42 послів, а то:

з 10 послів з категорії найвище оподаткованих;

з 8 послів з міст (Станиславів, Тернопіль, Коломия, Бучач-Теребовля, Городенка-Збараж, Бежани-Рогатин, Снятин-Кути, Калуш-Галич-Долина по 1);

з 24 послів з решти громад (повіти: скалатський, теребовельський, борщівський, коломийський, городенський і тисьменицький — по 2 послів, дванадцять інших — по 1).

Послів вибрано на 6 літ; з кінцем одначе 3-тього року половина Сойму мала уступати (перший раз мала бути вильсована), а на її місце мав відбувати ся новий вибір. По слідуючих 3-ох роках мала уступати половина, яка мала за собою 6 літ.

Соймові курії скликавав цісар кожного року, звичайно в падолистї, на протяг 4 тижнів; можна було скликувати їх також на надзвичайні сесії. Засідання соймових курій не могли відбувати ся рівночасно в засіданнями Державної Ради. Кожда соймова курія вибирала собі абсолют-

ною більшістю голосів президента й віцепрезидента — на протяз 3-ох років.

Ухвали западали абсолютно більшістю голосів.

На засіданнях мав право й обовязок являти ся й забирати голос намісник краю, президент округу, а також вислані ними комісарі.

Центральний Виділ.

Виспою від поодиноких соймових курій парламентарною інституцією, що своєю компетенцією обіймала цілий край, був так зв. Центральний Виділ.

Він складав ся з 33-ох членів — по 11 з кожної курії (в тім уже по 5 членів Кр. Виділу).

Центр. Виділ скликував цісар — звичайно до Львова. Патент, який оголошував скликаннє, мав означувати предложення, над якими мала вестися нарада, а також час тревання сесії.

Члени Центр. Виділу вибирали з поміж себе абсолютною більшістю голосів президента на протяз 3-ох літ.

Для важности ухвал конечною була присутність принайменш $\frac{2}{3}$ його членів, між якими мусіло бути принайменш шістьох з одинадцяти членів кожної курії.

Все инше — аналогічне як у соймових куріях.

Краєвий Виділ.

Автономною езекутивною властю був т. зв. Краєвий Виділ — один для цілого краю.

Він складав ся з 15 членів — по 5 з кожної курії, вибраних абсолютною більшістю голосів і з тількиж заступників. Вибір у поодиноких куріях відбував ся таким способом, що першого члена вибирала група послів з категорії нийвисше оподаткованих, 1 — послі міст, 2 — селянські послі, а 1 — повна курія. Члени Кр. Виділу були обовязані мешкати у Львові.

Кр. Виділ ділив ся на три відділи, з яких кожний обіймав членів Виділу тої соймової курії, з котрої вони вийшли.

Кр. Виділ вибирав з поміж себе председателя на цілий протяз свого мандату. Крім того кожний виділ вибирав іще з поміж себе председателя для тих нарад, які відбував окремо в справах, які дотикали тільки його округу.

Для важности ухвал конечною була присутність найменш 10-тьох членів, а між ними найменш по 2-ох з кожного округу. Ухвали западали абсолютною більшістю голосів.

Усі 15 членів Кр. Виділу входили в склад Центр. Виділу.

Компетенція.

А) Поодиноких Соймових курій. Кожда Соймова курія була репрезентаційним і законодатним органом свого округу в обсязі

всіх справ, не переказаних законом державній влади, або місцевій чи повітовій громаді.

Ухвали Соймової курії діставали цісарською санкцією силу краєвого закону.

Справи, які належали до обсягу ділання поодиноких Соймових курій, були такі:

- а) пропонування нових краєвих законів;
- б) всі т. зв. краєві справи (в границях своїх округів):
 - 1) краєва культура (комасація, меліорація, дороги й ин.);
 - 2) публичні будівлі, удержувані з краєвих фондів;
 - 3) добродійні заклади краю;
 - 4) бюджетові прелімінарі й складання краєвих рахунків;
 - 5) краєві доходи й заряд краєвим маєтком;
 - 6) звичайні й надзвичайні краєві видатки.
- в) близькі зарядження (в границях державних законів) в справах:
 - 1) громадських,
 - 2) церковних і шкільних,
 - 3) доставки підводів, а також заосмотрення й закватировання війська.

Крім того Соймові курії мали право на візванням езекутивної державної влади радити також в т. зв. справах державних, які дотикали данного округу, висказувати його потреби й жадання в сих справах і предкладати свої пропозиції Намісникови.

Б) У всіх Соймових курій разом. Справи, що належали під ради всіх Соймових курій разом, були такі:

- а) адміністрація маєтку, який належить до цілого коронного краю;
- б) зужитковання жерел доходу й кредиту цілого коронного краю;
- в) підприємства, заклади й будівлі, впроваджувані, уряджувані або удержувані для цілей і з фондів цілого коронного краю;
- г) приймавання й виконання зобовязань, які дотикають цілого коронного краю;
- д) остаточні наради над регуляміном Соймових курій і Центрального Виділу, який має установити ся в формі краєвого закону;
- е) наради над зміною краєвої конституції під умовами, які містять ся в теперішній конституції.

Існуючий у Львові Кредитовий заклад, заложений під гарантією галицьких станів, признано інституцією цілого коронного краю.

Прелімінар доходів і видатків, що дотикають цілого коронного краю, укладав Намісник у порозумінню з Кр. Виділом; — прелімінарне запотребовання, о скільки не покриваєть ся доходами з адміністрован-

ного Кр. Виділом маєтку коронного краю, розкладало ся відповідно до квоти безпосередніх податків на всі три краєві округи, а припадаючий на кожний округ уділ подавав ся до відома дотичного урядового президента, який вставляв його до преліминарї свого округу.

Коли якась справа, що на підставі конституції належала під наради всіх Соймових курій, перейшла згідну ухвалу всіх трьох, тоді предклядало ся її до найвищої апробати. По одержанню цісарської санкції ставала вона законом, який обов'язував цілий коронний край.

Коли-ж над якоюсь справою вели ся вправді наради у всіх трьох куріях, одначе не прийшло до згідної ухвали, тоді мала вона предклядати ся Центр. Виділови, — коли принайменш дві курії вносили згідно, щоби над нею відбули ся наради в Цент. Виділі.

В) Центрального Виділу. Обсяг ділання Центр. Виділу обмежував ся тільки до нарад й ухвал в тих справах, які йому переказали Соймові курії. Сам він не мав права пропонувати законів у краєвих справах.

Ухвали Центр. Виділу ставали, по одержанню цісарської санкції, краєвими законами, які обов'язували цілий коронний край.

Г) Краєвого Виділу. Обсяг ділання Кр. Виділу обіймав взагалі отсі справи :

а) приготування до засідань Соймових курій і Центр. Виділу, а також вишукання, урядження й удержання локалів, призначених для краєвої репрезентації і для підвласних їй безпосередно урядів й органів ;

б) збирання й предклядання Соймовим куріям жаданих виказів й інформацій в краєвих справах ;

в) предклядання, коли Соймові курії не зібрані, справоздань і внесенень у краєвих справах намісникови, або через нього Міністерству ;

г) видавання опінії у важних справах, які дотикають краєвої адміністрації, або в випадках видання тимчасових краєвих законів, коли до того візвє його намісник ;

д) удержання, заряд і рахунки краєвого маєтку й краєвих доходів ;

е) надзір над урядниками й слугами, які підлягають безпосередно краєвій репрезентації, їх припинання, суспендовання, переносення в стан спочинку і т. д.

Які інші ще справи мали належати до обсягу ділання Кр. Виділу, про се мало рішити краєве законодавство. Кр. Виділ одначе не мав права співучасти в краєвім законодавстві.

Справи, переказані Кр. Виділови, о скільки вони дотикали цілого коронного краю, полагоджував повний Кр. Виділ ; — о скільки одначе дотикали поодиноких округів, полагоджували їх відділи Кр. Виділу, вибрані зі Соймової курії дотичного округу.

Виборча ординація.

Рівночасно з конституцією одержала цісарську санкцію також спеціальна виборча ординація для Галичини, яка обов'язувала цілий коронний край. З огляду на її вагу пригляньмо ся сій ординації близше.

Про загальне число послів у поодиноких соймових куріях, а також про їх число у поодиноких виборчих категоріях, говорили ми вже висше, при огляді краєвої конституції з 1850 р. Там зазначили ми також поодинокі виборчі округи — мійські й сільські, в кожній із трьох частин краю з окрема.

Тут звернемо увагу тільки на найважнішу частину сеї ординації. ни її 2-й розділ п. з. Виборчі права.

Виборче право мав взагалі кожний, хто :

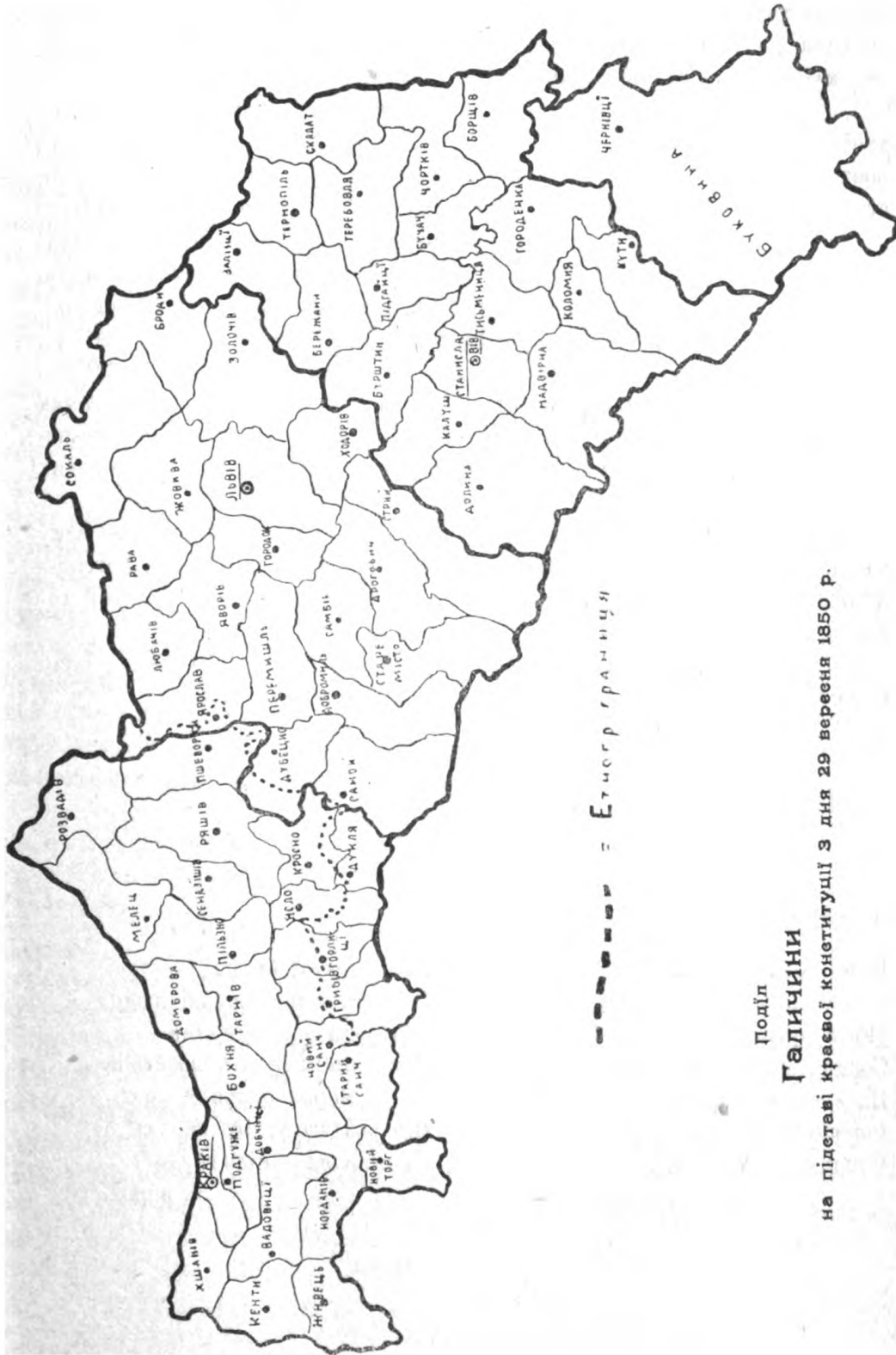
- а) був австрійським горожанином ;
- б) був повнолітним ;
- в) користав вповні з горожанських і політичних прав --- і
- г) або оплачував в данім окрузі певну річну квоту бозпосереднього

податку від домових чи ґрунтових посіlostей, від ведення промислу, від духовного чи світського доходу ; квоту сю означувало ся для членів мійських громад Львова і Кракова на принайменш 15 зл. к. м., для членів мійських громад тих міст, які вибирали своїх окремих послів і числили над 10.000 людности, на принайменш 10 зл. к. м., а для членів інших громад на принайменш 5 зл. к. м., — або мав в якійсь громаді даного округу на підставі постанов громадського закона або спеціальних громадських статутів активне виборче право без оплачування безпосередніх податків, а тільки з огляду на свої особисті прикмети.

Зваживши одначе на тогочасні податкові відносини, § 16 обговорюваної виборчої ординації постановляв виїмково, для перших тільки виборів, які мали відбувати ся на підставі сеї ординації, з застереженням пізнішого сталого урегулювання — що коли в якийсь громаді, що належала до сільських виборчих округів, число членів громади, які мали виложені висше вимоги виборчого управління, не дорівнювала четвертій часті тих ґрунтових властителів, які оплачували громаді при найменш 1 зл. 20 кр. к. м. ґрунтового податку, тоді належало доповнити число управнених до виборів через чергове дочислення тих властителів ґрунту, які оплачували податки в квотах, найбільш зближених до 5 зл. к. м., — аж поки не одержано зазначеного висше числа виборців. Ті одначе властителі ґрунтів, які платили менше як 1 зл. 20 кр. м. ґрунтового податку, не були в ніякім випадку допущені до виборчого права.

Коли хто платив інші безпосередні податки, то їх счислювано разом.

До важности вибору в категорії найвисше оподаткованих і в ка-

Поділ
Галичини

на підставі крайової конетитуції з дня 29 вересня 1850 р.

горії міст треба було абсолютної більшості відданих голосів; в катогорії одначе сільських громад вистарчала рел я т и в н а більшість голосів, яка мусіла виносити принайменш $\frac{1}{3}$ частину голосуючих.

Инші, детальнійші постанови як обговореної висше краєвої конституції, так і звязанної з нею виборчої ординації — можна пізнати з їх повних текстів, які подам у перекладі при кінці згаданої вже нашої статі у львівських „Записках Наук. Т-ва ім. Шевченка“ т. ХСVІІ.

Такий вигляд мала би була Галичина, (див. стор. 263 мапа Галичини) коли-б краєва конституція з 1850 р. увійшла була дійсно в житє.

Одначе так не стало ся. Державний абсолютизм, приголомшений хвилево революційними рухами 1848 р., став, починаючи з 1849 р., приходити знов чим раз більше до себе. В протязі рр. 1849 — 50 набрав він уже не стільки сили, що відважив ся виконати вдалий замах на фундамент основного державного устрою — на загально-державну конституцію, на якій власне опирали ся конституції поодиноких країв.

Цісарський патент з дн. 31 грудня 1851 р. зніс открийовану загально-державну конституцію з дн. 4 марта 1849 р., а другий патент з того самого дня зніс також усі краєві конституції, між ними—й галицьку з дн. 29 вересн 1850 р.

Новий краєвий статут одержала Галичина тільки в 1861 р., і він (з деякими пізнішими змінами) обовязує по нинішній день.

ГР. ЧУПРИНКА.

Чисті душі.

I.

Кожний вільний атом
В-край прибитого народу
Може бути вільним братом
Сонцю, морю й небезводу,
Як з високої жаги
Розгадає всю природу
І пізнає дивну вроду
Навкруги.

II.

Край святої брами
Стануть тільки вільні люди,
Що були проводирями
Для сліпих братів повсюди,
Що в морях відкрили брод,
Що без жаху, без зануди
Підставляли сміло груди
За народ.

Ю. БУДЯК.

Записки учителя ¹⁾

VIII.

Для успіху у всякій боротьбі — буде то війна між народами чи боротьба окремих груп і людей — необхідно перш за все і головніше всього знати: хто твій противник. Се найелементарніше правило повинен знати всякий, а особливо народній учитель, бо й ворогів і взагалі противників у його більше, ніж у когось иншого.

І хто б подумав, що у якогось там „учителюшки“, котрого й курка вбрийне, у сього „найменшого меж найменшими“ така сила ворогів? Отже се так. І через те кожний учитель повинен пильно стежити не тільки за видимими ворогами, а навіть і за невидимими, то б то — стежити навіть за тими безпечними місцями, де немає ніякого ворога, бо — хто знає! — він може зявити ся. Розуміть ся, чим більший, страшнійший ворог, тим з більшою увагою треба його вивчити. Через те то й я горів нетерплячкою, щоб швидче познайомити ся з своїми начальниками. А сей час наближав ся, бо вже давно почали ся по школах ревізійні „наїзди“, котрі бувають по кілька разів на рік. Правда, трапляють ся школи, в котрих не буває таких ревізій по кілька років підряд (коли не рахувати екзаменаторів), за те багатенько є таких шкіл, де начальство буває занадто часто.

Отся друга категорія шкіл дуже цікава. Вона складаєть ся з трьох головнійших груп:

I.	II.	III.
Школи, „стоящія при дорозі“, тоб то — в тих місцях, де завжди проїздить начальство. Звичайно, заскочити в таку школу нічого не коштує, а діяльність свою виявиш он як. От, мовляв, скільки „посьщеній“ зробив за рік!	Школи, де учителюють гарненькі („хорошенькія“, „смазливенькія“) учительки; особливо, коли вони вміють „хорошо прийняти“ своє „внимательное начальство“. Таких шкіл, правда, мало.	Найчисленійша група. Се школи, де учителюють: а) „Подозрительные“, б) „Нерадивые“ або „малоспособные“, в) „Новые“ (а через те й новідомі) г) „Неприятные“, а через те „подлежащие гонению“ і навіть „изгнанию“.

Я належав до групи третьої, підгрупи в, а мій колеґа до тієї ж групи, але і до підгруп а і в. Звичайно, що нас швидко „посьтять“, се ми добре знали. Але хто? Розуміть ся, самий „наіопытнійший“ з численної колеґії „ближайшихъ властей“. А хто саме? Ну, запевне не хто инший, як Т.-Л—ий.

¹⁾ Див. кн. X ЛНВ.

Се був член повітової шкільної ради (Училищный совѣтъ). Колишній учитель городської школи, він давно вже зробив собі блискучу кар'єру: оженив ся на якійсь „вдовствующей“ поміщиці, кинув, звичайно школу і став членом Ради — начальством. Шкільна Рада вважала його найкомпетентнішим в педагогічних справах, а учителі — найнебезпечнішим „ушкунником“ і де-котрі зізжали з глузду при одній згадці про його можливий візит.

Наскільки він був компетентним у справах школи взагалі — я ще не знав; що ж до того, що меж членами ради він справді був найкомпетентніший, то сьому можна було повірити навіть не знаючи його, бо з усіх членів (коли не рахувати інспектора) він тільки один і був учитель. Про нього, як про грозу учителів, мені де-що розказували; особливо цікавий випадок трапив ся з учителькою Н., досить пожилою і досвідченою, але справді трохи чудною. Місцем своїм вона дуже дорожила, бо в неї було двоє дітей, що вчили ся в гімназії, а кошту не було більше ніякого. Через те вона надзвичайно бояла ся всякого начальственного візиту, котрий — чого доброго — одерив би якісь „непорядки“ і підвів би її під рубрику „нуждающихся въ частомъ присмотрѣ“. А се вело до дуже кепських наслідків. Можна ж собі уявити, як вона бояла ся візиту Т.-Л—ого, про котрого ходили недобрі чутки. І от раз до неї в школу приїздить невідомий їй ревизор. Вона зараз же подумала, що се той страшний і була сама не своя.

— Л—ий! — подаючи руку одрекомендував ся він.

„У мене — розказувала вона мені — зразу ж одлягло від серця: Ну, слава Богу, думаю, — не він. І так мені радісно стало, що я аж не витерпіла і сказала йому: Слава Богу, а то я думала, що се той негодяй Т—в!“

Він нічого не сказав, обрєвізував школу і поїхав. І тільки згодом, коли прочитала його підпис у книзі „для посѣтителей“, вона узнала, що се був сам Т—в.. А річ в тім, що він мав подвійне прізвіще (фамілію), і відомий був як Т—в, про другу ж половину знало не багато учителів, а нові й зовсім не знали. Відсіля й непорозумінне.

Чи Н. справді назвала його негодяєм — я не знаю, можливо, що вона тільки потім так назвала його, а тоді сказала щось м'якше; у всякім разі факт неприємного (звичайно для Н.) непорозуміння лишав ся фактом і був стільки ж смішним, як і сумним.

Отсього то „найкомпетентнішого“ я й ждав.

Дрібні хижачки птичого царства завжди літають низом і без шуму. Се типова прикмета губителів дрібного птаства. Так само в один з днів, коли я менше всього ждав якоїсь ревизії, налетів і п. Т—в - Л—ий. До речі, він завжди любив наскакувати в ті дні, коли сього найменше мож-

на сподівати ся, та й вибрати такі дні він умів як ніхто. Мені надзвичайно цікаво було познайомити ся з такою великою персоною і я пильно стежив за ним. Вразінне, що лишив по собі він, було надзвичайно гидке. З „барськими“ замашками, кріз котрі часто і досить виразно просвічував типовий рагвену, він підробляв ся під „старшого товариша“, котрий хоче властиво тільки допомогти меншому.

— Занимайтесь, занимайтесь! — мов перелякано заявляв він, наставляючи перед собою руку долонею надвір і ховаючи за нею голову.—Я тільки посижу здѣсь и послушаю.

І він сѣдав у якийсь закуток, уважно наставляв вухо до слів учителя або школяра, иноді щось записував у свою книжечку, а потім враз швидко схоплював ся з місця і на пальчиках перебігав у другий закуток. Часто усміхав ся лукавою, загадковою усмішкою, котра вже зовсім не сходила з лица, коли він розмовляв з учителем. І весь час у його був такий вигляд, ніби він і про школу і про учителя знає незвичайну тайну, що варто йому тільки ворухнути нею, як од учителя лишиться в сій школі тільки спогад... І та тайна чорним по білому занесена у його записну книжку — книгу живота багатьох учителів!

Особливого річого він у нас не знайшов, за винятком того - то й того - то — „суших мелочей, на которья вы все таки обратите серьезное внимание“. В „посѣтительской“ він теж тільки розписав ся, що такого - то, мов, року, місяця й дня навідав ся в школу і застав ось що: в старшій групі робили те - то, у середній те - то і т. д. Але, як я взнав потім, се була його звичайна тактика: щоб не найшов — слона не показувати, а ховати в своїй книжечці. А потім, ніби кілком з-за вугла, падати на голову беззахистного учителя.

Часто учитель, зхвилюваний чутками, а особливо поводжіннем п. ревизора, прохаючим голосом боязко запитував його після ревізії.

— Какъ вы находите мою школу? Очень плохо? Да?

Але одержував цілком ясну, хоч і з лисичою усмішкою, відповідь що:

— Совсѣмъ нѣтъ! почему же? і т. д.

А в сусідній школі, ніби під секретом, казав учителям:

— Ну и школа же у васъ по сосѣдству!.. Да... Чертъ знает, что такое! І піде „расписывать“, і піде розмальовувать!

А „знав“ він за учителів свого „околодку“ дійсно багато де чого такого, що не знали навіть сами учителі. Та й те ще треба сказати, що й джерелами користував ся він такими, які цілком відповідають начальникови „околодку“, а не членови шкільної ради. Правда, функції сих двох інституцій — поліцейського участка і шкільної ради — переплили ся так тісно, що далєбі не завжди потрапиш ту, якої тобі треба формально (морально вони однакові), але все ж таки, хоч би фор-

мально, од члена шкільної ради можна сподівати ся складнішого морального кодексу, ніж од околочного надзирателя. Отже се цілком не вірна сподіванка, принаймні що до п. Т—ва: на мій погляд, він давно побив рекорд кращого поліцейського чиновника. І дійсне, по „сыскной части“ в мої часи йому не було рівного в шановній колегії „просвітителів“. Візжаючи, напр., в село, де має робити „ревизию“ школі, він не поїде просто в школу, а перше всього обовязково „поинтересується“ витягнути кілька „мнѣній“ у першого стрічного про їх школу: коли (у скільки годин ранку) починають ся занятя, скільки часу тягнуть ся, чи великі „перемінки“, чи багато днів не буває в школі занять і через що, як поводить ся учитель, чи їздить куди і чи часто і т. д., і т. д.

Звичайно, „фактів“ таким чином збираеть ся досить, і особа учителя, а також і його діяльність стають видними, „як на долоні“. З таким матеріалом дуже легко не то що перевести учителя „для пользы службы“ на друге місце, а і в Наримський край одправити. Звичайно, теж „для пользы службы“...

Через те цілком зрозуміло, що навіть ті факти, які свідчили тільки на користь учителя, він умів так штучно „передьорнуть“, що вони свідчили як раз протилежне. Раз, напр., коли я „для пользы службы“ був уже переведений у другу, однокомплетну, школу, мені треба було обовязково поїхати в земську управу справити всякі діла. А що у школі я був один, а управа одчинена тільки до 3 — 4-х годин дня, то я volens nolens мусів на один день припинити занятя. Се зробити було тим легше, що діло було в маї місяці, коли ходили тільки самі випускні та й то не всі. Загадавши на передодні зібрати ся ранше до школи, я дві години позанімав ся, потім задав роботу на дім і розпустив по домівках, а сам поїхав до управи. А позаяк у школі, де не було ні школярів ні учителя, і ревізувати нічого, хоч би й приїхав ревизор, то я й не кидав „посѣтительской“ книги, а запер її в шафу. Сторожеві ж я, на всякий випадок, докладно розказав, куди їду і чогу. Повернувшись годин у пять дня до дому, я взнав од сторожа, що „був якийсь пан“.

— Ге, ну й пан! Як почав усе про вас випитувати, так аж казати обридло! Питав ся навіть таке, що такому панови—то вже соромно б і питати ся. А потім каже: „Так куди, кажеш, дїду, поїхав учитель?“ — Кажу: та в город же, за тим-то й за тим-то. „А не брешеш, каже, дїду? Я знаю, каже, куди твій учитель їздить... мене не одуриш“... Та он він там щось на дощці написав і приказав, щоб ви списали в книгу.

Я пішов у клас і на класній дощці прочитав такий напис:

Прошу переписать въ „Книгу для посѣтителей“:

190... года, Мая... дня. Посѣтилъ училище, но не засталъ ни

учениковъ, ни учителя, котрый, по словамъ сторожа, уѣхаль.

Членъ Училищнаго Совѣта Т—въ - Л—ий.

Як вам подобаєть ся отсе: „по словамъ сторожа, уѣхаль“? Адже ж той самий сторож і тоді ж сказав не тільки що „поїхав“, а ще й — куди і чого поїхав. Але тоді не вийшло б того ефекту. От що значить уміти гарно „передёрнуть“!

Звичайно, я все „изреченіє“ переписав у книгу і, крім того, ще на окремих аркушах, котрий на другий день одіслав у Київський Учебний Округ*).

IX.

Після першої ревізії швидко одбула ся друга: сам інспектор, пан М—й власною персоною „пожаловаль“ до нас у школу. Він був новою людиною (се вже третій інспектор на протязі одного року!) і вперше обїздив свій район. До речі, він і взагалі був „новоиспеченнымъ“ інспектором, а до сього часу „мирно“ учительовав у провінціальной гімназії, працюючи на користь рідної філѳології. Я властиво не знав та й не цікавив ся його емплої в гімназії, але не було ніякого сумніву, що він був філѳологом. Про се свідчила його любов до російської граматики, а особливо любов до мови і граматики церковно-славянської. Він вимагав од учителів, щоб школярі обовязково знали не тільки ц.-славянську мову, а й граматику, — і те й друге „какъ основу русскаго языка“. Як і слід філѳологови і „опытному педагогу“ він вимагав таких знаннів навіть од школярів другої групи.

Не знаю, що саме і як питав він у школярів старшої групи, бо в той час я занімав ся в окремій кімнаті з другою групою. На переми́нці я зайшов у кімнату до товариша, де був як раз пан ревизор, і „представился“. Низенький і товстенький, з моложавою і цілком апатичною фізіономією, він нагадував „почтеннаго“ буржуя - пасажира на поштової станції, котрий давно вже їздить по російських дорогах, багато проїхав таких станцій, звик спокійно ждати днів по три коней і тепер так же спокійно сидить і дожидає і не здивуєть ся нічому, щоб там не трапило ся. І голос у його був такий же апатичний, глухий і рівний, і коли він балакав, то здавало ся, що він їде та й їде на поштової таратайці по безконечнім одноманітнім російським шляху...

Та, правду кажучи, і балакати він був не геть то охочий.

Після переми́нки він зайшов за мною у мій клас і попрохав вести черговий урок. „По росписанію“ було „русское чтение съ пересказомъ“

*) Кожну „роспись“ учитель, „согласно распоряженіям“, повинен переписати, з книги на окрему „бомагу“ в той же день, а не далі як на другий день, і одіслати в Учебний Округ.

і я почав. Більшу половину урока він слухав і остав ся дуже задоволений:

— Это, пока, первая школа, гдѣ такъ хорошо ведется объяснительное чтение... Да...

Потім подивив ся на мене і додав:

— А вы давно учительствуете?

Я сказав.

— Гм... Изъ васъ долженъ выйти хорошій педагогъ... Очень хорошо...

А потім почав задавати всякі питання. Після кількох питань, на котрі йому досить добре відповіли, він став ніби трохи живішим і спитав, звертаючись до всіх:

— А какъ называется эта комната?

— Класом! Класной комнатою! — понеслись одповіти з усіх парт.

— А какъ называется все помѣщение?

— Все помѣщение называется школою! — знов залунало з парт.

— Нѣтъ! — рішуче відказав п. інспектор.

— Все помѣщение называется училищемъ! — гукнуло з десятков голосів.

— Нѣтъ! — знову одповів інспектор.

Школярі здивовано мовчали і поглядали то на п. інспектора, то на мене. Я й сам не розумів, чого хоче п. інспектор, і здивовано дивив ся на його.

— Я вижу, что вы меня не понимаете, — почав він: Я хочу, чтобы вы назвали мнѣ помѣщение... ну, словомъ, все вмѣстѣ взятое: стѣна, потолокъ, крыша... какъ это будетъ все вмѣстѣ называться?

— Дом! — майже в один голос крикнули школярі.

— Это называется дом! — додали де-які школярі, памятаючи, що „на вопросы нужно отвѣчать полными отвѣтами“.

— Нѣтъ! — ще рішучіше і вже з серцем одказав інспектор і почав задавати „наводящіе вопросы“.

— Скажите мнѣ существительное отъ слова „пахарь“.

— Пахарь? — Пашня! — почувлось кілька одповітів.

— А отъ слова „строить“?

— Постройка! — гукнули школярі всім класом.

— А отъ слова „созидать“?

Мовчанка. Школярі переглядають ся, щось думають і поглядають на мене, але мовчать. Пан інспектор починає бентежитись:

— Ну, какъ же?

Мовчанне.

— Ну, какъ же будетъ существительное отъ слова „со-зи-дать“? І вже став аж червоний і на лиці виступив піт.

Нарешті з самої задньої парти піднімаєть ся рука з виправленими двома пальцями і вслід за сим летит і одповіт :

— Ожидать!

Інспектор зморщив лице і з усердієм, „достойнымъ лучшей доли“, почав уперто домагати ся свого. Спочатку школярі одповідали йому всякими нісенітницями, а потім сиділи, як води в рот понабравши. „Искусство“ п. інспектора добити ся „зданія“ так і не привело до бажаних результатів. Сердитий за своє прилюдне фіаско, він тут же зробив мені „внушеніє“... Не знаю, в яку форму вилило ся б се „внушеніє“, коли б мій урок спочатку не викликав такої похвали; тепер же п. інспектор тільки сказав :

— Нужно, знаете, побольше упражняться съ ними въ подобныхъ занятіяхъ... Нужно, чтобы они шевелили своими умышками... а то они совсѣмъ того... плохо разбираются...

Але й се, цілком не „начальническое“ внушеніє, було приведено до нуля, бо врешті решт він знову похвалив мене „за знаніє учениками ц.-славянскаго языка“. І іменно за те, що школярі без всякого вагання „перевели“ на російську мову одну довгеньку ц.-славянську фразу, на живу нитку зметану самим інспектором. Була та фраза ні трудніша, ні легша од багатьох подібних фраз, і вся штука була в тому, що в неї влітало ся слово „езеро“, в котрому пан інспектор покладав усю сіль... Що се так — видно з того, що сю ж фразу і з тим же самим „езером“, як я потім узнав, він давав перекладати і в інших школах...

Як би там не було, а пан М—ий поїхав задоволений моєю школою, та, правду кажучи, і я не мав до його ні найменшої неприязні. Навпаки, я навіть трохи сімпатизував йому, бо й справді в його поведженні не було нічого інспекторського. З таким начальством жити можна та ще й як! Правда, я ще гаразд не знав його, але з усього видно, що він у всякім разі не належить до категорії таких шп., як Т—в-Л—ий.

Та я забув, що Данайців треба остерегати ся навіть тоді, коли вони приносять дари. Ну, та потім я швидко пригадав се... А доки що — ми воювали ся з нашим попечителем: терпець наш уривав ся, і ми мусіли мобілізувати всі свої сили аби хоч трошки вибити його з захопленої позиції. До речі, про попечителів народніх шкіл. Я ще ні разу не згадував їх склад і функції, а про те, се дуже цікаво.

Перш за все: хто такі шп. попечителі?

Всякому відомо, що на Україні, а з окрема на Полтавщині, одшукати село без поміщика так же легко, як голку в соломі; а що поміщики, навіть не дворяни, се найпевніші люди що до державних „устоїв“, то земські зібрання (котрі сами на $\frac{3}{4}$ або на $\frac{4}{5}$ складають ся з поміщиків) і вибирають їх за попечителів. А як трапляють ся такі села, де

поміщика нема або хоч і є, та не зовсім підходящий, то вибирають поміщика з якогось іншого села або хутора. І трапляється, звичайно, так, що до п. попечителя хоч три роки скачи. то не доскачиш. Ну, та се вже цілком зайва річ, бо й до близьких доводить ся скакати не менше, а часом — то більше. В однім і тімже селі? Але нехай достукається учитель! Звичайно, „толцые, і отверзется вам“, та іноді легше пролізти кріз „игольные уши“, ніж у широкі двері п. попечителя. А про те попечитель се фактичний і юридичний хазяїн школи, і всі шкільні кошти, за винятком учительського жалування, у його в руках, до того ж і орудувати ними він може по „личному усмотрѣнію“, тоб то: видавати тільки на ті потреби, які признає він сам, і давати стільки, скільки він вважатиме потрібним.

Змагатись станете? Ну, се можна розпочати тільки тоді, коли ви зовсім з глузду зідете. „З сильним бороть ся, а з багатим судить ся — то краще в морі втопить ся“. Сю мудру приказку добре та гаразд знає кожний селянин, а учитель повинен пам'ятати її встаючи й лягаючи. А боронь Боже, коли попечителем та великий пан! Тоді треба бути начиненим не тільки сугубим смиренієм і „спасительным страхом“, а ще й всіма „добродѣтелями“, що складають попечительський катехизис.. Тільки тоді можна буде сказати, що „і благо ті будет“... В такому разі частина тих „благ“ перепаде й на школу; інакше — „ні я тобі попечитель, ні ти мені школа“.

Звичайно, що й заглядають пп. попечителі до своїх шкіл не густо, — зовсім таки не обридають: інший у рік раз навідається, а багато і за три роки не виберуть вільного часу, щоб „исполнить свои обязанности“. А хоч і трапляється така okazія, і пан попечитель таки „посѣтит“ своє чадо, то се „посѣщеніє“ надзвичайно курерське і до того ще має характер візитів сановних благодійниць, „посѣщающихъ убогую хижину бѣдняка“... Правду кажучи, вони частенько і „входятъ в нужды школы и учителя“, і навіть „по душѣ побесѣдуютъ“ з учителем, навіть... простягнуть ручку на прощання, але після таких візитів лишається одно: молити Господа Бога, щоб другий раз одвернув сю чашу і таким чином позбавив од глибокого почуття образи за святе діло, якому отдаєш свою кров. Є, звичайно, такі попечителі, що часом „раскошеляются“ на десять, а іноді й на 15—20 карбованців на ялинку, беруть де-коли участь і сами, думаючи, що зробили щасливими на багато літ як не все село, то принаймні хоч школярів. Іноді навіть „умиляются“ до сліз од сяючих радістю дитячих лиць і вважають себе трохи чи не ангелами. Найбільше, положим, вся неізреченна ангельська доброта обмежується скромним пакуночком дешевеньких конфетів для роздачі школярам. Мені й досі соромно, коли пригадаю один подібний випадок, що трапився

в моїй школі, хоч — „давно се діялось колись“.

Моя попечителька, дуже багата вдова-генеральша, якось завітала в наше село. Наїздила вона сюди раз у два-три роки, та й то на якийсь тиждень, а то жила в інших своїх маєтках, що були розкидані в кількох губерніях. Її будинок стояв од школи не більше, як ступнів за 100 — 120, отже в школі я не сподобився бачити її ні разу; і не то що її, а навіть ніякого „касательства“ до школи не помічав, хоч прожив там три роки. Тому я був надміру здивований, коли одного разу в школу зайшов „сам управляючий“ — старенькій і одурівший до повного лакейства на услужливій службі—і попрохав мене зайти до генеральші—чи до „її превосходительства“, як він сказав мені. Треба сказати, що влетів він у клас просто на урок і, не звертаючи уваги на заняття, на весь голос випалив:

— Її превосходительство, генеральша, просять вас зараз зайти до неї!
І майже не спиняючись, а тільки набравши духу — пояснив:

— Вони, бачите, виїздять завтра, так хотіли зделать ученикам подарки... Так от уже купили, а тепер хочуть, щоб ви прийшли, щоб роздати оті подарки... Так зараз же йдіть!

Я одповів, що піду тільки тоді, як скінчу всі уроки, а „зараз“ не можу. Після уроків я сказав школярам подождати мене в школі, а сам пішов до „її превосходительства“. Нарешті таки, — думав я, — розщедрила ся генеральша і хоч раз трусне своєю калиткою. Прийшов, „представился“.

— Ахъ, вы совсѣмъ молоденькій!.. Я представляла васъ совсѣмъ, совсѣмъ инымъ: пожилымъ, дряхленькимъ старичкомъ, какъ и я вотъ!.. Ха-ха!

— Е, — думаю, — значить справді таки пані генеральша не в жарти робити подарунки задумала, коли навіть „представлять“ мене „ізволіла“!

— Я вотъ, видите ли, передъ отъѣздомъ хочу вашимъ питомцамъ гостинцевъ поднести... Все жъ таки я попечительница... Вотъ я купила...

І вона достала два папірових мішечки — один з конфетами, а другий з пряниками, фунтів по два кожний... Од сили всього було пять фунтів!

— Такъ вотъ вы приведите сюда сейчасъ своихъ ребятокъ, и мы тутъ съ вами и роздадимъ эти гостинцы... А я посмотрю, какіе они, ваши питомцы...

Я горів, як на горні, і не знав, чи мені провалити ся крізь землю, чи пошпурити оті „гостинцы“ в фізіономію „її превосходительства“. Але земля не провалювала ся, бо ще й не таке бачила та не валила ся, а посіяти гостинці на „генеральській“ фізіономії не стало пороху,—і я сказав, що школярам уже давно час додому, вони й так запізнали ся, а

ще доки прийдуть сюди та роздамо гостинці, то й вечір буде... А дома їх ще оддубасять за се добре, бо для кожного з їх є робота і т. ин.

— Хай уже завтра, — кажу я, щоб таким чином одтягти на далі церемонію роздачи такого добра, а тим часом якось повернути справу так, щоб ті гостинці лишили ся п. генеральші на десерт.

— Нѣтъ, нѣтъ, нѣтъ! — заметушила ся генеральша: — какъ это можно! Я завтра уѣду... нѣтъ, нѣтъ! Пойди — звернула ся вона до свого управителя — позови сюда мальчиковъ изъ школы...

Звичайно, діти, як діти: вони без всякого вагання гуртом примчали сюди. А я стояв і дивив ся, як лакей-управитель порозставляв усіх школярів по парі, одна за другою, як вони по черзі, парами, підходили до пані генеральші, що задоволена стояла на рундуку і вділяла кожному школяреві по три конфети і по два пряники, а школярі брали і цілували „благодітельную“ ручку... Так робити сказав їм управляючий, і от тепер вони проходили передо мною, брали копійчані гостинці і прикладались до руки, котра була довольна, що її цілували і сама простягалась до тих школярів, які забували про „благодарность“...

Чудова картина, що й казати! І може видавити сльозу не тільки у пані генеральші і їй подібних, а і в людей менше чутливих...

Благодійність фунтом найдешевших конфетів мені доводило ся спостерегати не раз, і тут я розкажу ще про один випадок. Він не торкаєть ся попечителів, але дуже характеристичний для попечительських кругів і наочно показує відношенне їх до „мужичка“.

В однім селі, де я учителював і майже безвиїздно прожив три роки, попечительшою була вдова-поміщиця, котра жила хоч і близько від школи, всього за якусь сотню ступнів, але побачити її було так же трудно, ніби вона жила за сотню верст. З ранньої осені до пізньої весни проживала вона в Москві, в село ж приїздила на якісь два-три місяці, з котрих багатенько днів проводила де небудь у гостях. В школі я не бачив її ні разу, зате побіля школи вона проїздила частенько. Їздила вона звичайно з своїми чадами — двома дорослими дочками, котрі іноді роскидали за собою конфети. Чи робили вони се з ініціятиви матері, чи своєї власної, під впливом сімпатій, так сказати, до широкої панської благодійности, — не знаю, але з великим задоволенням викидали вони похволом на шлях з фунт дешевеньких ¹⁾ столітніх конфетів і од щирого серця сміяли ся, коли на кожні чотири викинуті конфетики накидала ся ціла юрба дівчорі і заводила бійку...

¹⁾ Я бачив ті конфети власними очима, — равів зо два мені їх показували школярі, — і, їй богу, їх швидче можна було вважати добре засушеними глиняними качалочками, ніж конфетами, а де-які були не чим иншим, як „чортовими пальцями“.

Як би там не було, а за короткий час дїтвора так привчили до таких гостинців, що нї одному „панови“ (людинї в піджаку) не можна було спокійно пройти через село: зараз же його оточував густий рїй дїтвори і з криком: „дайте гостинця“! „дайте гостинця“! „дайте“! проважав його скільки видно. Звичайно, гостинці роскидав не всякий „пан“, і тоді дїтвора надїляла його такими епітетами, що соромно було слухати з боку.

Є, правда, і такі п. попечителї, що йдуть на більші жертви. Так, наприкл., в хуторї Б. пан М. на свій власний кошт збудував школу. Уже сам по собі сей факт призначав пана М. її попечителем, не кажучи вже про те, що як єдиний поміщик на весь хутір і околицю він все одно був би попечителем, хоч би школу збудувало земство або селяни, — і його дійсне було вибрано. Школа вийшла дуже чепурненька, навіть занадто вже чепурна і знадвору і в серединї, казали навіть, що й підлога була не звичайна, а „паркет“. Чи правда се чи нї — не знаю, бо в серединї не був, проте думаю, що се швидче брехня. Я, навпаки, припускаю, що підлога там не з чого иншого, як з рожевого дерева або з такого ж мрамору. Та посудїть сами: хїба з жартів п. попечитель заборонив школярам заходити в клас узутими? Як собі хочете, а тут не паркетом пахне, коли школярї повинні скидати свої чоботи в передній і на кожний урок увіходити в клас босими.

— Просто неможливо! — розказувала менї тамошня учителька — кожную перемінку то скидай, то надївай чоботи. В сих чудесних упражненїях минає всяка перемінка і дїтвора й провітрити ся не встигає... а крім того ще й простужують ся часто...

— А ви попрохали б, — кажу, — свого пана, щоб посправляв нарочиті черевички всїм школярам для входу в клас.

— Та доведеть ся... Занудили вони (пани) мене чисто своїми „заботами“ про школу. Я й молебїнь би одправила, коли б позбути ся тих „забот“ хоч на якийсь місяць... Та нїякими молебнями тут не поможеш.

Так. Молебнем тут справдї не поможеш. Але і всякі инші засоби поможуть не більше, страшної ж небезпеки — звичайно для учителя — вони принесуть більше, нїж сподїваєш ся. Через те лишаєть ся все таки той же і єдиний засоб: молити Господа Бога, щоб не довів до напасти. Принаймні, се цілком безпечна річ.

Але те, що не помагає учителеви, надзвичайно пособляє попечителеви.

— Замѣчательно! Чистота і опрятность — поразительныя! Во всѣхъ вашихъ прославленныхъ заграницахъ не сыщешь! Даже среднему учебному заведенію далеко въ этомъ отношеніи до Б...ской школы! И все это благодаря неусыпнымъ заботамъ попечителя, г. М.! попечителя стоящаго і т. д.

І слава про п. М. проходить хоч і не по всій Русі великій, але в межах повіту розходить ся досить і робить своє діло: попечитель стає на знаку, і в Петербурзі безумовно вже знатимуть, що там то і там то живе Петр Іванович Бобчинский. А сіє буде означати багато більше, ніж наївне і цілком безкористне бажання Гоголевого Петра Івановича. Наскільки тут велику ролю грає „Петербург“ — судити не беру ся; можливо, що тут в одинаковій, а може і в більшій, мірі замішане панське „чудачество“, отже подібні випадки дуже характеристичні для шкільної діяльності тих попечителів, котрі дуже піклують ся школами. Отсі ретельні шкільні діячі завжди мають якусь манію і розвертають її иноді „во всю ширь русской натуры“; але таких діячів дуже мало, через те й не спивнятиму ся на їх, а скажу тільки одно: борони, Боже, бути учителем у школі такого попечителя! Поля вріж, та тікай!

Х.

Розуміть ся, було б великою помилкою думати, що категорія сих діячів не має винятків; але кому ж не відомо, що й на небі не обійшло ся без грішника і що винятком тільки ствержуєть ся правило.

Коди розглядати попечителів загалом, то їх діяльність що до шкіл обмежуєть ся майже цілком тим, що вони „состоятъ“ попечителями і в кращих випадках справлять для школи якусь ікону, портрет царський або годинник¹⁾, ну та зроблять ще може якесь „посещение“ не в чергу. Ото і весь арсенал „средствъ“, якими орудують шановні опікуни народньої школи на користь „отечественнаго просвѣщенія“. Не знаю, чи всі, але знаю, запевне, що більша половина з їх твердо додержують ся принципу: „чим гірше — тим краще“, і відсіля, звичайно, їх майже повне недбальство.

Отже треба зауважити, що в наведений зараз принцип не всі його прихильники вкладають один і той же зміст. Одні вкладають у його зміст політично-соціальный, котрий в звичайнім перекладі виглядає так: чим дурніший буде мужик, тим краще буде нам, бо, як давно відомо, все зло од того, що „хам“ почав зневажати „батьків-опікунів“ і став зазнаватись. А се безпосередні наслідки грамоти і взагалі освіти — „этого растлѣвающего вліянія запада“. Се група з яскравими типовими прикметами феодального панства і найнебезпечніша для школи, і іменно тим, що її недбальство є наслідок відношення до народньої освіти не пасивного, а, навпаки, активного, себ то нарочитим недбальством свідомо галь-

1) Як не дивно, а в мої часи (та ще й тепер) багато шкіл не мали годинника... учителі ж тим паче могли дозволяти собі таку „роскошь“, і часто трапляло ся, що багато шкіл по кілька років проводили занятія на око... Легко уявити, як се одбивало ся на школярах і на учителях.

мувати справу освіти. І про сих скажу: не доведи Господи, учителя по-пасти в школу до такого попечителя!

Друга група складається з панів, цілком байдужих не тільки до шкільних справ, а часто навіть до свого власного благополучія. Їх найбільше „по лицу земли родной“ і вони на стільки важкі й самі собі, що не здатні, властиво, ні на яку акцію. Життя їх проходить серед „завжди тяжких“ — як їм здається — турбот оранки, сіянки, косовиці, молотби, продажу хліба і виплачування довгів або процентів та нових позичок. В душі вони глибоко ненавидять або односять ся з призирством до всього, що виходить за межі їх дрібненьких турбот, а в тім числі звичайно і до народньої школи. Та майже з таким же призирством односять ся вони і до своїх домашніх занятій, але мусять якось мирити ся з ними, бо... треба ж якось жити.

Отже багато й їх „состоять“ попечителями народніх шкіл...

Коли пп. попечителі так ставлять ся взагалі до школи, то до учителя, як її представника і активного робітника, ще гірше. Перша група попечителів бачить в ньому свого хоч і не свідомого може, але смертельного ворога, з котрим завжди треба бути на сторожі і „всемірно“ бороти ся, тоб то — всіма законними і не законними засобами. А що вся діяльність учителя цілком законна, то цілком законними засобами бороти ся з нею трудно, — просто таки неможливо, а через те лишається тільки арсенал засобів незаконних, котрі легко підвести хоч під наполовину законних. При бажанні ж та охоті можна використовувати і цілком незаконні і не моральні засоби. І рідко-рідко який гербує таким оружем в боротьбі з безсилою, безправною людиною — учителем.

Для другої групи учитель хоч і не принципіальний ворог чи противник (коли тут взагалі можна балакати про принципи), то у всякім разі він цілком сторонньою людиною утискується в їх запліснїле життя, вносить цілком сторонні, досадні турботи і так чи инак розстроює гармонію обломовського життя „рюриковичів“. У де-котрих „вишневі сади“ ще не вирубані, але неблагана сокира стукає вже під самим двором; се незвичайно нервує „білокостних“ хазяїнів і відносинам до всякого стороннього чоловіка, а в тім числі і до учителя, надає обгострений характер і робить трудним, часто неможливим життя в народній школі.

Крім того і перша й друга група відносять ся до учителя або з повним призирством, як до людини низшої раси, або з цинічною фамілярністю, як до свого конторщика чи приказчика; а то ще з образливою байдужістю або занадто вже глибокою уважністю, крізь котру, як крізь скло, так і світить ся зневага і насмішка. Відносини до власних лакеїв незрівняно кращі, і се дуже характеристично для „покровителів общественнаго просвіщенія“. Не буду наводити численних сумних прикладів що

до характеристики сих відносин, бо таких прикладів невичерпаний кладезь і вони відомі всякому.

Правда, коли я пишу отсі рядки, мені довело ся почути з уст свого колишнього колеги про його колишнього попечителя Л., котрий не то що относив ся до учителя гарно, а в часи безглузких переслідувань з боку шкільної адміністрації навіть повставав у його оборону. Але се до сумного рідкі гості в народній школі, настільки рідкі, що в ореолі, яким учителі обводять таких людей, є чимало прибільшеного або й зовсім не правдивого: у величезний плюс їм часто ставлять не тільки те, що вони зробили, а навіть і те, що тільки думали, а часом і не думали зробити... Та все таки се найкращі люди в школі. Беручи ж загалом, попечителі, як уже вище було сказано, односять ся до учителів дуже погано. Трапляють ся такі „господа“, що навіть у слово „учитель“ вкладають стільки призириства, що мабуть і римські патріції вкладали його менше в слово „гладіатор“. Мені кілька разів доводило ся в поїздах (на залізниці) розбалакувати ся з такими добродіями, і коли розмова переходила на школи і народніх учителів, то я мав честь не раз вислухувати про їх такі чудові речі, що потім, коли знайомились або розмова переходила на кожного з нас і наші занятія, я називав себе чим хочете, — тільки не народнім учителем: я б не зміг перенести того сорому, котрий довело ся б почути моему кумпаньонові, коли б я сказав про себе правду. Тільки один раз я не витерпів: коли після такої розмови, задоволений уважним слухачем, мій vis-à-vis, до речі, бувший попечитель, подав мені свою візитову картку—я дістав свою і приписав: „народній учитель“. А потім, щоб зробити ще більшу приемність, додав: „изъ крестьянъ“.

І вийшов з того вагону.

Таким чином всякий учитель, попадаючи в нову школу чи живучи в старій,¹ повинен перш за все подбати про захист од ворогів „внутренних“, то б то — тих, що живуть у тім селі, а для сього треба „понравиться“ п. попечителеви або взагалі зуміти в короткий час поладити з ним, принаймні хоч не викликати у його антипатії. Не легко положим ужити ся й тоді, коли ви якось там поладнаєте чи „понравитесь“, не дарма ж сказано, що панська ласка до порога. Доводить ся вивертати ся так, щоб і кози були ситі, і сіно ціле, а що се фактично не можливо, то врешті або коза-школа буде голодна, або сіно—панське „благоволеніє“ буде все знищено. В першім випадку ви будете свинею перед школою, хоч житте в ній вам буде забезпечене, а в другім — ви мусите швиденько приготувати ся в невідому подоріж до якоїсь иншої школи, иншого попечителя, котрому знову треба „понравиться“.

Ге! та хіба тільки попечителеви! А щіп, — ся маленька держава,

котра завжди хоче бути великою? а місцева інтелігенція, що складає „общественное мнѣніе“? нарешті тут може бути просто якийсь „почтенный господинъ“, котрому ви „не покажете должникаго почтенія“? А ще гибіль всяких паразитів села, якихсь невідомих і невідомо чого тут „проживающихъ“ допотопних засмальцованих піджаків і сертуків, котрі за здорово живеш — що ви одмовились од їх кумпанії або що — настрочать куди слід таку „бумажечку“, що вам довгенько гикатиметь ся? Та всього підводного каміння не перелічиш. А тим часом я ухилив ся далеко в бік од того, про що мав сказати: про відносини попечителів до народніх шкіл.

Не знаю, яку діяльність і в якій мірі мають на увазі чи призначають попечителям ті добродії, що їх настановляють, але що до самих попечителів, то ми вже бачили їх діяльність: се майже повне ігнорування елементарніших потреб школи не тільки духовних, а й чисто матеріальних. Але тоді виникає цілком логічне і важне питання: чом же сами пани поміщики не зречуть ся своїх посад „прикомандированных“, коли дбати про користь школи не мають ніякої охоти і коли їм — як висловляють ся де-які з них — ся посада „в тягость“?

Що до першої групи попечителів, то на свої „почетныя“ посади в більшості випадків вони йдуть охоче — і се цілком зрозуміло, коли ми пригадаємо все, що сказано було про сю групу; що ж до другої, то тут велику ролю грає сам факт „нахожденія“ на громадській службі — з одного боку, а з другого — іменно на такій службі, котра сама по собі дуже „почетна“, а праці на ній можна зовсім не класти. Коротше сказати, се паперові посади. Отже які б там вони не були, але за їх пп. попечителі одержують „великія и богатыя милости“: і чинки, і орденки. І справді, що може бути приємнішого для всякого теперішнього „рюриковича“, як не то що нічого не робити, а не бути навіть ні краплі од когось залежним — і все таки успішно робити „служебную карьеру“? Та й самі земські зібрання розуміють се добре та гаразд і при першій нагоді старають ся всякого неслужилого собрата запхнути хоч на посаду попечителя. Звичайно, проти сього не можна було б нічого сказати, а, навпаки, тільки радіти, що такі важні посади при народній школі займають найкультурніші в селі люди, коли б вони хоч трохи „тщилися“ виправдати взяті на себе обовязки. При такому ж стані річей, який є зараз, лишаєть ся тільки дивувати ся „смѣлости“ панів поміщиків, що беруть на себе обовязки попечителів. Такий випадок доводить ся зробити, коли розглядаєш сю справу теоретично, що ж до практичного боку, то чим менше попечитель втручаєть ся в справи школи, тим краще не тільки для самого учителя, а й для самої школи. Так, принаймні тепер, стоїть ся важна справа.

Але як же все-таки обходить ся школа в таких справах, як всякий дрібний ремонт (мазка, шибки), найми сторожа, достачанне палива і всякі інші турботи, котрі бувають може що-тижня і котрі стосують ся до попечителя? О, се річ зовсім проста і рішають її душе легко. У давній „святій Русі“ був цікавий звичай, дуже характеристичний для тодішнього „служилого“ дворянства: з молодим барчуком — чи в науку, чи на службу — їхав також і вірний камердінер, котрий виконував за свого „барина“ які тільки можна було обовязки та за одно вже й карі, які випадали на долю „барина“. І взагалі практика з підставними людьми не вважала ся шкідливою для тонкої панської моралі і вживала ся досить широко. Як се не дивно, але отся вельми древня поведенція дожила аж до наших часів і преблагополучно живе собі поживає при народній школі в формі „чорнового“ попечительства.

Се ще що таке? А не що инше, як стаття, котра юридично нічого не гласить, але фактично гласить дуже багато, — се просто другий попечитель із селян, що настановляеть ся громадою і виконує всяку чорну роботу: купує й достачає топливо, вставляє шибки, завідує мазкою школи і т. п. Словом робить все те, чого не схоче робити пан і що треба робити обовязково, бо без сих дрібних турбот не може існувати навіть народня школа — інституція, про котру найменше всього турбують ся. Розглянемо коротенько сих попечителів і їх діяльність.

Як сказано вище, вибирають таких попечителів сами селяне, в трьох словах розказують йому обовязки що до школи, а потім, звичайно, роблять асігновки, котрі оддають ся в повне розпорядженне сього попечителя. Кажу: „в повне розпорядженне“, бо... п. верховний попечитель не втручаєть ся в такі дрібні справи. Треба зауважити, що ті асігновки дають ся чорновому попечителеви в цілком абстрактнім виді, а щоб мати їх у себе реально, то треба ще зберати по розкладці і часто за помічю старости або старшини. Розумієть ся, гроші збирають ся страшенно туго, а коли додати, що й асігновки самі по собі дуже убогі, — 40—60 карб. на однокомплетну школу, — то стане дуже зрозумілим те становище школи у всяких дрібних, що-денних потребах. Вам, скажемо, треба топлива, а в попечителя як раз грошей немає — не зібрано — або підводи не знайде, ну, мусите сидіти й так і ждати щасливішого часу; мазати чи білити школу — знову таки або грошей кат-ма, або мазальниць не знаходить ся, а то просто попечителеви часу немає. Та на що краще: трапляєть ся, що цілі місяці школа стоїть з повибиваними шибками, бо знову таки грошей нема або скляра не трапляєть ся, а иноді попечитель просто одмовляєть ся мати яке-б там не було діло з шибками:

— Побили, то й уставляйте! Се ваше діло!

І тут теж нічого не поробиш. Один такий попечитель мені коротко і рішуче заявив :

— Не розпускайте так школярів, то й шибки будуть цілі!. А коли розпустили, то й цяцькайтесь.

Правду кажучи, мені не доводило ся мати дуже гострих суперечок з чорновими попечителями : чи я імпонував своїм зовнішнім виглядом, чи може умів ладити з ними, — не скажу запевне, а тільки з чотирох таких попечителів мені лише з одним вийшло трохи прикро.

Був у його свій поставщик топлива для школи, з котрим він був у давній згоді і котрому, на перекір інтересам школи, завжди отдавав „поставку“. Брав сей поставщик за кожний сезон карбованців на 15, а то й на 20 дорожше, ніж хотіли інші конкуренти, і доставчав топливо страшенно не справно, але глас конкурентів (тих же селян) і учителів не помагав справі, а підтримував, навпаки, думку в попечителя, що він—сила. Я рішив на торгах настояти на знижці плати поставщикови і доміг ся таки свого : топливо доставчав той самий, але на цілих десять карбованців дешевше. Тоді мені піднесли, як і треба було ждати, гарного гостинця : якось серед зими, коли стояли незвичайні холоди, нестало соломи, попечителя-ж ніяк не можна було спобігти, а перекази нічого не пособляли. Тоді я попрохав старосту знайти кого будь охочого поставчати солому ; таких знайшло ся кілька душ, але попечитель рішучо заявив їм, що хоч солому й привезуть, то грошей все одно не одержать. І вони одмовились. Я мусів послати нарочного до земського начальника (він же і член шкільної ради), верстов за дванадцять од школи ; тим же посланцем земський переслав попечителеви пакета, в котрому кликав попечителя зараз же явити ся в камеру. Не знаю, що казав йому там земський, але солома була в школі того-ж таки дня, а сам попечитель з того часу став як шовковий.

Але боронь Боже попасти в подібні „сутки“ учительці або взагалі людині, котра через такі або инакші причини не зуміє зразу поставити себе як слід перед попечителем ! Мені доводило ся чути просто такі неймовірні річі в сій справі, до погроз розправитись кулаками включно ; але все такі се трапляеть ся в нешироких розмірах і має, крім того, не мало сторонніх причин, котрі до відомої степені виправдують таке відношення чорнових попечителів до шкіль. Через все отсе я й не буду спияти ся на дуже прикрих випадках, як не характеристичних для даної справи, а скажу про один дуже несимпатичний бік—свідому крадіжку попечителями шкільних грошей. В К—ій школі чорновим попечителем весь час мого там пробування (три з лишком роки) був місцевий козак, заможній чоловік і крамар. На другий рік по моїм приїзді він заходив ся красити шкільних дах. Ми (учителі) звичайно не втручали ся в сю спра-

ву, але вже глибокої осені, коли довелося скласти звичайну що-річну відомість для земської Управи, ми звернулися до його з запитаннями, скільки і на що саме він витратив грошей. Він просто, ніби розмова йшла про якусь шибку, почав:

— За покраску півторака карбованців, за мазку...

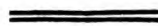
Та далі я не дав йому говорити. Він не знав, що я сам був колись маляром, крив і красив дахи, і через те і в голові не клав, що цифра 150 карбованців викличе якусь суперечку. Але я, зараз же спинившись, спитав почому тепер зелена краска, а потім вирахував йому всі видатки на покраску з платою малярам включно. Вийшло по найщедрішій розцінці, беручи до уваги і латки, що вставляли малярі в дах, — вісімдесят карбованців. Він трохи сконфузився, поспробував усміхнутись і сказав:

— Се я пожартував... не півторака, а тільки сто карбованців я витратив на всю малярну роботу... бо вони (малярі) ще підмазували шпакльовкою весь чисто дах та ще...

Було соромно і сперечатися далі я не міг. Так і записали сто карбованців за покраску даху. Але з того часу ми звернули пильну увагу на всі його видатки і побачили, що обдерав він школу самим безсовісним способом. Керосин, сірники, крейда і всякі інші річі, що видавав він з своєї крамниці, завжди записував у більшому розмірі, ніж то було справді, та й з паливом і всяким ремонтами було не краще... Нам удалось одвоювати десятків до чотирьох карбованців що-річно, але звичайно се було не все, що брав раніше в кешеню попечитель. Та далі не було радії й домагатися, бо хатнього злодія не вбережешся, а постійними домаганнями зробиш ще гірше.

Такі ж самі історії повторювалися зо мною і моїми колегами кілька разів, і не беручи великого гріха на душу, можна сказати, що се загальна хвороба чорнових попечителів. Мені раз такий попечитель просто запропонував увійти з ним у згоду, а крамарі, в котрих доводилося брати до школи всякий дрібнячок, то завжди підносили якогось хабаря, хоч десяток сірників, аби стати поставщиками школи. Нічого й казати, що всякі одмовляння з мого боку вважались в кращім випадку соромливістю, а взагалі — нічим іншим, як бажанням більшого...

Се дуже сумно, але так, і так воно й буде — аж доки школа справді виконуватиме свою дійсну місію і пускатиме в життя не „заборних літераторів“ і „неграмотних грамотіїв“, а свідомих і грамотних громадян.
(Далі буде).

М. ЄВШАН.

Редіард Кіплінг.

З Кіплінгом виходимо з блудного колеса сучасної літератури. У творах його маємо змогу неначе наново переродити ся, поглянути іншими очима на світ і людей. Круг життя перед нами поширив ся. Не лиш тому, що в своїх оповіданнях і повістях Кіплінг виводить найрізноманітніших людей з усіх частин світа, але й тому, що лишаємо тут позаду усю тісну, душну атмосферу, яка в цілому ряді сучасних творів пригнічує нас. Можемо випрямити ся на увесь зріст. Ніяких тут поплутаних проблемів етики і філософії, які мучать артиста, ніяких образів людської нужди, які затроювали-би щасте людей. Від всіх тих проклятих питань увільняє ся Кіплінг, протиставляючи свою сильну, неподатну індивідуальність, свою невичерпану, боеву енергію. Се приятель передовсім „найблизших річий“; держить ся землі, і тільки рідко коли заходить інтуїцією в надприродні країни; описує все те, що можна схопити змислами.

Кіплінг належить до групи Англіїців, що так скажу - зіндіанізованих, які ціле життя нераз перебувають в Індії, удержуючи в своїх руках цілу адміністрацію тих величезних колоній. Уроджений в Лягорі 1865 року, він тільки молоді свої літа прожив в Англії. Потім жив в Індії, поки не став письменником. В численних подорожах по цілому майже світі здобув собі той рідкий і універсальний досвід, яким покористував ся в своїх творах. Одначе ніколи не затратив в собі тих питомих черт і почувань Англіїця, не переставав відчувати свою глибоку єдність з своїм земляцвом. І власне в тому причина його величезної популярности і впливу серед своїх земляків. Являючись одним з найгарячіших бесідників імперіалістичної партії, він витратив на її услуги багато своїх сил, як письменник. Поетом англійської армії називає його оден німецький критик. І дійсно, з його творів віє скрізь той запал до здобування що раз то ширшої території, воєнне завзяття англійського жовніра, якого так чудово умів зобразити Кіплінг¹⁾). Нічого дивного що своїми патріотичними гімнами на честь могутчої Великої Британії він в великій мірі причинив ся до вибуху війни з Бурами, коли умів вціпити

¹⁾ Замітна тут збірка, одна з найбільше популярних Кіплінга: „Soldiers Three“. Посвячує єї автор тром жовнірам англійсько-індійської армії, героям і других його оповідань. Типи ті: Ірляндець Мульвані, льондонський вуличник Ортеріс, та хлоп—мелянхолік Леройд.

серед найширших верств те почуте самосвідомої сили та гордості, яке лучить ся з почутем погорди для всіх иньших нецивілізованих рас. В такому дусі писаний не лиш, його популярний гимн „Recessional“, але цілий ряд поетичних творів та збірок — Departmental Ditties, Barrack Room Ballads and Ditties, The Seven Seas — дике тим самим ентузіазмом патріотичним, тою самою атмосферою народних зборищ. Запал щораз більше вириваєть ся з груди, проповідь стає щораз більше безглядна, навіть груба в своїому тоні, і висуваєть ся той ненависний, грізний для всіх слабих і поневолених клич непереможного звіра, який поволи загарбує все в свої руки.. В перших оповіданнях Кіплінґа той тон входить навіть у весь світогляд явтора, спроваджує деяку нерівність та брак рівноваги. Певність себе виходить наче якась хвалькувата, визиваюча, сила стає знуцанням над всіма слабшими, стає немилосердною та безощадною.

Славу європейську здобув собі Кіплінґ, чим иньшим, а саме як екзотичний письменник, цілим рядом оповідань та повістей. Вголовній частині теми до них бере він з життя індійського, зображуючи чито типи самих Англіїців, які там живуть, чито самих Індусів і їх відносини до англійської адміністрації. Взагалі одначе не обмежуєть ся Кіплінґ на тому одному краю. Трохи чи не з усіма закутками землі він докладно обзнайомлений, і з усіх закутків землі бере він теми. Під небом Індії, в недоступних нетрах величезної джунґлі, на далеких островах океанів, серед ледів північного бігуна — скрізь він неначе у себе дома. А з безчисленної скількості людей, яких можна стрінати серед довгих подорожий, вибирає типи до своїх оповідань. Про походження їх говорить сам автор: „Вони зібрані з усяких місць, і від людей всякого сорта, — від жреців в Хубарі, від ритівника Ала Яра, від тесляра Живун-Синґха, від людей, котрих імен не знаю, на пароходах і поїздах в моїх подорожах по світі, ¹⁾ від женщин, що прями у сумерки при дверях своїх хатин, від офіцерів та урядників, тепер вже померших і похованих, а де які — і то найкращі — дав мені мій батько“. І скрізь в тих описах автор прямо засипує читача найменшими подробицями життя всяких людей, образи всіх частий світа пересувають ся нам перед очима; скрізь бачимо досвід автора і його докладне обзнайомлене фахове майже з усіма областями наук. Через те він відразу уміє зискати довіря читача і полонити його богатством образів. І для всякого читача він дає багато: для того, що інтересуєть ся головню самою фавулою задля

1) Кіплінґ видав 2 томи опису своїх подорожий: „From sea to sea“.

неуміня читати поміж стрічками і розуміти глибокий змісл подій, — і для того хто привик глибоше вдумувати ся в жите та людий.

В своїх екзотичних творах не уміє Кіплінг стати на становищі обетивнім, на становищі глядача тільки, який в данім випадку уважає все, що стрічає в чужині за нормальне. В порівнаню з Петром Люті він далеко менше інтернаціональний, космополітичний. З становища англійського патріота, побідника диких племен і адміністратора, він придає тим племенам в своїй погорді та легковаженю найзгірдніші епітети, і на визвольний рух Індійців дивить ся як на звичайний, рабський бунт. Про відносини його до Індусів говорить оден критик: „Радо і докладно нотує їх дивацтва, пересуди, їх смішні, варварські, або, властиво кажучи, несимпатичні для Англійця обичаї та уподобаня, але не підносить ся анї разу до синтези психологічної, не дає образу расової душі, хоч позірно знаменито знає Індуса. І справді, знає його досконало, але так, як наш шляхтич знає хлопа або Жидка: з боку зовнішнього практично-жизтевого, не з внутрішнього, якого обережний почитатель Вішну і Сиви не відслонює перед невірним. Кіплінг знає, як Індус поступить в данім випадку, але не журить ся про глибоші, атавістично-традиційні мотиви поступків чоловіка, котрого англійський автор ласкаво толерує, не признаючи йому одначе в душі всіх прав людини“. Найважнійша річ у автора, щоб ті дикі народи признавали визшість Англійця та піддавали ся під його власть.

Окремо треба поставити його оповідання з звірячого життя. В двох „Книгах джунглів“ — *The Jungle Book* — автор досягає вершин артизму. Се справдішне „божеське дитя поета, що впроваджує нас чарами свого генія в рай уяви“. Ціле могуче царство природи бере тут поет окремо, протиставляючи неначе її лад всему порядку життя у людей. Ціла джунгля з усіма своїми мешканцями — се оден могучий організм, який живе своїм питомим, окремим життєм, має свої відвічні, ненарушвані закони і прастарі звичаї і лад. Ніхто безкарно не може виломити ся з законів тої організації природи, не може спроневерити ся тим звичаям джунглі. Кіплінг з великим майстерством малює ту дикую природу, і зображує на її тлі характери поодиноких звірів. Представляє не лиш їх спосіб життя, їх звичаї — але й їх цілу льогіку, ціле їх психічне життє, як у вповні закінчених людських типів, — підслухує навіть їх мову, яка починаеть ся низше границі у скалі тонів, доступних для людського вуха. Одинокий чоловік в джунглі, і її могучий пан, — се Мовглі, загублений родичами в дитинстві, і вихований у звичаях пупці, поміж вовками. — В описі царства природи і звірат поет полишив зовсім на боці людей, їх товкітню, їх змагання культурні.

Сюди не доходить ніякий гамір людського муравлища. Ми в иньшому світі, серед зовсім чужої атмосфери. Можемо чути божественний віддих могутчої природи протиставленої тут всьому иньшому світові і суспільному ладові людей. Критика їх насуваєть ся тут сама собою, тим більше що звірі люблять з іронією висловлювати ся про чоловіка. Чуєть ся, що дійсно елементарна сила природи в одну мить може зломити чоловіка з усіма його видумками, як тільки в де-чому порушить її права. А сам чоловік, Мовґлі, з великою ненавистю відзиваєть ся про людей, які його прогнали від себе і скривдили: „Ті люди не мають ані розуму ані серця; бавлять ся губами і мордують слабших не з голоду, але для забави. Скоро мають повне череве, здібні вкинути навіть власні діти до огню. Ненавиджу їх“. — На всякий случай, — анґлійський автор, як ніхто перед ним, умів розкрити перед нами книгу природи, і отворити для людського ока нові горизонти. Хоч пісня його про природу кінчить ся звичайним, патріотичним акордом: в одному з пізнійших, окремих від „Книги джунґлів“ оповідань, („В лісі“) бачимо, як гордий Мовґлі з великою покорою впрошуєть ся на урядову службу у анґлійського начальника ліса.

Набувши в своїх подорожах той кольосальний досвід та переживаючи багато вражіннь, Кіплінґ став передовсім великим знавцем життя. Се найважнійший ґрунт під усю його творчість, але він криє в собі задалегідь і небезпеку. „Великі поети не знає, як великі знавці людей в житю — каже Жан Поль Ріхтер — а ще менше знавці життя відомі, як великі поети. — Остаточо досвід і знане людей для поета неоцінені; але лиш для наданя гла вже сотвореному і нарисованому характерови, який собі той досвід присвоює, але через його не повстає, так само як чоловік не повстає з їди“. А власне характерів, як таких, у Кіплінґа немає; сума досвіду житєвого щойно тільки вироблює і становить характер. Чоловік, як індивідуальність, як щось самостійне, само для себе, уступає зовсім на другий плян; є передовсім тільки та праця, яку він робить. Коли молоденькі офіцери починають розказувати про своє повне пригод житє новелістови і повістярєви Кліверови, який того всього не бачив і слухає їх оповідань як казки, — той схапуєть ся на кінець і кличе вхопившись за голову: „Боже милосердний, в такому случаю чим-жеж все моє житє!?“... Так, Кіплінґ знає тільки такого чоловіка, що стоїть в самому осередкові життя, здобуває собі його! Чоловіка бачимо тут передовсім в самому процесі боротьби. Хто не віддав ся тільки своєму приватному, далекому від інтересів дня життю, хто не терпить на розстрій нервовий, і кого не страшать в білий день всякі привиди — того все знайдемо бодрим, здоровим, сильним неподатним супроти недолі життя! Автор має очевидно відкриті очи

на всю нужду і підлість того життя, яке описує, уміє зобразити також його страшні сторони, — але, як каже оден з його критиків: „із всього того він виніс не страх і смуток, а свідомість потреби для чоловіка виховати в собі енергію, загартувати бодрість, виробити волю, укріпляти себе, тому, що життя — боротьба!..“ І рін висуває скрізь той ідеальний тип, який уміє і має силу запанувати над обставинами життя, побороти їх, протиставити їм, свою „радісну енергію здорового організму“. Скрізь коло нього кипить праця, праця не раз трудна, яка вичерпує всі сили, але він забуває в ній самого себе, стремить тільки до одної ціли, яку мусить осягнути, щоб там не було; і в тому поборюваню перешкод, протиставлюваню своєї сили нераз страшним та могутим елементарним силам природи й вироблюєть ся та радісна, певна себе й еластична енергія, родить ся чоловік з залізною волею, сталевими мускулами та відвагою льва... Правда, до сповнювання тяжких обовязків вони призначені, до обовязків, які переходять нераз їх сили, але ніколи, в найтрудніших хвилинах життя вони не упадають на дусі... Погляд автора на життя взагалі — дуже погідний, радісний. „Доля робить своє діло все гарно“. А долю свою носить в собі сам чоловік.

Але — як сказано, се одна тільки сторона, реальна, фактична. Другого, внутрішнього, психічного рівноважника вона в творчости Кіплінга не має. Ідеальні, повні житевої енергії типи його зуживають свої сили на працю урядників в Індії, на працю адміністраторів. Поза-тим вони в нічому їй не виявляють. Їх індивідуалізм, який так буйно розцвітаєть ся в самому процесі тої фізичної праці, зникає або зовсім маліє, коли вони від тої праці увільнені. Психіка їх не розвинена, або розвиваєть ся вповні ненормально, коли вони вже до краю виснажені щоденною тяжкою працею. І остаточно зводить ся у англійського письменника все до проповіді тої машинової культури, величавої з одного боку, але з другого боку страшної для людської одиниці. „Машина — говорить Ніцше — сама продукт найбільшої сили думки, виправляє в рух у осіб, які їй обслуговують, майже лише низші, бездумні сили. Вона розвиває велику масу сил взагалі, які без неї лежали-би приспані, — се правда; але вона не дає імпульсу до підношеня себе вище, до кращої роботи, до бажаня бути артистом. Вона робить чоловіка діяльним та одностайним, але се витворює на довший час противне діланє, розпучливу нудьгу душі, яка через неї вчить ся прагнути змінчивої бездіяльности“. Потвердженє сего знаходимо в творах самого Кіплінга. Його тип героя відставлений від своєї обовязкової, машинової праці, не знає що з собою робити. Перестаючи бути колесом машини, починає хворіти душею, йде в обійми мелянхолії, або просто божевільної скуки. Тоді не бачить перед собою ніякої иньшої ціли, нічо його не може потішити, скрізь пустка.

Взагалі основою творчости Кіплінга, і її найсильнішою частиною зістається елемент чисто поетичний. Тим він вирізняється від других сучасних великанів творчих. Що торкається змісту, то він далеко уступає Достоевському, Золя, Ібзену й иньшим, які власне великі своєю моральною перевагою, розроблюванем тих питань, що тісно вяжуться з життям людини. Кіплінг радше опроваджує читача по всіх закутках землі, ділає більше множеством своїх пишних картин, як поет.

М. ШАПОВАЛ.

Осінні ритми.

(*Ользі Кобилянській*).

Іде вдова сумна за гробом твоїм, літо,
Під ноги сумовито стеле тобі жовті квіти...
А кріз кадийний дим просвічує скрізь проросинь —
Немов останній погляд твій на тихо йдучу осінь...
І над землею простяглись — летіть в краї далекі —
Непосидящі мандрівці — задумливі лелеки.

Летять шукать країв веселих світа,
Де ще не закінчилась влада золотого літа.
І хочу я туди піднятись хоч думками,
Коли не крилами, не мрійними вітрами.
Там море фарб, там море звуків, море спеки. —
Того мабуть і ви туди простуєте, лелеки ?!

Чи є там срібні ріки, і ліси, і луки й гори,
Між горами долини жолобчасті, повні млости й змори ?
До моря йдуть вони і одчиняють пишні брами,
А гори побіч їх стоять як велетенські храми.
Співають хори там: дуби, берези і смереки —
Чи ви туди за вітром плинете, лелеки ?

Іде за білим гробом літа сумовита осінь,
Мов за бенькетом панським діти голі й босі...
А степ наш замерза... волоче вітер крила.
І під вікном розплакалась вже вербонька похила.
Вмирає все... Алеж ждесь є краї живі, хоч і далекі ?
Є, є! Не дарма полетіли ви кудись, лелеки !.

АНИН.**Педлярі.***(З канадійського життя).*

Трох їх було, трох педлярів. Властиво ні, педлярів було двох Араб, він спродавав біле, мужеські одяги і годинники; а Словак спродавав книжки, українські, словацькі, малярські, буковинські, польські, галицькі і якиж хто захотів. Лише вони оба були педлярами, бо третій Українець був місіонарем. Всі три ішли від хати до хати, з місточка до місточка. Кожний шукав покупців на свій товар, а що товари їх були відмінні, то і легко приходило їм годити ся.

Пізнали ся зовсім звичайним способом.

День був дуже гарячий, коли місіонар ішов залізною дорогою з одного місточка до другого. Піт струями зливав йому лице, а нігде не було тіни, щоби захоронити ся перед пекучими проміннями сонця.

В далеку побачив міст, коло моста дерево, а в його тіни сиділо двох людей. Місіонар зрадів на серці і приспішив хід. Сидічі під деревом привитали його англійським „гуд морнінг“ і зробили йому місце коло себе. Се були Араб і Словак.

Судьба якось так їх зібрала, що визначила їм той самий напрям дороги, і всі три тримали ся разом. Араб з вирахованя, бо часом місіонар допомагав йому нести пуделко з годинниками. Словак міг вволити своїй вродженій балакучости. Місіонар же мав коло себе два живі ества, сотворені на образ і подобу Бога, з котрими міг говорити про завданя чоловіка на землі і про силу Христової науки.

Тяжко з разу приходило розговорювати ся нашим педлярам. Своїми матерними мовами годі їм було говорити, хіба ще Словак та Українець, а по англійськи знали лиш дуже, дуже мало. Зразу мова ішла більше на мігі, з часом витворили собі нову мову, зложену з англійських, українських, словацьких та арабських слів, і тою мовою могли зовсім добре порозуміти ся, але лише тоді, коли були самі. Коли ж зайшли поміж чужих людей, звичайно говорили на мігі.

Зайшовши в місто, йшли між Славян, поміж Українців, Словаків, Поляків, Хорватів. Також не оминали Італійців та Малярів.

Араб був тоді провідником. Він знав, в котру часть міста піти, в котру зайти хату. Словак і місіонар слідували за ним. Звильні

ЛНВістник 1910, кн. XI.

19

чайно Араб ставав на порозі хати та кричав: Добре вечер, купі не купі кошля, шпондні, згарок. Хтось там з хати йому щось сказав. Тоді Араб говорив: німа пенендзи. — і всі три ішли до иньшої хати.

Так застали разом ціле товариство, багато мушчин, кілька жінок.

— А що ви хочете? — питав господар.

Араб говорив: купі не купі кошля, шпондні, згарок.

— Вчора ту був иньший Рабян, то я покупив від него, що мені було потрібне.

— То може купите яку книжку? — питав ся Словак.

— А маєте тлумач? — питав господар.

— А сонник є? — питав другий.

— А про Яносіка маєте? — питали другі.

— Ні не маю, — відказував Словак.

— А лист божий є? — запитав котрийсь з кута.

— Про се вже питайте сего містра, то він від таких книжок. Я маю Рінальдо Рінальдіні, про Вічного Жида, про жидівську війну.

— Ні, ми то вже читали, — покивали головами зібрані. — А ви що маєте на продаж? — питали місіонара.

— Я, я, — відповів заклопотаний місіонар, — я нічого не продаю, я читаю святе письмо, і вам рад би дещо прочитати, коли мене послухасте.

Його зразу не зрозуміли, а коли їм вияснив в друге, люди офукнулись: „Ми на те тримаємо і платимо попа щоби нам читав евангеліє і то в церкві. Буде вже знас оден піп, а ви як що хочете, то ідїть до него та порадьте ся“. Місіонар хотїв їм сказати, що кожний християнин повинен читати святе письмо, але його не хотіли слухати.

Завважив се Араб, що з боку відпочивав на лавці, підніс ся, штуркнув в рамя місіонара, моргнув на Словака та сказав, — не ма пенендзи — і всі три пішли дальше.

Зайшли до хати, де мешкали Чехи. Араб заміняв тут свій гірший годинник за ліпший, ще і доплатив йому Чех два доляри, Словак спродав за півтора доляра книжок, місіонар зайшов з ними в бесїду.

Коли Чехи довідали ся, що він місіонар, моргнув оден на другого з утаєною радістю, обступили його до окола і зачали завдавати йому питання.

— Коли ви місіонар, то відповідajte нам на наші запити. Скажіть

нам, коли Бог сотворив людей, чи знав він яка судьба їх чекає?

— Так — відповів місіонер — Бог знав і призначив кожному чоловікови його долю своїм божеським розумом, Бог є всемогучий і всевідучий.

— Отже добре, ви кажете ваш Бог призначив судьбу кожному чоловікови, то він також мусів призначити, хто в людей піде до неба, а хто до пекла.

Місіонар хвильку задумав ся.

— Ага, маємо вас, відповідайте на наше питанє, — зареготали ся Чехи. — Чи треба чоловікови старати ся о спасеніє душі, коли воно вже від віків, як ви самі кажете, Богом постановлене.

— Чи той ваш Бог справедливий, коли Він так без вини сказує людей на пекло?

Місіонара прямо засипали питаннями, а він не міг витолкувати. Але щось треба було сказати, вони ж його питали і він сказав: Ви батьки, маєте жінки, маєте діти. Чи дитина, що ледве зачинає говорити питає ся вас чому ви одного не позволяєте робити, а друге приказуєте? Чи розуміє вона ваші замисли, ваші наміри, хоч чує ваші слова? Такими нерозумними дітьми і ми всі єсьмо супроти нашого Бога. Не збагнути нам нашим дитинячим розумом його постанов, його замислів.

— Се правда, — потакнув Словак, що сидів коло своїх книжок, але Чехи заперечили головами.

Не було що довше говорити і всі три пішли дальше, зайшли в хату де мешкали Українці.

Се була субота пополудні, всі фабрики позамикані, тому і народа по хатах повно. В хаті йшов веселий розговор. За столом сиділо кількох муштин, курили папіроси і файки, перед ними на столі стояли склянки повні пива. При стіні на стільчику стояла надпочата бочівка. Під вікном сиділа груба, опухла та негарна боса жінка, кормила грудьми близнята.

Араб зі своїм пакунком увійшов перший і як звичайно привітав присутних своїм „добрий вечер“.

Сидячі за столом перервали бесіду, заворушили ся і зробили прибувшим місце на лавці. Господар поставив перед ними три склянки пива.

Араб вхопив за склянку і відразу випорожнив її до дна. Словак споглянув на місіонара, цікавий що він зробить зі своїм пивом, а потім неначе оправдуючи ся перед ним, сказав: „Е, треба випити, бо я страшно змучений і зігрітий“, і вихилив склянку.

— А ви чому не цете? — запитав господар місіонара, коли побачив що той відсунув склянку від себе.

— Я не пю напиків, — відповів місіонар.

— То може закурите? — питав дальше господар і поставив перед ним тютюн.

— І не курю, — відповів місіонар.

— Який же ви Українець, — сказав оден, що сидів на краю стола, — що анї не пете анї не курите.

Місіонар відповів: Письмо святе говорить. — „У кого зойки? У кого стогін? у кого сварка? у кого горе? хто ранить без причини? в кого червоні очі? — У тих що при винї сидять довго, у тих, що в напиках дошукують ся аж гущі-приправи. Не призирайте ся вину, як у кубку грає, як гарно світить ся і легко осїдає. Опісля воно вкисить, як гадюка, мов гаспид-василиск отрути впусить“.

Деякі вислухали слів місіонара до кінця, деякі не зважали на його слова, і перешіптували ся попиваючи пиво.

Коли місіонар скінчив, в хатї затихло, був якийсь торжественний настрій.

— Чи читаєте ви Святе Письмо? — звернув ся місіонар з запитом до сидячих за столом.

Кількох з легковаженєм відвернуло ся від нього, а оден сухий, мабуть в сухотах парубок сказав: — Та як нам читати, коли ми на буквах не розуміємо ся. Я трохи похапую письмо, але і то не багато, от ледви напишу лист до Старого Краю.

— Біда людям коли не вміють читати, а вам треба читати Святе Письмо та жити як воно наказує. А киньте то мерзке пиво, воно вам здоровля не прибавить, а до гріха певно заведе вас.

— Та я і сам так думаю, — відізвав ся сухий парубок — так щож, коли годї відзвичаїти ся.

— Бога візви, брате, на поміч, а він певно допоможе. Ти і так хорий виглядаєш, тобі конечно треба закинути пити і курити.

— Правду кажете, треба закинути, бо нераз віддиху не стає. Буду пробувати.

На лиці місіонара заясніла радість і вдоволене, прецінь знайшов покупця на свій товар. Та не довго се тревало.

Жінка що сиділа на стільчику і кормила близнята, весь час прислухувала ся словам місіонара, а уста її дрожали, як би хотїла щось говорити і в очах її малювали ся нехїть до нього і злоба.

В кінці не видержала. Зі злостью підняла ся з близнятами з лавки, штуркнула свого чоловіка під бік і закричала: — А жєни того сальвіша геть з хати, того поганина, у мене малі діти, ще Бог кару зішле, що під дах приймаємо того кальвина. Я все слухаю і слухаю, а тут витримати вже далї годї.

До неї прилучило ся кількох сидячих за столом.

— Пощо нам тут сальвішів. В якій нас вірі мати породила в такій і помремо. Наші батьки не читали Святого письма, а були чесні люди. Геть звідси.

— А як же — кричала далі жінка — він сальвіш, я то вже бачу з його очий, він з тих, що то ніколи креста не положить на чолі, ані не зди́ме капелюха перед святим образом. Геть мені з моєї хати. — Бо як ні, то викинемо як собаку — завтурували її другі.

Місіонар здаєть ся був призвичасний до такого принятя, лише лице йому дрожало, але говорив спокійно і лагідно: — Заждїть брати милі, викидати мене не треба, я сам вийду. А ви не замикайте сердець ваших перед словом божим...

— Ти віриш в Бога? — перебив молодий парубок вже трохи підпитий. — Ти віриш в Бога, а чому не хрестиш ся, га, чому? Ади, Пан-Бог вже так сотворив людську руку, що три пальці складають ся до купи в трійцю: Бог Отець, Бог син, Бог Дух Святий. Сама рука згинаєть ся, щоби нею поставити знак святого хреста.

При тих словах він набожно перехрестив ся.

— Брате, — сказав місіонар, — але ту саму руку, що робиш нею знак святого хреста, простягають люди до крадіжи, ту саму руку підіймає брат на брата.

В хаті всі заворушили ся, місіонареви небезпечно було там довше задержувати ся. Хоровитий парубок заступав ся зразу за нього, а коли побачив, що з пнями не дасть собі ради, приступив до місіонара, взяв його за рамя і випровадив з хати.

На дворі вже зачинало смеркати ся. Місіонар пригноблений несподіваною пригодою, сів на придорожнім камені та глибоко задумав ся.

Тим часом в хаті йшов розговор.

— Та я сальвішу би пізнала, аби навіть в пеклі. А він так зразу притаїв ся. Але не мене то здурити, — кричала жінка.

— А диви, аж його вкололо, як побачив пиво на столі, — говорив другий.

— Ет, говоріть що хочете, але сальвіші таки добрі люди, — відозвав ся иньший. Вони, як кажуть люди, заприсягають ся ціле жите ні пити ні курити. Вони що дня збирають ся вечером та молять ся до півночи.

— А як же, молять ся, — іронічно відізвала ся жінка — вони молять ся до всього, лише аби не до святих образів. От так ба-

чите, встануть рано, побачать миш, та зараз до неї молять ся.

Всі зареготали ся.

— Ти віриш, що вони не пють? — злбно заговорив паний парубок, — хотів би я мати тільки долярів, кілька склянок пива вони денно випивають. Тут то ніби говорить проти п'ятики, навчає, а піде на другу улицу, та й зараз у бару суне.

— Ет, не говори, як не бачив, — втрутив ся хорий парубок — є ріжні на світї люди, а кождий повинен так жити, щоб його совість була спокійна.

Тій бесіді положив кінець Араб, що весь час сидів спокійно на лавці, і лише дорозумівав ся в чім стоїть справа. Він вже собі відпочав, отже не хотів тратити часу. Він знав, що найліпше робити бізнес з п'яними людьми. Він повітворював свої валізи, і зачав бізнес. Також і Словак повитягав свої книжки і порозкладав їх на столі. Присутні в хаті поділили ся на дві групи, одна окружила Араба, а друга Словака і зачав ся торг.

— Покажи мені які маєш штани.

Араб показував: пат доляр, трі доляр, вон і пол доляр.

— То дуже дорого, в місті дешевше дістану.

— Гет хлоп свиня, у місті нема, у мене купі. Покупець образив ся і вийшов до другої хати.

— Ун німа пенендзи — сказав хитро Араб і всі зареготали ся.

— Купі не купі, німа час, куп з'арки.

— Ми маємо свої, сказало кількох, цікаво дивлючи ся йому в руки.

І пішов торг.

Словакови не зовсім пощастило ся, спродав книжок лиш за трийцять центів.

Оба педлярі вийшли на двір і розглядали ся за місіонарем.

Тим часом місіонар, коли вигнаний з хати, усів на каменю при дорозі, і похилив голову під тяжкими думками, нараз почув крик мущини, а потім жіночий голос. Місіонар підніс голову та пильно прислухував ся. З пятьдесять кроків від місця де сидів, побачив хату, відчинене вікно, а на столі горіла лампа. Звідти доходив до него голос. Місіонар зачав пильно приглядати ся і побачив через вікно мущину сидячого за столом, а коло него, оперта о стіл руками стояла жінка. Що вони говорили, місіонар не міг порозуміти, він лиш похапував продинокі слова українською мовою.

Місіонар довго не надумував ся, підніс ся чим скорше з каменя, а допевнивши ся, що чоловік і жінка справді українською говорять мовою, зайшов до хати.

— Слава Богу.

— Слава на віки, відповіла жінка, — прошу сідайте, і присунула крісло.

Мущина сидів за столом і перед ним стояла фляшка від пива і склянка до половини випорожнена; він навіть не споглянув на прибувшого. Він лиш підпер обома долонями помервлену голову і так сидів нерухомо.

— Ви що хотіли, — спитала місіонера жінка лагідним голосом.

— Я, ні, от лиш почув українську мову, та зайшов на часочок побалакати.

Сидячий за столом підніс голову, а дивлячи ся скося на місіонара, запитав поволи:

— А ви з відки, з Галичини чи з Угорщини?

— Ні, я з України, — відповів місіонар і присунув ся ближше до господаря.

— Слухайте брате, що таке з вами, чи не хорі ви?

Госпорар мовчав.

— Ой ще і який хорий, сказала жінка, тото пиво то правдива хвороба, до чиста розум чоловікови відбирає. Ось дивіть — жінка говорила вже через плач—вже два місяці до роботи не ходить, лиш пе тай пе. Вчера витягнув з каси послідний цент, гірко запрацьований, а всьо пішло на тото пиво. Вже не знаю що робити з ним, то хиба така кара божа. Вже три роки не був при сповіди і від того часу пе тай пе. Кажу йому, щоби пішов до сповіди, а він ні, тай ні.

Жінка обтерла фартушком сльози.

Господар пняним голосом вигнав жінку з хати і ласкавійше споглянув на місіонара.

— От тяжке жите, а чоловік радить собі як може, — сказав пняний.

— Христос ще більше терпів, і ми зносім наші терпіння, а Бог нам за се винагородить на тамтім світі. Чи читаете ви Святе Письмо?

— А що я, піп?

— Євангеліє повинен кождий читати, кождий повинен знати що там написано, аби міг жити після нього. О, як би ви читали Євангеліє, то певно пити перестали би. Ось послухайте що каже Святе Письмо.

Місіонар витягнув біблію і відчитував деякі місця з неї. Господар не перебивав, тільки весь час сидів оперши голову на руки.

Коли місіонар перестав читати, господар ласкаво звернув ся до него і запитав:

— Чи ви ксьондз?

— Так, я так як би був ксьондз, я проповідую людям Святе Письмо, науку Христову.

— А висповідати можете?

Місіонар був заскочений тим питанням. Він знав що від відповіді його залежить, чи наверне ту душу, чи ні. Тому присунувся до господаря, взяв його за руку і сказав:

— Ми повинні сповідати ся перед власною совістю, перед самим Господом Богом, до котрого нам не треба посередників. Ні, я не сповідаю.

Господар здається надіявся на іншої відповіді, бо на слова місіонара кинувся зі злостью, вирвав свою руку, і не споглядаючи на нього сказав:

— Ет, то десь мені з таким ксьондзом, що сповіди дати не може.

По тих словах, допив з склянки пиво, обтер з досадою вуса, і відвернувся до вікна.

Нараз в дверях хати показалося усміхнене лице Араба:

— Добре вечер. Купі не купи згарек кошля шпондні.

Ніхто йому не відповідав, Араб здвигнув раменами.

— Нема пенендзи.

Оба вийшли з хати. На улиці ждав на них Словак.

— Вже хіба за пізно ходити по хатах, — сказав місіонар — треба нам оглянути ся десь за нічлігом.

Тамті згодилися. Араб розглянув ся докола себе і сказав: Ти місіонар іди до сеї хати, там твої люди мешкають і приймуть тебе на ніч, а ти Словак іди до тамтої хати, там тебе також приймуть, а я піду тут. Завтра рано зійдемо разом, завтра неділя.

Всі три розійшлися, але Араб ще не пішов спати, він робив дальше „бізнес“.

Словак зайшов до хати де мешкали Словаки і вони приймили його на ніч, мусів спати з другим на однім ліжку.

Місіонар натрапив на Українців. На ганку призначеної йому хати сидів господар, на колінах тримав малого девяти літнього хлопчика, коло него сиділа доросла донька.

— Слава Богу, прошепнув місіонар.

— Слава на віки, відозвалися два голоси.

— З чим Бог провадить?

— Зі словом божим. Коли ваша добра воля, та є місце у вас, так чи не переночували би ви мене.

— Переночувати, подумаво, а поки що сїдайте тут з нами. Принеси Анночко для них крісло.

Дівчина що сиділа на кріслі, чим скорше піднесла ся і підсунула його місіонареви. Сама усїла ся на сходах.

— Що ви порабляєте в нашім місточку, давно прибули ?

— Днесь в полудне. Чудовий був нинішний день, аж жити хочеть ся. Уста так і складають ся, щоб дякувати Богови.

На ганок вибігло мале дівчатко. „Папа, вечера готова“.

Всі піднесли ся з крісел. „Ходіть і ви з нами, — сказав хосподар — може де що зісте“.

Місіонар відмовляв ся, а в кінци послухав. Зайшли в хату. Вечера вже була на столі.

— Анночко, ти помолиш ся перед їдженем,—сказав господар.

Анна піднесла ся з крісла, сидячі за столом похилили голови. Анна молила ся. Всі відгомном відповіли „амінь“, і зачали їсти, лиш місіонар похилив голову. Ніхто його не розумів.

— Прошу, їдьте,—допрошував господар—може вам що злого приключило ся, може сумні спомини...?

Але з засльозених очий місіонара пробивало щастє, і господар тим більше не міг його зрозуміти.

— Се сльози щастя,—промовив місіонар—не жалуйте їх. Нинішний день був дуже тяжкий для мене. Всюди з погордою та насмішкою принимали слово Святого письма з уст моїх. У вашій хаті я знайшов любов та благодать божу.

— То ви місіонар, Українець, проповідуете Євангеліє. Як се щасливо зложило ся, що ви зайшли до мене. Прошу, їдьте, покріпіть ся стравою.

Вечера скінчила ся. Господар виправив діти на гору, а сам є Анною і місіонаром вийшли на ганок захопити свіжого повітря.

Розпочали розговор. Господар розказував, як перед 25 роками приїхав до Америки, що в Старім Краю був учителем, а в Америці став за дяка. Розповідав, як тяжко він запивав ся та побирав жінку та діти, і як се жінку до гробу загнало. Розповідав як познайомив ся з одною шведською протестантською родиною, і як під їх впливом перемінив своє жите.

Розмова тягла ся, аж Анна перебила батькови, що на дворі зачинає бути холодно, ліпше би зайти у середену.

— Іди ти дитинко положи ся, ми старші, то воно нам не пошкодить. А не забудь, що наш брат-гість буде у нас ночувати.

Анна поцілувала батька в чоло, сказала „добраніч“ і шезла за дверми.—Ось бачите яка люба дитина,—говорив господар дальше. — Найстарший син скінчив техніку і тепер працює в фабриці електричних акумуляторів. Компанія при котрій працює, має дістати підприємяте скрізь по великих містах Росії закладати електричні трамваї. І його там мають післати. Донька за два роки виходить за муж і вертає з мужем на Україну. І мені прийдець ся

вертати з дітьми. Знаєте, тяжко вмирати на чужині, а і діти старші не хочуть мене тут лишити.

Потім розказував про своє жите місіонар, але жите його було повнійше страху перед Богом, як любови до него. Розказував, як його переслідував уряд, як переслідував нарід та попи. Потім бесіда їх перейшла на Святе письмо.

— Нераз я думав, — говорив господар — як би піднести наш нарід з тої низини і духового убожества, в яким він тепер находиться. Се наша народня слабість. Я представив собі що я лікар і маювилічити ту слабість. Яка єї причина? Брак самостійности, брак почутя свободи. Наш нарід не думає за себе. За свої невдачі він других винуватить. Церков, релігія держать його в тім невільничім стані духа. Але дайте народови Святе Письмо, і дайте йому свободу його по свому розуміти, тим піднесете його високо, дасьте йому культуру. Наш нарід є релігійний і тим він є гарний, а ще увільнім його з під релігійного примусу, даймо йому свободний вибір, тим дамо йому самостійність. Коли голосимо народови Христову науку, то проповідумо любов до Бога. Проповідумо йому хто є той Бог. Кажім, що те, що думка людска найкрасшого могла видумати, се є Бог. Проповідумо любов до Бога, а не страх.

Господар зійшов на свою улюблену тему, та що раз більше запалював ся.

— Святе Письмо свободно толковане, промовляє до індивідуума, заставляє його думати, думати над собою, над світом. Се його культурне післанництво...

Місіонар слухав старого з разу з незвичайною увагою, він любовав ся його словами і серце йому з радости живійше било ся. Одначе по хвилі він побачив, що щораз менше його розуміє. Культурного післанництва протестантизма він ніяк неміг зрозуміти. Хвилями він прямо сумнівав ся, чи привітний господар був справді навернений. Але він слухав старого, а хоч з ним не годив ся, не знав, що сказати. А старий з запалом говорив дальше:

— В християнськім світі я бачу: православє, католицизм та протестантизм. Найнизша культура в краях православних, висша в католицьких, хоч і то не зовсім, за те справді культурні краї, се краї протестантські. Відповідно до культури розмежений і добробут. Ось і бачите. Увільните нарід з під гнету православія чи католицизму, дасьте йому Святе Письмо, хай думає сам про себе, тим розбудите його думку, засієте в нїм бажанє знаня, дасьте йому идеал, гарний, взнеслий, ну а сеж культура.

Вже було пізно в ночи. Господар завважив, що місіонар якийсь

пригноблений, певно змучений, тому закінчив свою бесіду, та запровадив його до хати.

Місіонар, хоч чув себе сонним та змученим, коли знайшовся на м'якій постелі, забув про сон, а ум його обсіли важкі думки. Так багато пригод він зазнав сего дня, а всі такі відмінні. Перед його уявою пересувалися різні постати, і жінка з близнятами, і сухий парубок, і Чехи і багато багато інших. Але то все для него буденне, звичайне. Він з тим вже живився. За двадцять вісім літ своєї місіонерської роботи, він зазнав вже багато подібних пригод.

В кінці перед його уявою зарисувалося приємне лице господаря і його привітливої доньки. Місіонар чогось зжахався. Він не знав який суд виробити собі про сього чоловіка, що про него думати. Він пізнав, що знане у старого без порівняння більше як у него. Але того то він і боявся. Він тільки наслухався, тільки начитався, що наука доводить лише до безбожності і що треба її стерегти як покуси до злого, а тут старий так захвалює науку та якусь там культуру. Однакось годі не вірити старому. Всеж таки у него є віра, у него преображене жите.

Місіонар обертався з боку на бік, але заснути не міг. В його уяві живо зарисувався образ господаря, а в ушах гомоніли його слова.

„Оно справді краще, коли нарід просвічений, дасть собі лекше раду в світі, скорше знайде роботу. Тут в Америці видно се дуже наглядно“.

Ну так—чоловік просвічений, коли уміє читати та писати. Досить з него, коби лише умів читати Святе Письмо.

Думки місіонара збилися в тій хвилі в одну темну масу, чоло його зморщилося, і він нічого не думав. Нараз знайшов, чого шукав, його думки розяснилися і він з тривогою зачав шепотіти:

„Боже прости мені, я Тебе образив моїми грішними думками. Знаю я де та наука веде. Тепер мені воно ясне“.

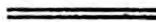
На другий день досить пізно пробудився з болем голови, невиспаний, жовтий. Виглядав якби перейшов страшну душевну боротьбу.

Се була його перша безсонна ніч за весь час його місіонерської роботи, се є за більше як чверть століття. Від коли повірував, совість його була чиста, а серце спокійне, ніщо не відганяло сну з його повік.

Цілонічна боротьба станула йому живо перед очима.

Чимскорше накинув на себе убранє, насунув капелюх на голову і уникаючи стрічи з домашніми, утік з хати.

Пішов куди несли очі, щоби лише уратувати рівновагу та спокій душевний.

МИКОЛА ЧАЙКОВСЬКИЙ.

Проблема літання.

I.

(Вступ; теорія літання).

Хто бачив коли небудь злет якого аероплану, сей буде дивити ся на проблему людського лету, трохи ласкавійшим, менше песимістичним оком. Уряджувані по різних містах Європи (також і у Львові) злети аеропланів дають широкому загалови докази, що людство стоїть на порозі до великих здобутків на полі літання; що давня мрія старинних Греків, убурана в міт про Дедала та Ікара, переводить ся в справжню дійсність. З другої сторони переконують ся люди, що авіатика — се справді молода галузь в науці, техніці, чи — як хто собі схоже — навіть в спорті. Справдив ся і тут сей факт, обсервований від віків в історії боротьби чоловіка з природою, що природа не дає собі добровільно видирати тайн зі свого лона, караючи тяженько смільчаків, що поривались би на таке сміле діло; і так як боги покарали Прометея за вкрадений огонь, мстить ся природа на кождім, хто не хоче вдоволитись завойованєм суші і води, а пориваєть ся ще завойовати й повітряні простори. Часописи потують мало не що дня нещасливі випадки літачів.

Як кожда нова галузь науки, відзначаєть ся авіатика ще й тим, що її прихильники беруть ся до свого ремесла доволі несміло, не можуть ручати ся за добрі успіхи, так як напр. при їздах залізницею або хоч би й автомобілями. Є у повітрі ще дуже багато невідкритих тайн, або й таких, які вже відкрито, але проти них не придумано ще антідота. Авіатор все ще залежний від погоди, від вогкості атмосфери (коли повітре вогке, може замкнути бензиновий мотор), від повітряних течій і т. д. Та людство невпинно працює над новими відкриттями у повітрі; авіатика має вже нині поважні наукові основи, які з кожною дниною збогачують ся новими причинками. І хоча ми не доживемо вже мабуть того, щоб нам самим коли небудь заступити літаками вози і залізниці, то напевно можемо сподівати ся, що наші внуки та правнуки будуть дивити ся на найскорпі експресові поїзди з такою погордою, як ми напр. нині говоримо про ті вози, якими зі Львова до Відня їхалось цілими тижнями.

Горячка авіатики так захопила увесь цивілізований світ, що старша посестра авіатики, аеронавтика, устуцила хвилево на другий плян. Бальон вважаєть ся вже тепер чимось гіршим, як літак, хоч би який нужденний. Воно і в тім є де-яка слушність. Коли засуємо собі, що бальон

літає по повітрі вже сам з себе, т. є. підносить ся тим газом, яким наповнений, а літак мусить сам собі витворити силу, яка-б його підняла в гору, — то без суміву признаємо, що винахід найпримітивнішого моторового літака стоїть що до своєї вартости значно висше, ніж такого славного бальона, яким літає граф Цепелін. Помимо того оба роди повітряних „екіпажів“ мають питому собі вартість; літаки з теоретичного, бальони з практичного боку.

Проблема літання така давня, як давня людська культура. Розбираючи її психологію, закримітимо в ній два головні моменти, які причинили ся до його розвою. Перший момент можемо назвати загально-людським, другий чисто утілітарним. Чоловік почував себе від найдавніших часів паном цілого світа, осередком, довкола якого обертаєть ся усе жите. Таку домінуючу позицію у світі надавали йому найдавніші релігійні погляди, які доказували, що все, що естуеть, сотворене для його ужитку, вигоди і розкоші; се переконане зміцняло ся в ньому ще й тим, що він почував себе сильним і могутнім супроти перших сотворінь.

З другої сторони чув ся чоловік безсильним супроти природи, — а найбільше із усього дражнило його амбіцію те, що він — пан світа — не вмів літати так, як літають птиці, метельки, комахи. Для того вже від давніших часів роздумував він над тим, чи не вдало-б ся йому знайти спосіб наслідувати лет тих дрібних сотворінь, які під ніяким иншим зглядом не можуть йому дорівнувати, не то вже перевисплати. А що те, чого сам не міг потрапити, приписував надземним силам, тому бачимо у всіх старинних релігіях крилаті божества, духів, ангелів і т. д. З того самого жерела походить легенда про Дедаля і Ікара, що хотів втечи з неволі при помочи пташиних крил, зліплених воском; звідси маємо ще й инші перекази, як нпр. про перського царя Кіаксара і його літаючий престіл*).

З часом зачали люди поважнійше застановляти ся над можливістю людського лету; поставили собі за задачу, або розв'язати те питане позитивно, або рішити, що се розв'язане неможливе. Фактичний поступ в тім напрямі був одначе можливий аж тоді, коли люди зрозуміли властиву причину, чому одні тіла можуть літати, а другі ні. Се стало ся з хвилию відкриття тягару повітря. Доконав його великий Галілеї (ум. 1642), батько модерної фізики, який також перший і змірив тягар повітря.

Отсі рядки мають на цілі вперед розібрати теоретичну сторону проблеми, а потім подати дороги, якими пішло і йде людство до її

*) Кіаксар сидів на престолі, до якого були прив'язані чотири освоєні, але добре вигодовані орли. Коли хотів літати з престолом, брав в руку патик, з куснем мяса на кінці; орли дерли ся до мяса й підносили престіл в гору.

розв'язки. В кінці виказано, чи і о скільки має проблема літання будуччи-ну перед собою, та чого мають сподівати ся люди від літання та посту-пів на сім полі.

Літати значить переносити ся понад землю з місця на місце. Щоби могли піднести ся з землі, треба якоїсь сили, яка ділала-б навпаки як та сила, що всі тіла до землі тягне, т. є. сила притягання зем-лі. Коли підскакуємо з землі в гору, надаємо собі розгін си-люю наших м'язів у ногах, які корчимо, а опісля нагло випросто-вуємо. Кидаючи камінь в гору, вкладаємо в нього теж силу наших м'язів в руках; та сила є звернена в гору, отже камінь летітиме в гору, і то так довго, доки сила притягання землі не знищить усеї сили лету.

Коли камінь кинемо в воду, він пірне, а тріска або папірець плаватиме свobodно по воді. Чому воно так дієть ся? Бо коли зва-жимо однакову скількість води, каменя та дерева, з якого є тріска, (нпр 1 цм.³) переконаємо ся, що камінь тяжший від води, а тріска знов від води лекша. Значить, що земля притягає кожду частинку каменя силь-нійше, ніж частинки води, а кожду частинку води сильнійше, ніж ча-стинки тріски; отже тягар тіла залежить тільки від того, з якою силою земля притягає його поодинокі частинки.

Частинки води держать ся між собою доволі слабо, так що їх лег-ко розривати і розсувати; отже коли на воду тисне якесь тяжше тіло, частинки води розсувають ся, а тіло паде на дно. Тріски або папірця не притягає земля так сильно, як частинки води, отже ті тіла плава-тимуть.

Подібні обставини панують і в повітрі. Давнійше ідентифіку-вали повітре з нічим, з абсолютною порожнею, або з духом — *πνεῦμα*—в психічнім значіню. Від Галілея справа пішла инакше; повітре вважаєть ся матеріальним тілом, а Торічелі (1643) визначає навіть його тиснене. Від тоді пояснюєть ся літание подібно до плавання; водяна пара летить в гору, бо лекша від повітря. Дим, се частини вугля, завішені в огрітім, розрідженім повітрі, тому-то дим підносить ся в гору. Земля притягає тяжше повітре сильнійше ніж легшу від нього пару або дим, і тому повітре паде в долину, витискаючи легші тіла в гору.

Отсе було вповні зрозуміле; коли Cavendish відкрив водень (1766) газ, найлегший із усіх дотепер звісних тіл, то легко було прийти на думку, що коли тим газом наповнимо якесь тіло (бальон), то воно під-несеть ся у повітре і буде там літати. Але такий бальон не відповідав би ще своїй цілі, бо коли його пустити у повітре, тоді він зданий на лас-ку і неласку вітрів, які ним перекидують ся як перцем. Леда дїрка в

поволоці бальона може довести до того, що увесь газ з бальона втече; бальон злітає на землю з шаленою шкорістю, а його пасажирі наражені на неминучу смерть. Для того-то ні один спорт, ні одна галузь науки чи техніки не записали в своїй історії стільки некрологів, що літане.

Щоби сьому зарадити, треба було зробити бальон вповні залежним від волі чоловіка; треба було довести до того, щоби люди, які їдуть бальоном, могли ним кермувати в повітрі так, як возом на суші, або судном на воді. Судном чи кораблем кермують нині вже люди без огляду на погоду, на вітер, на бурю.

Та не так легко було се виконати, як придумати принцип. Коли-б хотіти кермувати бальоном так, як кермуєть ся судном, то се не довело би до ніякого результату. Кермуючи судном, уживаємо якоїсь сили, що звернена в противнім напрямі, як сила водяної течії чи сила вітру. В тій цілі гребемо веслом або обертаємо кермою. Весло опираєть ся о воду плазом, і доки вода розступить ся на так великім просторі, як поверхня бічної сторони весла, човен, відпиханий веслом, посунєть ся в противнім напрямі. Щоби легше можна було посувати човен вперед, робить ся його передній кінець, який розсуває воду, вузький, зрізаний в клин.

Коли вода в спокою, не пливе, тоді легко їхати судном, куди хочєть ся. Далеко труднійше плисти проти води. Тоді треба перше побороти силу струї води, а опісля ще надати судови шкорість в напрямі проти води.

Великий корабель є так тяжкий, що годі його порушати силою мязів рук, себ то веслами. До тої цілі придумано мотори, звані пропелєрами. Найпримітивнійший пропелєр, се колесо з веслами. При малих суднах вистарчить кількох людей до обертання такого колеса, при великих кораблях треба-б до сього вже машини. — Але такі пропелєри не є практичні. Далеко ліпші і сильнійші т. зв. корабельні шруби. Вони подібні до колотівок з 2—4 раменами, повикручуваними всі в одну сторону. Коли така шруба крутить ся, то вона вдираєть ся в воду так само, як звичайна шруба вкручуєть ся в дерево, — і тягне за собою корабель. До порушування корабельних шруб уживаєть ся найчастійше парових моторів, дуже сильних. Рух корабля буде тим шкорший, чим шкорший оборот матиме шруба.

До самого кермованя судна, т. е. до надаваня йому напрямку, служить керма. Се велика площа, прикріплена вертикально до кінця судна так, що її другий кінець може обертати ся на право і на ліво. Коли звернемо керму на ліво, тоді передній кінець судна звернеєть ся теж на ліво. Походить се звідси, що напрям, в яким порушуємо керму, є противний до руху човна, отже він здержує шкорий поступовий рух чов-

на, — але тільки по тій стороні, куди направлена керма. Другий бік човна пливе вперед з незмінною скорістю, отже човен змінить свій напрям і повернеться переднім кінцем туди, куди ми звернули керму. Коли б судно складалося з свободних, нічим неповязаних з собою частинок, то під впливом руху керми розділилося б на дві частини, які поплили б собі окремо, а так тільки змінить воно свій напрям. Звернувши судно так, як нам бажалося, направляємо керму рівно, а судно далі пливе прямо вперед.

Отсе головні принципи, на яких ґрунтується плавба у воді. Ті самі принципи, розуміється, з деякими модифікаціями, можна перещепити на ґрунт повітряної плавби. Є дві головні різниці між водною і повітряною плавбою. Перше, що бальон є занурений цілий в тім елементі, в якому пливе, т. зн. у повітрі, а судно стикається тільки в частині з водою. З того походить, що коли для керми судна існують тільки рухи на право і на ліво, то для керми бальона є ще рухи в гору і в діл. Для того бальон має звичайно дві керми; одну вертикальну, другу позему. Друга різниця та, що воздух 770 разів рідший від води; отже весла і керми бальона мусіли б мати 770 разів більшу поверхню, як при судні, щоби могли викликати такий самий рух. З технічних зглядів се неможливе; тому заступають їх пропелерами, яких є часами більше як один; їх порушують дуже сильні мотори, а поверхня їх дуже велика. Тоді бальон буде мати силу руху, потрібну до того, щоби бути незалежним від подувів вітру.

Бальонам надають форму цигар або торпедів, бо така форма, як показали досвіди, надається найкраще до тієї цілі, щоби бальон міг свободно порушати ся на всі сторони.

Зовсім инакші обставини панують на полі авіатики, де до лету уживається не бальонів, а машин, званих аеропланами (літаками), які є самі собою тяжші від повітря, а тільки при помочи своїх пропелерів підносять ся понад землю.

Кождому звісний з щоденної обсервації факт, що з двох тіл о такий самім тягарі, пущених з однакової висоти в долину, те тіло впаде скорше на землю, якого поверхня менша; отже олов'яна кулька впаде скорше, ніж великий аркуш паперу. Коли крізь повітре паде тіло, тяжше від нього, то воно розсуває частини повітря і продирається поміж них в долину. Чим більша поверхня падучого тіла, тим довшого часу потребує воно, щоби розсунути те повітре, яке є під ним; для того воно не впаде так скоро на землю. Коли-ж такому тілові о великій спідній поверхні надамо рух в яким небудь напрямі, то воно буде удержувати ся в повітрі, а на землю не злетить. Причина тому така, що заки частинки повітря розступлять ся під тим тілом, воно наслідком руху вне-

ред буде вже де-інде, де частинки повітря держать ся ще вкупі, і так буде уносити ся у повітрі.

Таким найпримітивнішим прототипом літака є „орел“, який пускають собі хлопці для забавки. „Орел“ має досить значну „несучу“ поверхню, а є зроблений з доволі легкого матеріалу. Коли його тягнути за шнурок проти вітру, він буде підносити ся в гору, бо не буде розривати тих частинок повітря, які гонить струя вітру. Чим більша поверхня „орла“, тим сильніший буде його гін в гору.

Другим прототипом літаків вважають ся загально птиці, подекуди несправедливо. Птиці, комахи і т. д. літають тому, що мають крила, відбивають ся ними від повітря і таким чином довший час удержують ся над землею. Птиця літає не для того, що легша від повітря, — бо вона може так само добре ходити по землі, — тільки тому, що рухами своїх крил витворює собі потрібну „підставу“ до „ходження“ по повітрі.

Розпняті крила птиц та комах мають досить велику поверхню; щоби повітре під крилом розступило ся і дало впасти птиці на землю, на те треба якогось часу. Тимчасом птиця вдарить крилами по повітрі і відібеть ся від нього зовсім так, як би підскакувала по землі. Наслідком того піднесеть ся вона трохи в гору, а рівночасно і посунеть ся вперед, і знов зачне падати на землю. Новий рух крил піднесе її знов в гору і посуне вперед, не даючи впасти.

Описаний тут лет питомий малим пташкам, які літають, перебираючи крильцями дуже скоро; можна-б його назвати тріпучим летом в відріжненю від вітрильного, який подибуєть ся у великих птиц. Придивляючися, як летить напр. орел або бузюк, побачимо, що він тільки розіпне свої крила і повисає в повітрі без найменшого руху, а тільки часами, коли зачне опадати, потребує легенько вдарити крилами, щоби знов піднести ся до первісної висоти і знов кружляти спокійно в повітрі, куди йому захочеть ся. Дієть ся воно так тому, що поверхня крил у великої птиці є розмірно дуже велика — навіть в порівнянню до великого тягару тіла такого напр. орла, — отже орел, падучи в долину з розпростертими крилами, буде рівночасно посувати ся вперед, так що його спаданє відбуваєть ся по дуже незначно похиленій площі. Коли вбити птицю з великими крилами в леті, то вона і не впаде зараз стрімголов на землю, а тільки злітатиме з розпнятими крилами звільна, посуваючися вперед і в долину рівночасно; обчислено, що на кожних 20 м. дороги вперед припадає 1 м. спаду.

Лет птиц можна дуже добре прирівняти до людського штучного плавання по воді. Порушаючи руками і ногами у воді ми посуваємось вперед, а се охоронює нас від потопаня, бо заки розступлять ся частинки води під нами, ми вже на иншій місці. — Отся анальоґія наводила

ЛНВістник 1910, кн. XI.

20

не раз людей на думку, чи не могли-б вони наслідувати лету птиць приправлючи собі крила, і таким способом літати? Але се показало ся неможливим до практичного переведеня. Пригляньмо ся кістякови чоловіка, лилика і птиці. Не говорячи вже про те, що літаючі звірята мають пневматичні кости, бачимо на кістякови птиці сильно розвинені передні кінчини, коли навпаки у нас ноги сильнійше збудовані від рук.

Обчислено, що людські крила мусли би мати поверхню $45m^2$, що би могли уносити чоловіка у повітрі. Та се прямо неможливе, щоби чоловік був в силі носити такий тягар зі собою, не то вже, щоби міг держати руки з тим тягарем розпостерті у повітрі або ними порушати.

Отже сю дорогу, дорогу наслідуваня природи в тім напрямі закинено зовсім, як непрактичну. Так само закинено форму рибя для корабля, а додано їм пропелери; так само закинено при возах форму ніг замість коліс, бо показало ся, що принцип перебирання ногами ніяк не дасть ся примінити до возів. — Остав ся тільки перший прототип аеропланів, дитячі орли, і їх використали Райти, Блеріо й інші мистці літання для своїх цілей. Ціла різниця між літаком а дитячим орлом така, що шнурок, яким хлопчина тягне свого вірла вперед і каже йому підносити ся в гору, заступлено — пропелером.

II.

(Аеронавтика).

Розказують, що славний тирентійський математик Архит (V—IV ст. пер. Хр.) збудував був голуба з якогось легкого матеріалу, який літав у повітрі, наповнений легким газом (*aura spiritus*).

Потім звияз півтора тисячки літ маємо застій на тім полі і люди не здобули ся на ніякий новий помисл, аж 1306 р. по Хр. — так пише французський місіонер Васу (Vassou) 1694 р. — устроїли Китайці в Пекіні злет бальона на честь цісара До-Кіен, що саме вступав на престіл. Більше подробиць про сей факт не знаємо.

1670 р. сконструував єзуїтський патер Франческо Ляна „літаючу барку“; був се легкий човник з паперу, сполучений з чотирма металевими кулями, з яких можна було випомпувати повітря. Кулі мали тоді бути легші від атмосфери в їх окруженю і мали підносити в гору цілий човник. — Цікаве, як в тім часі представлявано собі випомповуванє повітря з куль. Ляна сподівав ся, що коли-б наповнити кулю з водою, то через те виперло-б ся з неї повітря і тепер коли-б вода звідтам витекла і в час замкнути затичку, куля остала-б порожня. Не пробував він мабуть ніколи експериментувати з тисненем повітря; найпростійший досвід був би його переконав, що води з куль не позбудемо ся доти, доки її не витисне звідтам повітря. Отже проект Ляни зістав ся й далі проектом.

З кінцем XVII ст. займав ся проблемами лету португальський єзуїт Льюоренцо де Гусман, що жив саме тоді в Бразилії. Свої ідеї представив він тодішньому королеви Іванови V. Португальському і зеднав собі його, представивши йому ті всі користи, які принесє практичне переведєне його пляну. — Він збудував кіш з вербових прутів, облінив його папером і підпалив під ним огонь. Перша проба лету мала відбутися 8 серпня 1709 р. в присутности цілого королівського двора в Лісабоні. Коли вірити запискам з того часу, то бальон Гусмана підніс ся разом зі своїм винахідчиком високо вгору, але ушкодив ся до даху королівської палати так, що впав на землю; Гусман вийшов з тої пригоди цілий.

Та сей винахід не приніс Гусманови ні слави ні чести; в страшних часах інквізиції осуджено строго і сей проблеск свободної думки; під закидом ширєня ереси та удержуваня зносин з чортом віддано його під суд св. інквізиції, який засудив його на довгі літа тюрми. З тюрми втік він при помочи своїх приятелів, але не довго тїшив ся свободою, бо незадовго вмер в шпиталі з грижі. Зі смертю Гусмана пішов і його проєкт в забутє.

З часу перед винаходом перших бальонів годить ся занотувати ще проєкт домініканця Жозефа Галієна (Galien), професора університету з Авініону. Він каже: в горішніх районах є повітрє легше ніж при землі; напр. в районі граду (region de la grèle) повітрє 1000, а ще висше— 2000 разів легше від води. Коли-б дістати звідтам се повітрє і замкнути його в порожню кулю, то на основі архімедового закона мусіла-б та куля підносити ся в повітрє і тягнути за собою вгору різні тягарі, до неї попривязувані.

Як дістати повітрє з районів граду, сього він не подає, але описує дуже докладно, як повинен би виглядати такий бальон; повинен бути зроблений з сильного полотна, напоєний тером і воском, покритий шкірою, довший і ширший як місто Авініон і т. д.

Коли 1766 р. Cavendish відкрив водень, найлегший із усіх газів люди знали вже, як його примінити до літання. Вже 1781 р. пущено в повітрє баньки, наповнені воднем, так як милянї бавьки, а два роки опісля літав у повітрі перший правдивий бальон братів Монгольфїє.

Братя Жозеф і Стефан Монгольфїє (Montgolfier) мають ту безсмертну заслугу, що теоретичний прінцип аеронавтики перевели в практику. Вони від молодости займали ся фізикою; підчас облоги Гїбральтару продумували над тим, як би то можна дістати ся до твердині. В тій цілі хотїли вони наповнювати паперові мішки водною парою, з якої

утворені хмари, але се їм не вдавало ся, бо пара за скоро скроплювала ся у воду. Потім пробували вони наповнювати бальони димом, який з коминів підносить ся у повітрі, але дим втікав занадто скоро через дірки в папері.

Дізнавши ся 1776 р. про нововідкритий водень, хотіли вони й його використати до тої цілі, але з тим самим вислідом, бо газ втікав з паперового бальона. Тоді вони взяли ся до досвідів з електричності. На їх думку були хмари головним осідком електричності, тому їм здавало ся, що коли-б утворити штучні хмари, то ті піднесуть ся з бальоном вгору. Штучні хмари можна було — на їх думку — витворити, спалюючи вогку солому з вовною. Дим, що з того видобував ся, ловили вони в паперові бальони, які справді підлітали вгору.

Перший вдатний злет відбув ся 5 червня 1783 р. Чутка про нього рознесла ся по цілій Франції, а париська академія наук запросила братів Монгольфїє, щоб повторили злет в Парижі. Поки ті приїхали до Парижа, зачато там збирати субскрипцію на ту ціль і упрощено проф. Шарля (Charles), щоби займав ся збудованем бальона для Парижан. Той не знав нічого про секрет лету братів Монгольфїє, і зужиткував до своїх цілей нововідкритий газ, водень; перший лет бальона, наповненого воднем, відбув ся 27 серпня того самого року.

Від тоді змагають ся з собою два роди бальонів: повітряні, звані монгольфїєрками, і водневі, шарлієрки. До кулястого бальону причіплювано лодку, звану гондолею і всаджувано там пасажирів. Не від річи буде згадати, що першими пасажирами, які піднесли ся над землю, були качка, вівця і півень.

Цікава також є історія першої подорожі людей бальоном. Ж. Монгольфїє уліпшував свої видумки і заявив, що незадовго сам полетить своїм бальоном. Король Людовик XVI не дозволив йому сього, боячи ся о його житє; натомість виделегував до такої їзди двох злочинців, засуджених на смерть; вони — мовляв — так чи сяк мусять згинуть, отже коли відбудуть подорож без шкоди, то не мине їх „караюча рука справедливости“.

Але проти сього запротестував Пілятр де Розіє (Pilatre de Rozier), який забажав сам їхати бальоном; по довгих короводах згодив ся на се король, і Пілятр де Розіє, разом з другим смільчаком Маркі д'Арляндом (Marquis d'Arlande) виїхали для 21 падолиста 1783 р. у воздух. Одушевленю народа не було кінця, коли вони оба вернули щасливо на землю по 25 хвилях їзди.

Від того часу починають ся їзди бальонами для сензації і для спорту. Одні випереджують других; сїдають до бальонів то на конях, то знов показують у повітрі гімнастичні вправи і т. д. Не один переплатив ті „штуки“ житем, але се нікого не відстрашувало.

Одною із перших жертв літання був перший пасажир на бальоні, Розіє. Він хотів скомбінувати принцип Монгольф'є з принципом Шарля. В тій цілі наповнив він кулястий бальон воднем, а під ним завісив вальцеватий бальон, який мав бути наповнений ogrіваним воздухом. Перестерігали його, що він грає з огнем, бо коли-б займився водень, то катастрофа неминуча. Але Розіє не послухав, тільки всів до гондолі разом з Роменом (Romain); було се 16 червня 1785 р. В висоті яких 400m займився цілий бальон, а оба смільчаки впали на скалисті гори і заснули на місці.

Рівночасно відбувано і далекі дороги бальонами. 7 січня 1785 р. перелетів Бляншар (Blanchard) з американським лікарем Жіфрісом (Jeffries) понад канал Ляманш з Доверу до Кале! Бальон впав в море, а вони вирятувались тільки таким чином, що держалися шнурів сітки, коли бальон летів понад саме плесо моря. — Жінка Бляншарда здобула собі славу першої — літачки, але й перша з жінок згинула від того „спорту“, відбувши звич 60 поїздок.

Від 1836 р. уживають до наповнювання бальонів також і світляного газу. Має він ту свою добру сторону, що є дешевший від водня, а легший від нагрітого повітря: монгольф'єрки вийшли нині вже зовсім з уживання. За те є світляний газ тільки о половину тяжший від повітря.

Хотячи обрахувати, який гін вгору матиме бальон в леті, уживаємо закона Архімеда, який каже, що тіло занурене в теч чи в газі, тратить зі свого тягару стільки, скільки важить теч чи газ, витиснений тим тілом. $1m^3$ повітря важить 1.3 kg, $1m^3$ водня менше-більше сему частину з того. Отже бальон о промірі 10m витисне 680 kg. повітря; приймаючи, що $1m^2$ такої матерії, з якої зроблений бальон, важить 250g, маємо вагу бальона 78 kg. Натомість водень, який виповнив би увесь бальон важить 97 kg, отже бальон стратить на тягарі 680—78—97 kg. т. є 505 kg. Такий є гін вгору. Відоймивши від того тягар гондолі, сітки, бальюсту і т. д., маємо цифру, яка вказує, кілька тягару може бальон піднести. Розуміється, ті цифри є правдиві лише в теорії; в практиці треба їх все трохи ще зредувати.

Вживаючи світляного газу замість водня, матимемо тягар маси газу, потрібної до наповнення бальона, 340 kg, отже гін вгору буде лише 680—78—340=262 kg.

Зразу, в перших початках літання попридуманно різні улпшення при бальонах. Переконано ся, що бальон тріскає, коли піднесеться дуже високо вгору, бо тоді газ з середини тисне на поволоку бальона сильнійше, ніж повітре із зовні. Щоби сьому зарадити, уладжено вентиль на споді бальона, який отвирається на зовні. Коли повітре тис-

не сильнійше, ніж газ в середині, вентиль замикаєть ся; коли тисненє з середини стане більше, газ отвирє вентиль і виходить на двір.

На бальон накладаєть ся сітку зі шнурів, до якої зі споду привязаний сильний обруч; на тім обручі висить гондоля, куди сїдають пасажири. До бальона належав ще якор, який закидувано, коли бальон вже був досить близько над землею; тепер якорів вже не уживають. Щоби підносити ся поступенно що раз висше, беруть до бальона баяст, т. є. ріжні тигарі, які викидають в міру потреби, коли тигар бальона зрівноважить ся з тигарем повітря в дотичнім районї. По викиненю баясту підходить бальон вгору. Коли хочуть опускати ся в дїл, отвирєють при помочи шнура вентиль вгорі бальона і випускають газ; крім того є ще вшита в поволоку бальона линва так, що коли за неї потягнути, то поволока бальона розираєть ся і бальон мов куля злітає на землю.

Сама поволока зроблена з повкової матерії, напоєної ріжними покостами, і тоді вона не перепускає газу. Звичайно є бальони жовтої краски, тоді їм не шкодять нічого лучі сонця; коли-б були инакші, нпр. темної краски, то підчас спеки міг би або газ запалити ся, або поволока, напоєна ріжними субстанціями, стопила-б ся.

До повного впряженя бальона належить ще охоронна поволока, яку затыгаєть ся на бальон в тій ціли, щоби охоронити його від наглої втрати газу, коли поволока бальона прорветь ся.

Помічним приладом при бальонї є т. зв. бальонет або торба Менїєра (Meusnier), т. є. менший бальон, який вкладаєть ся в середину головного бальона, а наповняєть ся він автоматично повітрем в міру того, як газ з бальона виходить. Сей бальонет служить до того, щоби бальон не тратив своєї форми і не корчив ся; він є нинї дуже важним приладом при бальонї, бо його можна уживати замість баясту; при деяких типах кермованих бальонів служить бальонет до кермовання.

Від часу винаходу бальона спинюєть ся цілий інтерес улїпшувань і винаходів на тім, як би то зробити бальон здатним до свобідного кермовання. Перший проєкт кермованого бальона вийшов 1784 р. від Менїєра але перший практичний кермований бальон завдячуємо Жіфардови (Giffard, 1852, р.). Від того часу йде розвій аеронавтики виключно в напрямі кермованих бальонів, хоч і бальони без керми не втратили своєї ужиточности та свого значїня.

Бальонів без керми уживають нинї майже виключно в двох цілях: 1) до високих поїздок для розслїдів атмосфери в висших районах, 2) в военних цілях.

Ми вже говорили, що чим висше підносимо ся понад землю, тим рідше повітре. Десь дуже високо над землею кінчить ся район повіт-

ря, а зачинають ся безмежні, холодні простори, що не належать вже до землі, але радше до всесвіта. Для того то було все одним із найцікавійших питань фізики, розібрати теоретично, як далеко сягає атмосфера, а опісля і провірити се досвідом.

Теоретичний рахунок дав 300 — 360 км; та зате годі було перевести такий досвід, щоби можна виказати дійсно істноване повітря хоч би в висоті 100 км. Супроти того цілий інтерес питань з того обсягу сконцентрував ся коло питання, в яким відношеню зменшаєть ся густота повітря, коли підносимо ся від землі в гору, та до якої границі міг би чоловік підняти ся — без шкоди для свого організму. До тих питань долучили ся ще інші, а саме, як зміняєть ся температура з висотою, які струї повітря панують в висших верствах атмосфери і т. д.

До помочи в тих справах прийшла науці аеронавтика. Маючи бальон, який підносив ся зовсім безпечно на кілька км. в гору, могли люди при його помочи зібрати дуже багато цінного матеріялу для тих питань. І справді відбуло ся до нинішнього дня дуже багато наукових експедицій бальонами.

Першою науковою подорожю бальоном можна назвати поїздку Бляншарда з 1784 р., підчас якої др. Жіфрі поробив багато дослідів над повітрем в висших верствах. 18 липня 1803 р., вибрались в Гамбурзі бальоном бельгійські фізики Робертсон і Льольст (L'Holst) і доїхали до висоти 7400 м. Вони помітили багато доси нечуваних річій, а саме, що земний магнетизм слабне в міру віддалювання від землі та що електричні явища в висших районах є в дечому відмінні, ніж на землі. Робертсон повторив свою поїздку з Сахаровим в Петербурзі, і вони післали свої помічення париській академії наук. Їх звіт викликав широку дискусію, якої результатом була наукова експедиція, вислана на домагання Ляпласа, а в ній взяли участь визначні члени тої академії, Біо (Biot) і Ге-Лісак (Gay Lussac).

Їх поїздка відбула ся 20 серпня 1804 р. і дала зовсім противні висліди, як Робертсонові. Показало ся, що нема найменших різниць між рухами магнетної голки на землі і в висоті кілька км. над землею, — а відмінне в дечому заховане електричних приладів в тій висоті пояснюєть ся не чим иншим, а тільки иншими відносинами що до вогкості атмосфери.

Ге-Лісак відбув ще другу наукову подорож сам один, досягнув висоти 7000 м. і переконав ся про правдивість своїх попередніх помічень.

Рівночасно сконтатовано факт, що чим висше понад землю, тим труднійше людям віддихати. Нічого дивного, бо чим висше, тим менше тиснене повітря із зовні, а тиснене повітря в людській крові все одна

кове; взагалі улажений наш організм так, що тільки при нормальнім тисненню повітря є він в рівновазі. Рідке повітря шкідливе ще тим, що має в собі дуже мало кисня і через те саме приходить почуте душности і трудність у віддиханю. Се завважав вже 1805 р. проф. Юнгіус з Берліна, якого в висоті 6500 м. напало щось в роді сонности.

По тих кількох злетах 1803 — 1805 рр. настала довша перерва в тім напрямі. Аж 1838 р. пішли дальші експедиції, аеронавта Гріна (Green) і астронома Спенсер Реша (Spenser - Rush). — З пізнійших кільканацяти літ слід занотувати їзду французьких фізиків Баррала і Біксіо (Bixio) 1850 р.

Одну з найважнійших для науки подорожий відбули Тісандіє, Сівель і Кроче-Спінеллі 1874 р. Вони доїхали до висоти 8000 м; 7000 м над землею, при температурі — 40°C, зімліли Сівель і Кроче; Тісандіє почув заворот голови і стратив пам'ять. Пробудивши ся, бачив, що Кроче маніпулював з трудом при ливні від вентиля, і баллон зачав падати в долину. Тісандіє викинув баласт і закинув якор. Вернувши на землю побачив, що його два товариші були неживі. Від того часу беруть з собою все у воздух т. зв. респіратори, т. е. пушки з киснем, з яких можуть вдихувати кисень і так удержувати ся при житю.

З наукових експедицій бальонами можна занотувати такі найцікавіші результати.

Як звісно, мірять ся тиснене атмосфери, а разом і густоту повітря т. зв. барометром. Отсей прилад показує, який мусить бути високий стовпець ртуті, щоби його тиснене на основу, т. е. тягар, було рівне тисненню воздуха. Серед нормальних відносин мусить бути стовпець ртуті високий близько на 760mm; кажемо тоді, що стан барометру є 760mm.

Коли підносимо ся від землі на 10^{1/2}м в гору, барометер опадає о 1mm, значить, що стовп повітря, високий на 10^{1/2}м, важить як раз стільки, що верства ртуті, груба на 1mm. В висоті 1000м є повітря вже значно рідше, ніж при землі, отже треба висшого стовпа повітря, щоб його тягар зрівноважив ся з тягарем 1mm-вої верстви ртуті; сей стовпець мусить вже бути 12м високий. Висоту 10^{1/2}м та 12м називаємо барометричною скалею висоти: можемо дати таку табличку для баром. скалі висоти:

висота м. 0, 1000, 2000, 3000, 4000, 5000, 6000;

баром. скаля . м. 10, 12, 13, 15, 17 19, 22;

значить, що в висоті 6 км. треба підносити ся вже о 22м, щоби барометер опав о 1mm.

В висоті 10 км. є стан барометру 220m, в 20 км. 40mm, а в висоті 50 км. був би вже менший як 1mm.

Чим тяжше повітря, тим більший гін бальона вгору. Коли баром. стан збільшиться ся о 1mm, гін бальона збільшається о $\frac{1}{10}\%$. При змінах баром. стану о 5% є зміна гону бальона наповненого воднем, 60 g. на 1m³. Значить, що коли баром. стан піднесеть ся о 58mm, бальон о об'ємі 1200m³ (таких бальонів уживається найчастіше) буде міг двигнути тягар більший 02 kg.

Так само змінюють ся обставини тиснення зі зміною температури. Чим тепліший газ, тим більший простір старається він займати; вологий міхур надувається, а навіть тріскає, коли його зав'язати і поставити на тепле місце. Коли не дозволимо, щоби газ займав більший об'єм, він буде тиснути тим сильніше на стіни посудини; через те тріскає напр. паровий котел, коли нема при нім кляпи безпеченства.

З того виходить, що атмосферне повітря буде рідшати зі зростом температури, бо воно має змогу розходити ся при ogrіваню свобідно на всі сторони. Обчислено, що на 1° C зросту температури зрідне повітря о 0.4%; при нашім бальоні (1200m³ об'єму) дасть воно збільшене гону о 3.3 kg.

Найбільша висота, до якої люди добились, є 11.000m. (Coxwell і Glaisher, 1862 p.) Недавніми часами (1901 p.) досягли проф. Берсон і Др. Зірінг (Süring) висота 10.500m. Помимо дуже добрих респираторів помілили вони в висоті 10.000m, а прийшли до себе аж в висоті 5.500—6.000m, за яких $\frac{3}{4}$ години.

Щоби охоронити ся від страшних впливів великого зимна в високих районах, уживають деревляних скриньок, дуже щільних, витапетованих з середини так, щоби не пропускали зимна із зовні. Зваживши, що в висоті 11.000m є температура —52°C, зрозуміємо, що таке охоронне средство зовсім не злишне.

Останніми роками винайдено нові прилади, які віддають аеронавтиці і метеорології неоцінені прислуги. Се апарати, що автоматично записують стан барометра, найвищу і найнищу температуру, стан електричності, вогкості, промінюваня сонця, скорість вітру і т. д. Ті всі прилади вкладається до легенького бальона, який випускається без пасажирів. До бальона долучується лист з просьбою до того, хто його знайде, щоби відіслати бальон зо всіми апаратами до місця вислання. Такий бальон до реєстрованя винайшов берлінець др. Асман (Assmann), якого один бальон підніс ся до висоти понад 25.800m (3 серпня 1905 p.)

Всі більші метеорологічні станції в Європі позаводили у себе бальони до реєстрованя; з всіх станцій випускають рівночасно бальони і доносять про результати до центральної станції в Штрасбурзі. З поодиноких тих обсервацій черпає метеорологія неоцінені матеріали для себе; не диво проте, що на аеронавтичні цілі для науки йдуть міліони.

(Кінець слідує).

МИКОЛА ЗАЛІЗНЯК.**Українська популярна література в 1909 р.****Видання галицькі і буковинські.**

(Далі *)

Одиноким, але зате діяльним видавцем в Галичині „лубочної“ літератури українською мовою являєть ся, М. Білоус в Коломиї. В 1909 р. видав він 18 книжок для народу, з них 8 прозою, 7 віршованих і 3 драматичні. З прозових дві не мають ніякого значіння — невеличка книжочка „Рицарь і смерть“, діяльог і боротьба між ними, котра кінчить ся перемогою смерти, і „100 загадок“, збірничок загадок з розгадками. Дві дальші мають релігійний характер і нічим не ріжняють ся від писань, уміщених хоча-би в календарі „Місіонера“ на 1910 р. Перша з них — „Пророчества книг Сибилійскихъ или мудрый разговоръ королевы изъ Саввы Михальды съ царемъ Соломономъ, списалъ Георгій Стрѣльцевъ“. В передмові подає автор мітичну історію Сибілі, котра ніби-то мала книги, де були записані розмови цариці Савської, про котру згадуєть ся в біблїї, з премудрим царем Соломоном. Далі подаєть ся переклад трьох книг, котрі будім-то продала Сибіля Тарквінієви римському цісареві. В першій книзі розповіджено про подорож до Соломона цариці Савської й подаєть ся перша її розмова з ним, в котрій вона пророкує про пришествіє Месїї. В другій книзі питаєть ся Соломон цариці, що станеть ся перед кінцем світа з ріжними землями і царствами. Цариця відповідає йому пророцтвами і кінчить змальованнем страшного суду. Нарешті в третій книзі оповідаєть ся про порядки, які настануть на землі перед кінцем світа, і подають ся знаки, по яких можна пізнати сей кінець світа. В оповіданню про будучі порядки елемент релігійно-містичний дивно змішаний з елементом реалістичним (напр. в оповіданню про те, як богаті, держави і царі утискатимуть убогих і каратимуть люто всіх, хто здобудеть ся на опір проти існуючого ладу), і ціле оповіданне написане так, що може викликати в головах темних хлопів дуже цікаві рефлекси і порівнання з сучасною дійсністю і сучасним державним і соціально-економічним ладом. Льюгіка Сибілійських книг нічим не ріжняють ся від льюгіки отців з „Місіонара“. Зараз по представленню королевою Михальдою, царицею Савською, картини страшного суду йде така наука: „Съ тѣхъ пророчествъ королевы Михальды видимъ, що Богъ справедливый Судія и що за грѣхи карає страшно, но за праведную жизнь отвѣтно надгорожає. Стараймося и мы заслужити собѣ ласку

*) Див. IV і VI кн. Л.-Н. В.

у Бога, щоби на страшномъ судѣ стати по правій сторонѣ, а жіймо въ згодѣ и любви, понеже никому изъ насъ неизвѣстно, коли намъ суджено будетъ стати передъ престоломъ Всевышняго на Его судъ справедливый“.

Тим самим релігійно церковним методом научування на добрі діла йде й друга книжка — „Вѣчний Жидъ родомъ изъ Іерусалима, именемъ Агасверій, который намъ каже, що живъ передъ розпятиємъ Іисуса Христа и изъ благодати и всемогущества Божого до нынѣшняго дня жиє“, з польського переклав М. Гринишин, шестий наклад(!) В першій „отдѣленьї“ дасть ся „описаніє вѣчного жида именемъ Агаєверій“, в другій — „Описанье 12 поколѣнь жидовскихъ: Що злого котре изъ нихъ Іисусу Христу сдѣлало, а за що ажъ до страшного суду мусить кару терпѣти“. Нарешті, підготовивши відповідно читачів представленнямъ страшних мук Агастера й 12 колін жидівських, розділ третій має на цілі остаточно уморальнити читачів, даючи їм в „обьясненїи до христіанъ о вѣчнѣмъ жидѣ“, що „як той Агасферій, так і ми всі повинісьмо брідити ся такими людьми, которіи проклинають і імя Боже легкомишленно взывають“. Кінчаєть ся книжка „окончаньемъ, или пересторогою для неисправимыхъ христіанъ“. Згадавши ще раз про страшні муки Балтазара, Ірода і Понтійського Пилата, кінчить автор такою наукою: „Нас всіх тоже подібна кара дожидає, если до Бога не навернемо ся і Його св. заповідей не будем точно і совісно ісполняти. Тепер уже такий розумний світ, що все від Бога відвертає ся, а все і свою душу жене в пропасть вічну, не памятаючи о тім, що жизнь на тім світі дуже й дуже коротка, і що прийде конечно той час, в которім треба буде зложити точний рахунок із всіх слів, діл і помишленій. Дивіть ся, братя, щоби запізно не прийшло нам каяти ся своїх мерзких діл, ісправмо своє жите чим скорше, бо по смерти нема каєння — лише вічная погибель“.

З дальших прозових книжок одна „Байки — небилицѣ“ (четвертий наклад!) містить у собі різні анекдотки, напів-етнографічного характера; дві иньші присвячені історії й історичній белетристиці. Перша чимала книжка — „Геновефа, найкрасша и найжалобнѣйша повѣсть изъ старинныхъ вѣковъ“ — доста нудне оповіданне, одначе шкідливих елементів оповіданне в собі не має. Далекое краще представляєть ся книжка „Олекса Добуш“ (пяте виправлене і доповнене виданне, передрук застережений). Вона має збірний характер. Починаєть ся коротеньким оповіданнечком — „Олекса Добуш, славний ватажко опришків“, — про те як умер Добуш через любовку¹⁾. Далі йдуть запертенсійно названі „исто-

¹⁾ Аналогичний народній переказ про се дивись в „Етнографічний збірнику“ т. XXVI, народні оповідання про опришків, зібрав В. Гнатюк, оповіданне 109.

рическими изслѣдованіями“ оповідання М. Білоуса про опришків, котрі зрештою дають не пофалшоване понятє про причини опришківства й діяльність опришків. Кінчить ся книжочка кількома віршами про опришків.

Нешкідливою лектурою для народу являють ся дальші книжочки видання Білоуса — „Луць Заливайко“ (шестий наклад), „Гриць Шпачок“ (3 вид.), обидві пера Івана Наумовича, писані досить займаючо, і „Горѣлиця — дурилиця“ (четверте виданне) — всі три направлені проти звичаю уживати горівки, віршоване оповіданне „Дѣдъ“, про кару, яка зійшла на богачку, що не схотіла дати милостиню жебракови, „Илюстровани народни казки“, до складу уложив Караль Раба, „пѣсни рекрутски, любовни и жартобливи, собрали въ гусятинскомъ повѣтѣ изъ усть народа Иванъ Недостойный, сынъ Николая“ (шесте виданне) і на решті „Микита Хрунь, написавъ Исидоръ Р. Пасѣчинскій“ (пяте виданне). Вартість сих книжок нїяка, але вони писані народньою мовою, займаючо і не мають в собі елементів задурювання, якими так багата література для народу релігійного змісту.

„Драми“ білоусівського видання (ч.ч. 22, 23, 24 „Бібліотеки театральної“) всі переняті духом моралізації; вони віршовані й написані так, що можуть викликати зацікавленне у селян-глядачів. Перша з них називаєть ся „Охъ не люби двохъ! Оперета(!) въ двохъ дѣйствіяхъ, составилъ А. Нагорянскій“, друга — „Новыи заручины и новая свадьба, сценичный образецъ“ (представлено, як то добре уряджувати весілля без горівки), третя — „Иисусъ Христосъ, библиїни драматични картины, уложивъ для сцены Исидоръ Трембицкій“.

До видань „лубочного“ характеру мусимо залічити також і „Бібліотеку для руской молодежи“, видавану в Коломві під редакцію Ю. Насальського. В 1909 році вийшли 51—54 випуски сеї бібліотеки. Кожний випуск складаєть ся звичайно з двох частин — перша, се якесь більше оповіданне моралізуючого змісту, друга складаєть ся з кількох дрібних оповідань. Жадної вартости художньої, або якої иншої сї книжки не представляють. Треба тільки пожалувати, що у нас існує тільки таке безідейне видавництво книжок для молодіжи.

Переходимо тепер до видань церковних. Їх є досить багато — в 1909 р. вийшло аж 23 книжки. На перше місце треба поставити Бібліотеку „Основи“, в якій вийшло протягом року шість книжок, написаних до того-ж незвичайно приступно, можна сказати, що часом навіть майстерно. Хоч і те треба додати, що автори анї трохи не задумують ся ужити перевертання або всяких демагогічних виступів, коли тільки се веде до досягнення бажаного для них ефекту — викликати у читачів огиду до всяких проявів світської думки й переконати їх, що найкраще й найрозумнійше робити так, як учить св. Церква, зглядно її

заступник на землі — піп. Деякі з цих книжок можна навіть уважати за шедеври демагогізму. До таких належать наприклад — „Ану виплиньмо вже раз на чисту воду“ й „За що мають соціялісти нашого хлопа“. Перша з цих брошур направлена проти українських радикалів і соц.-демократів і має чисто агітаційний характер — видана з нагоди сподіваного розв'язання парламенту і нових виборів: „хочемо, вам братя хлопи-християни, написати отсих кілька стрічок, щоби ви могли розпізнати між тими можливими киндидатами, хто вам приятель, а хто лиш вовк в овечій шкірі“. Зазначивши, що в Галичині є три українські партії, „з яких кожда гадає собі, що лиш вона є спасителем нашого хлопа-християнина“, автор про кандидатів національно-демократичної партії не хоче говорити нічого, бо на його думку їх з деякими невеличкими виїмками можна „безпечно у хату пускати і на них голосувати“. Натомість з цілою силою ударає проти кандидатів партії радикальної і соціаль-демократичної. Аргументація його проти них варта всякої уваги. Ось один з прикладів її: „Давнійше паскудили вони в своїх письмах лиш „попів“, щоби насамперед захитати у людей довіре до духовних отців, далі яли ся висмівати деякі святі обряди церковні, відтак вже брали ся писати дурниці на саму Христову вселенську Церков, а останніми часами, як вже пошили ся у шіре і до своєї обори назганяли досить замотеличених овець з поміж нашого темного селянства, почали відважно й безлично хулити та зневажати самого Господа Нашого Ісуса Христа... Ну, тай скажіть же, люди добрі, чи може християнин дати голос на чоловіка, який до одної з тих партій належить? Чи можна пускати в свою хату такого, що сміє вонючою грязюкою кидати на самого Господа Ісуса Христа і називати його мантиєм-дурисвітом??? Як би такий панок прийшов у вашу хату і просив у вас для себе голосу на посла, а ви довідали ся, що він у газеті паплюжить вашого рідного тата або маму, чи не викинули би ви його за шиворіт та й за двері? А то, бачте, він зневажає не рідного тата або маму мою або твою, але рідну Маму нас всіх — Церков святу і рідного Тата нас всіх — Господа і Бога і Спаса нашого Ісуса Христа!!! Паплюжить нам те, що нам найсвятійше, а відтак має смілість ласити ся в нас за голосом! Геть з ними, проч, за двері християнських хат!!!“ Як бачимо, автор за всяку ціну хоче викликати у віруючих селян почуте обридження до кандидатів радикальної і соц.-демократичної партії і для сього цілковито лишає на боці соціально-економічні й політичні домагання їх програм і їх практичну діяльність, яко справжніх оборонців працюючого люду (в однім місці він тільки згадує про те, що деякі точки їх програм дуже гарні й під ними можна підписати ся „обома руками“, але твердить, що сими точками „вони мало займають ся, бо у них ґрунт: нищити „попів“, Церкву, нищити

ють ся всі „роскоші“, які дає се жите, й через міру ревний автор приходить до того висновку, що треба конечно, „щоб не сотки, не тисячи Лавр у нас повстало — але сотки тисяч, та щоби не було ні одного села, в котрім не стояла Лавра“. Дике бажанне, як бачимо.

Натомість добре розвиває клерикальні ідеї книжочка „Значінне праці в світлі віри“. В першій розділі — „що значить працювати“, збиває автор погляд соціалістів, ніби-то виспі кляси сучасної суспільности являють ся неробами, і зовсім неслухно закидує їм, що вони під справжньою працею розуміють виключно працю над витвореннем матеріальних дібр. „Тільки злоба і безбожність, каже він, може бути жерелом думки соціалістів, що виключно лише таке занятє є працею, яке є продукційне, розуміючи через се тільки таку працю, що приносить матеріальну користь“. А про тяжку працю пошів згадує він такими словами, які навіть у віруючої людини можуть викликати хиба глумливий сміх, настільки вони далекі від дійсности: „А скільки то мусить намуčiti ся парох, аби обдумати усішні средства до усунення зла, яке ширить ся в його парохії! Певно, не один з них волів би радше взяти ся до тяжкої фізичної праці, навіть до лупання каміння, чим так напружувати свій ум“. В другій розділі на підставі головно біблійного оповідання доводить ся, що „труд в праці се кара за гріх“. В розділі четвертім виказує автор, що „праця освячує чоловіка“ і підносять насамперед такі моменти, що „праця дає чоловікови покору“, „праця звертає людську думку до Бога“, „праця піддержує християнську надію“, „забезпечує нас перед ворогами спасення“, „підносить думку до неба“, „спонукує до релігійности і молитви“, „забезпечує перед пристрастями, світом і дияволом“ і т. д. Остаточний висновок цілого сього говорення, як і слід було сподівати ся, такий: „Слід нам отже уцілувати караючу руку Господа Бога, прийняти кару праці як добродійство і полюбити працю взагалі, а з окрема ту, до якої нас покликав“. Як бачимо, автор дуже стараєть ся про те, щоб усунути всі моменти клясових протилежностей, які підносять соціалісти. Він навіть просто каже, що треба істнуючий поділ на богатих і убогих прийняти спокійно й не пробувати навіть виступати проти нього. „Господь Бог, каже він, веде не всіх однаковою дорогою: для одних вибрав тверду, камінисту, для других мягшу, легшу. Один богатий, другий бідак. На одного зсилає хвороби і нещастя, другого ошаджує. Один зазнає почесний і признання за свою сумлінну працю, инший в забутю кінчить своє жите. І чоловік питаєть ся: через що се так дієть ся? Не знайдеш, чоловіче, вичерпуючої відповіді тут на землі: але через те не маєш ще права нарікати на судьбу і на Бога. Коли не маєш віри в серцю, то сеї загадки зовсім не розвяжеш; коли маєш віру, то вона, вона одна дасть тобі певне виясненне і відраду, бо

скаже тобі, що Бог всіх людей окружає вітцівською опікою, що про кожного з окрема дбає так, що без його відомости та волі не спаде волос з голови. Отже становише, яке займаєш, визначив тобі Бог, щоб ти спас ся: судьбу, яку маєш, приготував тобі Бог, і хоч ся судьба прикра, то инша дорога була би для тебе небезпечна, ти на ній стратив би спасенне. В многих випадках ти сам може провинив ся і сам зготував собі прикрости. Отже завжди треба уокорити ся перед зарядженнями Божого Провидіння, хоч його плянів і доріг не розуміємо, хоч нам здаєть ся, що ярмо трудів угнітає нас над міру. В наслідок того уокорення Христос поможе нам і зіпле охолоду. Не той нещасливий, на котрого спадають нещастя, але той, хто їх не уміє зносити і використати спасення. А не маючи сеї потіхи, що походить з віри, не лише не зможемо розв'язати питання, чому иншим дієть ся ліпше, але що гірше, попадемо в задрість, богохульні суди, а сим не поправимо собі зовсім судьби, противно, огірчимо лише житє". Не потребуємо додавати коментарів.

Остання книжечка бібліотеки „Основи“ — о. Є. Кирик — „Як „товариши“ ратував „товаришку“, се живо й часом досить дотепно написаний памфлет на тему соціалістів і інтелігенції, які чого иншого вчать людей, а що инше самі роблять. „Товариш“, лікар соціаліст не хоче лічити без грошей селянки, котра була одною з найкращих його агітаторок під час виборчої агітації до парламенту і безжалісно обдирає її чоловіка, змушуючи його заставити кожух, щоб мати чим заплатити „товаришеви“ за його лікарську раду.

Коли видання „Основи“ можна назвати чисто агітаційно-релігійними, видання Василян у Жовкві мають більше характер пропаганди ріжних релігійних забобонів. З сього погляду найцікавішою являєть ся книжка (досить велика, 243 сторони стислого друку) о. І. Штеґера — „Небесний вінець“. Ось як говорить про завданне сеї книжки сам автор її. „Ся книжочка має дати нагоду та бодай в части причинити ся до сего, щоби християнин згадав на своє призначенне, на велику надію та на богатства, які Бог приготував для святих. Хто ж думає о небі, позбавляє себе наймогутнійшого средства, щоби дійти до неба та стати щасливим; хто ніколи не нагадає собі неба вже в всім житю, зриваясь права уживати найчастійших та найблагороднійших утіх і невисказаного щастя. За те, хто частійше роздумує о небі та в світлі св. віри змагаєть ся пізнати небесні втіхи, красу та блаженство, сей вскорі рішить ся за всяку ціну здобути небо. Такий почує в собі силу серед перепон та борб туземного життя, а передсмак небесних утіх додасть йому відваги в терпіннях та радостью наповнить його серце на дорозі чеснот. Отже се річ великої ваги пізнати небо, оскільки на се позволять наші слабі

сили.“ Описом неба, з усіма його розкошами і втіхами, і займаєть ся автор на дальших сторінках. Хто цікавий мати докладніші відомости про небо, про те, як воно уряджене й що там люди роблять, хай прочитає сю книгу сам, а певно жалувати не буде. Вона часом не менше забавна ніж надрукований торік у Л. Н. В. переклад оповідання Твайна „Подорож до неба.“ Ми тільки скажемо, що по думці автора небо являєть ся нашою справжньою вітчиною, нашим блаженством, нашим царством, весільним пиром і т. д. Сі думки докладніше розвинені в перших девятьох розділах книжки. В десятім розділі обговорена дуже важна справа з тим, якими дорогами можна дістати ся до неба, і з сього розділу довідуємо ся, що є „їзда до неба“, дорога совершенства, дорога для всіх, дорога манівцями, терниста дорога, злодійська стежка (sic!), стежка дівиць, кровава дорога, хрестна дорога, стрімка дорога і нарешті дорога на крилах любови. Досить багато, як бачимо, доріг може вести грішних людей до неба. Одначе всеж, на думку автора, їм потрібний „провідник до неба“, і про нього оповідає розділ XI. З розділу XII довідуємо ся, що небо має ворота, а сі ворота мають такі запори: невірү, смертний грїх, грїх повседневний, некористанне з ласк, неспокутувану кару. Що до ключів до неба (розд. XIII), вони такі: кров Ісуса Христа, молитва, добрі діла. Всїх воріт у небі є дванайцять, а саме: ворота віри, ворота убожества, ворота чистоти, терпіння, милосердя, слова лагідности, прощення, переслїдувань, ласки, обітницї, доброї смерти. Пропускаючи розділи XV — XXIII, скажемо, що найцікавішими являють ся розділ XXIV (товариство в небі), XXV (свобода, рівність і братерство в небі), XXVI (утїха змислів в небі), XXVII (утїха душі в небі), XXIX (ступенї слави в небі). Я не жалував, що трачу марно час читаючи сю книжку, і раджу читати такі річи всім тим, хто нарікає на жите й почувает себе знеохоченим до нього. Як він довідаєть ся про те, що чекає його на небі, він видужає з усіх своїх нервових хороб і маючи перед собою таку незвичайно сумну перспективу, як вічне перебуванне в небі чим дуж кинеть ся до грішних утїх жита на землі.

В подібнім тонї, себ-то цілком серіозно і поважно, розповідають ся ріжні дикі для сучасної людини середновічні вигадки і в книжці Ф. Гаттлера „Серце за серце“ (190 стор.) і в книжці Ф. Скуполі „Борба духова“. Ся остання таки й хронологічно належить до середних віків, бо написана в 1589 р. Не будемо передавати їх змісту, бо тяжко се зробити, не знаєш, що вибрати для схарактеризовання цілої сеї балаканини, тай цікавого тут мало, не те, що в „Небеснім вінці“, який цілий я би радо тут виписав, як би була змога.

Книжка „Богородице Дїво“, за Штольцом переробив П. К. має на метї зацепити у нас католицький культ Дїви-Марії. Автор на всі боки

вихвалює його й старається довести, що тільки та людина зможе охоронити себе в сім життю від покусів диявола, яка постійно думатиме про Діву Марію й побожно носитиме її в серці своїм: „Молодий чоловік, який почитає Марію та до Неї відносить ся неначе до найліпшої товаришки та учительки, певно що остане невинний на душі та тілі. Такий чоловік, що завсіди має перед очима Марію, буде поводитись впрост противно, як ті, що їм в голові танці, сплетні та забави. Бо хто з ким пристає, таким і сам стає. Коли у тебе язик як у перекупки, і ти не годен видержати, щоб від рана до вечора не плести нісенітниць, знай, що з тобою не є добре. Ти почитай Марію та нагадуй собі її оглядність в бесіді і вчи ся від Марії, як тобі належало б уживати дару мови. Коли ти богачка і любиш ся в дорогих строях, цілими годинами вистоюєш в зеркалі, гордиш ся рум'яним лицем та довгими косами, а зачнеш правдиво почитати Марію, знай, що сі дурниці вскорі вилетять тобі з голови. Як весняне сонце топить сніг, а з землі випроваджує пахучі фіялки, так вид і почитанне Марії звільнить твою душу від дочасної марноти, а защепить в ній скромність і покору“. Нарешті, щоб показати, куди кінець кінцем веде все отсе говорення, наведу отсей уступ: „Тепер звертаюсь до тебе дорогий брате і сестро, і кажу: Коли найсвятійша з людей, Марія, так часто і много терпіла, чому ти грішний так стогнеш та нарікаєш, коли на тебе впаде кілька капель терпіння? — Ось як тобі поведись на будуче“ — і далі ширше уаргументовуєть ся вічна теза всіх сих говорень, одинока, яка має вартість в очах всіх духовних отців, — треба бути терпеливим тут на землі в сподіванню нагороди на небі. Все инше, се тільки декорація, туман який пускаєть ся в голови темних людей, в душах котрих цілком несвідомо, під впливом самих тяжких обставин щоденного життя, зроджуєть ся протест і бажання здобути собі кращу долю не десь там у небі, а таки тут на землі. Сим туманом і хочуть закрити від людей ту правду, яка сама бє їм просто в очи.

Такого туману доста: в книжці Штольца „Памятка для служниць“, яка просто починаєть ся твердженням: „Бог зарядив, щоб ти службою у других заробляла на хліб насущний“, а далі вчить також безмежній покорі та терпеливості супроти панів в імя Божого наказу: „Виразно каже св. Письмо, щоби слуги слухали своїх панів; не лише панів добрих та ласкавих, але також прикрих і гнівливих. Чому? Бо хто для любови Бога терпеливо зносить противности, сей вислугує собі премногі ласки“. Зацитуємо ще пару афоризмів святого отця. „Дівчата ніколи не повинні забувати, що з всеї їхньої краси остане колись лише жменя пороху і трупяча голова“. „Не вдавай ся в знакомства з молодцем, коли не знаєш напевно, що він в найкоротшім часі з тобою оженить ся“.

Варта прочитати також і книжку А. Штольца „Незабудька для молодих дівчат“, але ми нічого не говоритимемо за неї, однаково не дасть нічого нового. Нарешті остання книжка видання Василян — „Найбільша окраса християнських дів“, складається з отсих розділів: I. О поважанню св. дівства задля нього самого; II. О поважанню св. дівства задля його висшости від стану супружеського; III. Відповіді на закиди проти св. дівства; IV. Яким особам і в яких обставинах найліпше заховувати св. дівство; V. Средства, конечні до заховання св. дівства. Заголовки дають понятє про зміст книжки; що до тону й способу аргументації, він такий, як звичайно у всіх сих виданнях — замість якихсь розумних і поважних аргументів — цитати з св. Письма, приклади святих, які вихвалювали дівство, вказування на спеціальні нагороди у небі і т. д. Так представляється видавнича діяльність Василян у Жовкві в 1909 р.

„Релігійно-просвітної бібліотеки для народу“, видаваної товариством св. Апостола Павла, вийшло в 1909 р. тільки одно число, третє — „Що се таке „вільна школа“. Брошура в один аркуш і дуже дешева (ціна 4 соп.). Автор приступно доводить, що школа не може обійти ся без науки релігії, бо наука релігії в школі витворює характерних людей і їх спосібности, дає дитям средства проти розпуки і зневіри, поборює розпуту, вироблює в них солідарність і милосерде. „Усунути зі школи науку релігії, каже він, значить то саме, що убити в дитині найкрасші почутя, які вона має з природи“. Етика, на його думку, також не може заступити в школі релігїю, бо вона мовляв розвиває в людині гордість. Остаточний висновок автора — вільна школа „се нич инше, тільки поворот до первісного стану культури, коли люди жили радше під проводом звірячих інстиктів, а не здорового розуму і голосу благородного сердца правдиво поступових і культурних людей“. Написана приступно брошура ся може збаламутити багатьох читачів.

Теж саме видавництво товариства св. Ап. Павла видало ще книжечку Л. Лужницького „Оставьте дѣтей приходиди ко мнѣ“, ч. I (друге виданне), в котрім розповіджені біблійні перекази

В 1909 році, як і в попередних, вийшло дванайцять випусків „книжечок місійних“, котрі містять в собі оповідання релігійно-морального змісту, життє святих, молитви, церковні пісні і т. д. Нарешті накладом редакції „Посланника“, „одиної, найстаршої християнської газети“, в котрій „нема політики, бо політика, се найбільша згуба нашого руського народу“, вийшов „сценічний образ на Рождество Христове“ під заголовком „Вифлеємський вертеп“.

Переходимо тепер до видань москвофільських. Їх репрезентують членські книжки „Общества им. Михаила Качковского“. Таких книжок

видало товариство в 1909 р. девять, крім календаря. З них тут мають значінне для селян: „О меліорації посредством осушення и дренавання земли“, „Порадникъ писарській“, „О сельської кооперації или якіи спѣлки основали сельськіи хлѣборобы другихъ краевъ и якіи спѣлки и якъ ихъ основувати нашимъ хлѣборобамъ“, для сельскаго населенія составилъ Я. Лепкій.

Дальші три книжки белетристичного змісту. Книжечка за січень містить у собі в побожному дусі написане „слово на день нового года“; оповідання на тему народньої казки про трьох синів, двох розумних і третього дурня, під заголовком „двѣ ночи на могилахъ родичей“. В сій оповіданню третій син іде до міста й там служить у купця, а потім і сам стає „руськимъ промышленникомъ“. Він „свернуль увагу головно на нашихъ сельскихъ промышленниковъ — такихъ, що различными вещи виробляють изъ дерева, соломы, прутья, выдѣлываютъ килымы и другія ткани, и изъ такихъ вещей завель базарь. Онъ поучаль своихъ поставщиковъ, где купити лучшій матеріаль, якъ его приспособити и обробити, аби издѣліе было прочное и на око хорошо представлялось. Такимъ образомъ онъ сталъ благодѣтелемъ многихъ семействъ. Онъ наклонялъ ихъ составлять товариства или компанії, закладати кассы, самъ же жилъ въ обеспеченномъ состояніи“. Книжечка за май, „Благовѣсна Русь“, розсказъ изъ славянско-руської минувшости, написалъ Антоній Івановичъ—се оповідання про заведенне християнства на Русі, писане в побожнім дусі, з дуже незначною домішкою історичної правди й перевагою мітологічного елемента. Книжочка за „ноябрь“ містить у собі „сценичную картину изъ селянского життя въ одномъ дѣйствіи“ під заголовком „Гаѣвки“. Крім того до неї додано щось ніби звіт з „общаго собранія“ членів товариства ім. Качковського.

З нагоди святкування полтавської битви видало „общество“ книжочку, написану д-ром Свистуном. Її варта читати тим, хто хотів би бачити клясичний зразок бездарности і безідейности. Тема така, що могла би дати багато вдячного матеріалу для пропаганди москвофільських ідей, одначе знаходимо в сій книжці лише сухе переповідженне політичних, зверхних подій того часу. Сю книжку не можна уважати навіть за шкідливу з нашого погляду, а просто вартість і вплив її на читача ніякі.

Троха цікавіші вже книжочки С. Бендасюка — „Николай Васильевичъ Гоголь, его жизнь и сочиненія“ і „Алексѣй Васильевичъ Кольцовъ, русскій поэтъ-крестьянинъ“. В першій з сих книжок силкуєт ся автор, але не конче щасливо на нашу думку, довести, що одною з найголовніших заслуг Гоголя є те, що він був „духовнымъ объединителемъ Руси“. Для характеристики аргументації автора й його поглядів цілковито вистарчить навести хоча би отсей уступ: „Наша же народная жизнь такъ бѣдна, що не выдала даже одного творца-генія,

котерого личність и дѣла были бы полнымъ выраженіемъ нашей національної идеи и нашихъ духовныхъ стремленій. Одинаково бѣдны въ томъ отношеніи и мы, русскіи, и наши домашніи „українцы“. Мы далеки отъ того, щобы тѣми словами умаляти значеніе для насъ такихъ выдающихся народныхъ дѣятелей, какъ Наумовичъ, Качковскій, Дѣдицкій, Мончаловскій и др., но фактъ остаея фактомъ, що ни у насъ, ни у нашихъ „українцевъ“ нѣтъ ни одного міровой слави генія. Причина сему заключаея въ томъ, что нашъ народъ не усвоилъ себѣ совершенного знанія русскаго литературнаго языка и общерусской литературы, на почвѣ которой природни таланти могли бы розвити свою геніяльність. Украина въ Россіи въ семъ взглядѣ найшлаь в счастливейшемъ положеніи: тамъ на сочиненіяхъ общерусскихъ геніевъ, Пушкина, Лермонтова, Жуковского и др. виобразовался по крайней мѣрѣ одинъ середной руки (розстріленне мое М. З.) поэтъ, Тарасъ Григорьевичъ Шевченко, которого изъ-за неимѣнія своего родимаго, галицкаго и наши „українцы“ возвели въ свое божище. Но для насъ, русскихъ, Шевченко не може быти нашимъ національнымъ вдохновителемъ и божищемъ, ибо 1) онъ былъ самъ безбожникъ, въ своей поэмѣ „Марія“ онъ дерзнулъ богохульно изобразити Пречистую Дѣву, а и въ другихъ поемахъ высказалъ мысли, полнымъ безбожія, 2) онъ стоить за отторженіе Украины и малорусскаго племенни отъ Россіи, и русскаго народа, 3) онъ бѣльше всего въ своихъ сочиненіяхъ занимается крѣпацтвомъ въ Россіи, которое еще при его жизни (?) было устранено и що нынѣ сталось совсѣмъ безпредметнымъ и 4) онъ яко простонародный поэтъ самоукъ не представляе собою такой писательской величини, щобы виобразованный всесторонне и культурно розвитый народъ могъ его идеалами жити или по крайней мѣрѣ долго вдохновлятися. Въ сравненіи съ общерусскими поэтами-геніями онъ посреди малыхъ маленькій. Изъ сего легко убѣдितись, що онъ не може быти нашимъ духовнымъ вождемъ. Лучше замѣсто него избрати такимъ вождемъ другого коренного украинца, духовнаго объединителя всей великой Руси, генія общерусской литературы первостепеннаго, рѣдного намъ и по милозвучному русскому языку и по содержанію своихъ вдохновенныхъ твореній — Николая Васильевича Гоголя“. Сей уступ, перенятый безмежнимъ цинизмомъ, не потребуе коментарів. Він аж занадто добре показує, до якихъ саме „русскихъ“ найблизше рідний з духомъ п. Бендасюк.

Ми оглянули українську літературну продукцію для народа в Гали-

чині за цілий рік. З сього огляду бачимо, що серед української популярної літератури за р. 1909 перевагу мають видання клерикальні разом з виданнями обш. Качковського й мотлохом Білоуса. Образ не веселий, тим більше не веселий, що годі сказати, щоб таке сумне явище було випадковим. Що в Галичині серед усіх книжок, призначених для народу, за цілий рік ледве-ледве можна нарахувати кільканайцять добрих, се залежить від того, що ті круги української інтелігенції, які могли-би зайняти ся справою видавання народних книжок, недоцінюють значіння книжки для нашого всестороннього національного поступу. Недоцінюють вагу книжки і поодинокі люди, не доцінюють і політичні організації і партії, недоцінюють товариства культурно-просвітні, недоцінюють і товариства економічно-господарські. Чим, як не доцінюванням ваги книги в справі політичного освіднення широких народних мас, можна пояснити собі хоча-би контрєктний факт, що в 1909 р. українська соціал-демократична партія в Галичині не спромогла ся видати ні одної книжки для народу, коли тільки не рахувати „Робітничого календаря“. Годі тут заслонити ся браком інтелігентних сил або грошових засобів, бо в крайнім разі можна було-би видати кілька передруків з відповідно дібраних до партійної газети фейлетонів-перекладів. А аркуш такої відбитки, виданий в тисячі примірників, коштує максіально 25 кор. Отже при належнім розумінню ваги справи можна би було видати кілька книжочок. Вже більше такого зрозуміння ваги книжки виявила приватна людина — радикальний посол К. Трильовський, хоч видавнича діяльність самої партії (більша від діяльності партії соціал-демократичної) дуже слабенька, далеко гірша, ніж за давнійших часів. Енергічнійшою на сїм полі виказує себе українська національ-демократична партія, котра видає брошури бодай на головнійші справи біжучого політичного життя. Одначе всеж треба признати, що її діяльність за слаба і замала, коли брати на розвагу, що партія ся гуртує в собі величезну силу української інтелігенції в Галичині й через се при відповідних заходах могла би сотворити найкращу організацію до ширення своєї партійної літератури. Одначе на жаль треба сконстатувати, що само се понятє „партійної літератури“ яко такого комплексу видать для народу й інтелігенції, котрий давав-би докладнійшу відповідь на всі питання з приводу ріжних точок партійної програми й тактики, а також освітлював з певного погляду головнійші події біжучого політично-економічного життя, у галицької інтелігенції існує в такій самій зародковій формі, як і сама ся „література“. Проб видавати книжки не агітаційного змісту, а такі які давали-би основнійше понятє про ріжні питання в області політики, могли би служити для пропаганди певних політичних ідей серед народу в Галичині ще нема, і треба думати не швидко вони й появлять ся.

Не краще стоїть справа і з популярною літературою, яку видають українські культурно-просвітні товариства, в першій мірі покликані до ширення просвіти, в як найширшій розумінню сього слова, при помочи книжки — „Просвіта“ або „Товариство педагогічне“. Ми бачили вже, що їх видавнича діяльність мінімальна. А тим часом саме видавництво книжок повинно би являти ся одною з найважнійших і найголовнійших задач кожного такого товариства. А у нас справа ся занедбуєть ся до такої міри, що в біжучім році львівська „Просвіта“ наприклад видала тільки дві членські книжки. Рекомпензатою вправді могло би бути видавання книжок для народу, призначених не до розсилання членам, а на продаж, однак ж а д н о і такої книжки товариство в сім році не видало.

В Галичині останніми роками незвичайно займають ся кооперацією. Вона, можна сказати, являєть ся до певної міри навіть модою дня. І справді, реальний кооперативний рух серед нашого народу в Галичині розвиваєть ся досить добре. Істнує навіть досить солідна, як на наші обставини, сільсько-господарська періодична преса. Де-які не в міру захоплені ідеєю кооперації ідеалісти, а часом і „практики“ бачуть в ній якусь панацею від усіх лих які так тяжко придавили український нарід в Галичині. Українські кооперативні товариства процвітають і розпоряджають доволі значними грошовими фондами. Здавало-би ся, що при таких виїмково-сприятливих обставинах зможе повстати якась багатіша література в українській мові бодай про кооперацію. А ні трохи! Де-що справді зроблено, але разом взявши, всеж дуже мало. Навіть маленька Буковина з сього погляду зовсім не уступає місця Галичині. А тим часом з гори можна сказати, що без сотворення відповідної й багатой літератури і для народу (особливо для його) і для інтелігенції, наш кооперативний рух все буде напів-свідомим, тяжше буде його поглибити й надати йому певні організовані плянові форми.

Треба добре тямити, що книга — „се одно з наймогутніших знарядь просвіти, шкільної й позашкільної, а zarazом одно з наймогутніших знарядь боротьби за правду і справедливість“. А власне брак розуміння сеї ваги книг і являєть ся в першій мірі причиною того, що три чверти української популярної літератури в Галичині, і без того дуже убогой, се мотлох, і добре ще як що сеї мотлох нешкідливий і через невмінне авторів не може дуже забивати людям голови. Але які з сього виходять наслідки для успішного нашого національного розвитку і для справи поширення між нашим народом культури й поступових ідей, се легко зрозуміти.

Переходимо тепер до огляду української популярної літератури, виданої в 1909 р. на Буковині. Сю літературу можна поділити на три часті. Перша—видання „Руської Бесіди“ в Чернівцях (товариства анальо-

гічного галицький „Просвіті), друга — видання „Діточої Бібліотеки“, третя — кооперативно-господарські книжки, „Народної Бібліотеки“ й „Спілкової Бібліотеки“.

В відозві до членів „Руської Бесіди“ читаємо, що в 1909 році вона видала вісім членських книжочок. Ми одначе змогли дістать лиш чотири, а з решти не знаємо навіть заголовків, бо чомусь не уміщено на окладинці спису видань товариства навіть за сей рік. Подвійна книжочка за март — цвітень (ч. 197 — 198) видана з нагоди сороклітнього ювілею діяльності товариства — Е. Дмитрів „Ілюстрована Історія Просвітнього Товариства Руська Бесіда в Чернівцях“. Книжочка за май і червень — се приступно написана біографія Ю. Федьковича (написав О. Маковей). До книжки додані де-які поетичні й прозові твори Федьковича. Нарешті дві книжочки за вересень — жовтень і листопад — грудень містять у собі „Оповідання з природописної науки (фізики), написав Р. Цегельський. Сі оповідання написані приступно й гарно. В першій частині викладаєть ся про повітре, воду, гази і инше, а також подано де-що з механіки. В другий частині оповідаєть ся про тепло, магнітну, електричну силу, голос і світло.

„Діточої Бібліотеки“ вийшло в 1909 р. пять книжочок, вв. 4 — 8. Випуск четвертий — се збірочка оповідань і віршів. З помі-ж них значимо казку відомої чеської письменниці Божени Немцовой — „Повість о дванайцяти місяцях“ і статейку Д. Макогона — „Гетьман Іван Мазепа“. — Випуск пятий — „Малим другам“ се збірочка віршів для дітей Ф. Коковського. Про шестий випуск — К. Євальд — „Двонога“ тут говорити не будемо, се оповідання було друковане в календарі на 1910 р. „Товариш“ і про нього була згадка в IV кн. Л. П. В. Випуск семий — Малий колядник (пяте видання), збірка коляд. Нарешті останній випуск — „Календарик для дітей“ — збірочка оповідань і віршів. Всі книжочки сеї бібліотеки невеличкі, але матеріял дібраний гарно. Можна тільки побажати, щоб видаванне сеї діточої бібліотеки не спиняло ся на перших вісьмох випусках.

Книжок для народу кооперативно-господарського змісту вийшло в 1909 р. на Буковині пять. Чотирі з них видала „Народна Бібліотека“ (ч. 12 — 14) і одну „Спілкова Бібліотека“ (ч. 1). Всі вони написані приступно й простою мовою. Обмежимо ся на наведенню самих заголовків: „Як годувати худобу (після В. Корольова); „Спілки для винаєму в Італії, після д-ра Найдерфера написав Гаврило Гордий; Ф. Коковський — „Сільська кооперація“; С. Канюк — „Про нову спілку господарську. Стотаришенне для випасу худоби“. Крім того в 15 числі „Народної Бібліотеки“ видано під іменем Ф. Коковського „оповідання про Тараса Шевченка“, написано О. Кониським.

ВІСЕНТЕ БЛЯСКО ІВАНЬЄС.

Vicente Blasco Ibáñez.

ХАТИНА *).

La Barraca.

VIII.

Батіст і його родина не зрозуміли, як почала ся нечувана й несподівана річ; хто перший наважив ся ступити на місток, що сполучав шлях із проклятим полем.

Не стали в хатині зупиняти ся над такими дрібницями. Придавлені горем вони побачили, що город раптом іде до їх, і вони не сперечали ся, бо нещастє потрібує потіхи, та й не дягували за несподіване наближеннє.

Смерть дитини рознесла ся по всій околиці з надзвичайною швидкістю, з якою розголошують ся на городі новини, від хати до хати на крилах пащуківання, найпрудкішого з телеграфів.

Ту ніч багато людей погано спали. Здавало ся, що дитина, відходячи, зістала колючку в сумлінні сусідів. Не одна жінка перевертала ся на ліжку, турбуючи своїм неспокоєм сон свого чоловіка, який гримав не задоволено: та дитина турбовала її сон. Що воно росповість Богови як злине на небо?..

На всіх потроху сягала відповідальність за ту смерть, але кожний з лицемірним егоїзмом віддавав сусідови найголовнішу вину того горячого переслідування, наслідки якого впали на малого. Кожна кума складала вину на іншу, ту котру вважали своїм ворогом. З рештою всі поспули з наміром другого ж дня полагодити заподіяне лихо, піти вранці прислужити ся родині, і поплакати над бідною дитиною, і крізь хмари сну вони ввижали Паскуалета білого й осяїнго, як ангел, з докором у погляді всім тим що були такі жорстокі до його й до його родини.

Весь люд з околиці встав міркуючи про те яким побитом приблизитись до Батістової хати й увійти в неї. То був испит сумління, вибух каяття, що припливав до вбогої хати з усіх кінців рівнини.

Розвиднілось і в хатині вже сиділи дві баби, що жили в сусідній хатці. Родина, пригноблена, ледве чи й здивувалась, що сидять дві жінки там, куди ніхто не приходив уже більше пяти місяців. Вони хотіли бачити дитинку, бідну зіроньку поранню, і ввійшовши до кімнати дивили ся на його, все ще на ліжку, обгорнутого саваном по саму шийку і його тіло ледве позначало ся під покровом, і білява голівка нерухомо й

*) Див. кн. X ЛНВ.

важко лежала на подушці. Мати одна тільки плакала, сховавшись у куток, звившись у клубочок, маленька як дитина, і наче старала ся зменшитись і зникнути.

За тими жінками ввійшли інші й інші і ціла низка зажурених кумась, що сходили ся з усіх боків городу і оточали ліжку, цілували маленьке тіло й хапали ся за його так, неначе воно належало їм, залишаючи на боці Тересу й її дочку, що знеможені неспанням і плачем здавали ся як дурні й сиділи похиливши на груди лице, червоне й наче опшпарене слізьми.

Батіст, сидючи серед хати на плетеному стільці, дивив ся з отуманілим виразом на процесію того люду, що так дуже його кривдив, Не почував ненависти, але так само і вдячності до їх. Зі вчорашнього перелому він вийшов знищений, і дивив ся на се все з байдужністю, як неначе б то була не його хата і той бідолашний малий, що лежав на ліжку, не був його син.

Тільки собака, що лежала звинувшись біля його ніг, неначе заховала спогади й почувала ненависть: вона тикала носом у всі ті спідниці що входили й глухо гарчала, немов бажала кусати ся й тільки здержувала себе, щоб не зробити недогоди своїм хазяїнам.

Менший нарід поділяв незадоволення собаки. Батістет дивив ся лихим оком на всіх тих тіток, що стільки разів глузували з його, як проходив повз їхні хати, і він тулив ся в стайні, щоб не попускати з очей бідного коня, якого він гоїв згідно з наказами ветеринара, покликаного минулої ночі. Він дуже любив братіка, але смерть не має ліків, і його тепер найбільш клопотало те, щоб кінь не зістав ся кривим.

Двоє малих, задоволені в глибині з того нещастя що стягало на їх хату увагу цілої околиці, стерегли двері, не пускаючи дівчур, що як ті зграї горобців налітали всіма шляхами й стежками з негарною й підбудженою цікавістю — подивити ся на небіжчика. Тепер прийшов їхній час, тепер вони були панами. І з одважністю тих, хто в своїй хаті, вони на одних сварили ся й проганяли, інших пускали в хату, даруючи їм свою протекцію, відповідно тому, як вони поводити ся з ними під час кривавих і непевних мандрівок по дорозі до школи... Паскуди! Знайшли ся ж такі, що намагали ся ввійти після того як були дієвими особами в сварці, в якій бідолашний Паскуалет упав у канал і схопив смертельну хворобу.

Поява кволої й блідої молодички, здавало ся, оживила всю родину напливом важких спогадів. То була Пепета, жінка Піменто. Навіть вона прийшла!

Батіст і його жінка мали бажанне протесту. Але їхня воля не мала сил... Навіщо? Нехай собі йде. І як що прийшла на те, щоб радіти

з їхнього горя, може сміяти ся скільки схоче. От вони тут безвладні, прибиті тугою. Бог, що все бачить, заплатить кожному своє.

Але Пепета пішла просто до ліжка, відсунувши інших жінок. Вона мала в руках здоровенну вязку квітів і листя, які й розсипала над ліжком. Перші пахощі молодій весни розійшли ся по хаті що пахла медікаментами і в важкім повітрі якої чув ся, здавало ся, дух безсонної ночі й безнадійного зітхання.

Пепета, бідна робоча скотина, що вже втратила надію бути матір'ю, а йшла заміж сподіваючи ся мати дітей, втратила спокій побачивши ту головку білу як слонева кість, облямовану навкруги волоссям як золотим сяяннем.

— Сину мій!.. Бідолашний мій!..

І плакала від щирого серця, нахиливши ся над умерлим, ледве доторкаючи ся губами до блідого й холодного чола, наче боячи ся його розбудити.

Почувши її хлипанне, Батіст і його жінка підвели голови, наче здивовані. Вже ж вони знали що вона добра жінка. Він, був лихий. І батьківська вдячність світила ся в їхніх очах.

Батіст аж затрусив ся, побачивши, як бідна Пепета обіймала Тересу й її дочку, мішаючи свої сльози з їхніми. Ні, тут не було лицемірства, вона сама жертва і тому вмів розуміти горе їх, що стали жертвами також.

Молодиця втерла сльози. Знову виявила ся в їй моторна й дуже жінка, звична працювати як віл щоб удержувати госпóду. Подивила ся дивуючи ся навкруги. Все те не може так зіставати ся. Дитина на ліжку і все не прибране! Треба прикрасити дитенку до останньої подорожі, убрати в біле, чисте й осяйне як зоря порання, до якої він подібний.

І з інстинктом вищої істоти, що вродила ся для командування й уміє добути слухняности, вона почала загадувати иншим жінкам, а ті наввіпередки старали ся прислужити ся чим небудь родині, раніш такій ненавидній.

Вона піде в Валенсію з двома товаришками, щоб купити саван і домовину; инші підуть на село або розійдуть ся по сусідніх хатах, пошукати всяких речей, які наказала Пепета добути.

Навіть ненависний Піменто, що зіставав ся невидний, мав роботу в тому приготуванні. Його жінка, зустрівши його на шляху, звеліла йому щоб наняв музики на вечір. Вони такі гулящі й п'яниці як і він, то певно він їх здбає в Копиній корчмі. І хвалько, що в той день здавав ся заклопотаний, вислухав свою жінку не кажучи слова на відповідь і прийняв велячий тон, яким вона йому говорила, похнюпившись у землю, як засоромлений.

Від попередньої ночі він почував себе иншим. Той чоловік що його викликав і лаяв, примушуючи його сидіти замкнувшись у хаті, як курка, жінка що вперше заімпонувала йому відібравши в його рушницю; недостача сміливості в його, щоб стати перед жертвою що мала за собою справедливість, все те було причиною того щоб бути засоромленим і збентеженим.

Він уже не був той Піменто що раніш. Починав розглядати ся й навіть став підозрівати, що все заподіяне Батістови й його родині було злочинством. Був момент, що він почув до себе зневагу. Що він за людина!. Все собаче поводження його й инших сусідів здалось тільки на те, щоб позбавити життя бідного хлопчика. І, як він мав за звичай у чорні дні, коли якийсь клопіт наморщував йому чоло, він подав ся до корчми шукати розваги, котру беріг Копа в знаменитім бурдюку, тому що в куточку.

В десять годин ранку, коли Пепета з двома товаришками повернула ся з міста, хатина була повна людей.

Дехто з чоловіків, найбільш спокійні й самостійні на вдачу, що брали малу часть у поході на чужинців, творили круг з Батістом на дверях хати, одні присівши по муринському, инші сидячи в плетених кріселах, курили й розмовляли повагом про годину та врожаї.

В середині жінки та ще жінки стовпили ся коло ліжка, затуркували матір своїм пащукваннем, одні росповідали про дітей, яких вони втерляли, инші, росташувавши ся по куточках як у своїй власній хаті, плели всячину, судячи сусідів. Сей день був надзвичайний, то ж дарма що їх хати зістали ся не прибрані, а обід не зварений; можна пробачити. А створіння, що чепляли ся за їхні спідниці плакали й глушили своїм криком, одні намагаючи ся вернути ся до дому, а инші просючи щоб показали їм дитинку.

Деякі баби захопили шахварство й кожної хвилини набовтували великі посудини води з вином і цукром, частуючи Тересу та її дочку, щоб їм легше плакало ся, а коли бідолашні, вже налиті тією солодкою повідю, не хотіли більш пити, прислужливі кумасі по черзі пригублювали ті свіжі напої, бо вже ж і їм теж треба було зігнати смагу.

Пепета почала кричати, бажаючи дати порядок тому натовпу. Гетьте на двір! Замість докучати тут, краще було б забрати відсіля двох бідолашних жінок виснажених горем, одурілих від такого гомону.

Тереса ніяк не хотіла покинути свого сина навіть хоч би на короткий час: хутко вона перестане його бачити; нехай не відберать у неї того часу, що зіставав ся їй дивити ся на свій скарб. І прориваючись дужчим риданнем, вона кинула ся на холодне тіло, бажаючи його обняти.

Але прохання дочки й Пепетина воля перемогли, і Тереса в супроводі великого числа жінок вийшла з хати, закривши хвартушиною лице, стогнучи й хитаючись, не звертаючи уваги на тих жінок що її вели й сперечалися за те, кому забрати її до своєї хати.

Пепета почала впорядкувати погребову урочистість. Поставила проти входу біленький сосновий стіл, на якому обідала родина, й покрила його саваном, приколовши кінці шпильками. Поверху послали покрив з накрахмаленого плетива і на його поставили маленьку труну, привезену з Валенсії, цяцьку на яку дивувалися всі сусідки, білу скриньку, галювану золотом і м'яко підбиту з середини, як колісочка.

Пепета добула з вузла останні убори небіжчика: газову сорочку на смерть, проткану срібними нитками, черевички, вінок з квітів, усе біле як сніг, як світло зірки поранньої, чистоту якої символізувала чистота бідолашного хлопчика.

Поволі, пестливо як мати, почала готувати Пепета тіло до погребу. Вона пригортала холодне тільце до своїх грудей з поривом неплідної ніжності, вкладала в рукава задубіли рученята з дбайливою обережністю немов уламки скла, які можуть розбитися від найменшого потиску, і цілувала його холодні ніжки, перш ніж натягти на їх черевички.

На своїх руках, як білого голуба одубілого від морозу, вона перенесла бідного Паскуалета в труну, на той вівтар, зведений посередині хати, перед котрим мали пройти всі городарі, стягнені цікавістю.

Та ще було не по всьому: бракувало найкращого, вінка, чепця з білих квітів з підвісами, що висіли над ушками, дикунською прикрасою подібною до тих що нячепляють Індійці в опері. Побожно-прихильні руки Пепети, взявшись до страшної боротьби з смертю, покрасили блді щоки в рожевий колір, його роток, почорнілий від смерти, відживився від огнисто червоної фарби, та надаремно старалася простодушна робітниця відкрити як найдужче його зівялі вії: вони опадали знову, закриваючи померхлі очи, мов покриті серпанком, без блиску, повиті в сірий смуток смерті.

Бідолашний Паскуалет!.. Нещасний архирейчик! З своїм чудернацьким вінком і помальованим личком він зробився потворою. Більше жалібного почуття збуджувала його бліда голівонька з зеленкуватістю смерті, лежачи на материній подушці без інших окрас, крім білявих кучерів.

Але все се не перешкоджало добрим городаркам захоплювати ся її роботою. Дивіть ся!.. він наче спить! Такий гарний! Такий усміхнутий!.. Ніколи не бачив ніхто такого гарного хлопчика.

І наповнювали квітами порожню труну; квіти на білому убранні,

квіти розкидані на столі, ціли купі їх на різках, у формі кетягів; ціла рівнина давала поцілунок тій дитині, що стільки разів бачили всі, як вона бігала по стежках немов пташка; рівнина розкидала на холодне тіло хвилі пахощів і кольорів.

Двойко маленьких братів дивилися на Паскуалета похмуро, побожно, як на вищу істоту що має розправити крила з хвилини на хвилину, а собака ходила округ жалобного катафалка, витягаючи морду, бажючи лизнути холодні рученята мов з воску, і в неї виривався немов людський плач, стогін безнадії, що дратував жінок і справляв те, що вони ганяли бідне створіння й штурхали його ногами.

О пів дня Тереса, вирвавшись мало не живосилом із схованки де її держали жінки, вернула ся до хати. Її матерня ніжність мала щире задоволення з приборів малого; і вона його цілувала в помальовані уста й стала дужче голосити.

Була обідня пора. Батістет і малі, котрим горе не здужало заглушити голод, бірались коло крайців по кутках. Тересі з дочкою не йшла їжа на думку. Батько, сидячи все в плетеному кріселку, під тичинами коло дверей, палив цигару за цигарою незворушний як східна людина, повернувши спину до своєї хати, як неначе б боявся дивитися на білий катафалк, що був олтарем тілови його сина.

По обіді стали одвідувати ще більш численні гості. Жінки приходили в святковому убранні наложивши мантильї, щоб бути при погребі. Дівчата настирливо сперечалися за те щоб бути з числа тих чотирьох, що мають нести бідну дитину до цвинтаря.

Ідучи повагом узбочем шляху й остерегаючись від куряви як від смертної небезпеки, прийшли пишні гості: дон Хоакін і донья Пена, вчитель і його сеньойра. Того дня по обіді з нагоди нещасливого випадку (як він казав) не було школи. Се легко було зрозуміти: бачивши юрбу хлопців завзятих і тихеньких, що тисли ся в хату й занудивши ся дивити ся, колупаючи в носі, на тіло свого товариша, виходили бігати по сусідньому шляху або стрибати через канали.

Донья Хосефа в обшмульганій шерстяній сукні й великій жовтавій мантильї урочисто ввійшла в хату і сказавши кілька пишних фраз, перехоплених на льоту в свого чоловіка, всадила свою дужу фігуру на плетений мотузками стілець і зісталась там сидіти німа і як сонна, дивлячись на труну. Добра молодиця, звикла слухати й подивляти свого чоловіка, не вміла провадити розмови.

Учитель, що пишав ся в своєму зеленкуватому жупанку великих свят і в здоровенній хустці на шиї, сів на дворі, побіч батька. Його робітницькі ручища були засунені в чорні рукавиці, що посивіли від ча-

су й набули кольору мушачого крила ; він без перестану ворухив ними, бажаючи притягти увагу на свої прикмети великої урочистости.

Для Батіста добув він теж найбільш цвітучий і голосний стиль. Батіст був кращим його клієнтом : ні одної суботи не забув він доручити своїм дітям два кварта за науку.

— На світі так, сеньйоре Баутісто : треба корити ся. Ніколи ми не можемо знати Божих замірів : часто він повертає лихо на добро для людей.

І перебивши сам низку загальновідомих фраз, виголошених піднеслим тоном, наче він був у школі, він додав тихим голосом, хитро прижмуривши очи :

— Чи звернули ви увагу, сеньйоре Баутісто, на весь сей люд ? Учора ще плели всяку гидоту про вас і вашу родину, і знає Бог що я їх дуже часто докоряв за ту злосливість, а сьогодні приходять у вашу хату з такою самою довірою як у свою і силують на вас докази своєї прихильности. Лихо змушує їх забувати ; зближав їх до вас.

І по де-якій мовчанці, впродовж якої він сидів схиливши голову, він додав з певністю, вдаривши себе в груди :

— Вірте мені, що я їх добре знаю : в глибині своїй вони добрий нарід. Дуже грубі, се так ; здатні до найбільшої жорсткости, але з серцем що зворушуєть ся нещастем і примушує їх сховати пазурі... Бідні люде ! Чим вони винні, що народили ся щоб бути звірами і ніхто не виводить їх з дикого становища ?

Помовчав чималий час, а тоді додав із запалом купця що вихваляє свій крам.

— Тут потрібна освіта, багато освіти. Храми знаня, що розливали-б світло науки на сю рівнину ; лихтарі, що... що... З рештою колиб ходило більш дітей до мого храму, я кажу, до моєї школи і коли б батьки замість напивати ся платили справно, як от ви сеньйор Баутісто, то все повернулось би на инше. І не кажу більше, бо не хочу ображати.

В тому була небезпека, бо поблизу ходило багато з тих батьків що посилали до його учнів без додатку двох кварта.

Инші землероби, з тих що показували більшу ворожнечу до родини, не насмілювались підходити до хати і зіставали ся на шляху, стоячи колом.

Там ходив Піменто, що зараз прийшов з корчми з п'ятьма музикантами, з заспокоєним сумлінням, по тому як пробув кілька годин перед Копиною конторкою.

Що раз більше приплівало народу до хати. Не було вільного місця в середині і жінки й діти сідали на ослонах з цегли під тичинами, або на горбках, дожидаючи часу погребу.

З середини чув ся плач, умовляння енергічним голосом, гомін суперечки. То Пепета силкувала ся відірвати Тересу від тіла її сина. Ось годі бо... треба мати розум. Дитина не може тут зістати ся на завжди; вже не рано, і тяжкі хвилини минуть ся хутко.

І вона боролася з Тересою щоб одірвати її від труни та завести силоміць у кімнату, щоб вона не була тут у страшну хвилину виносу, коли зіронька світова, піднята на плечі полине росправивши свої білі крильця смертельної сорочки, щоб ніколи вже не вернути ся.

— Сину мій! царю своєї матери! — стогнала бідолашна Тереса.

Вона його більш не побачить... один тільки поцілунок, ще один; головка що раз більше холодна й посиніла, не вважаючи на пофарбування, рушала ся з одного боку подушки в другий, коливаючи свою діадему з квітів, на жадібних руках матери й сестри, що змагали ся за останній поцілунок.

При виході з села певно вже дожидають пан-отець із причетником і хлопцями; не годить ся примушувати їх чекати. Пепета не могла витерпіти. Гайда! рушайте! І за поміччю інших жінок Тереса й її дочка були мало не живосилом запроваджені в кімнату і повертали ся роскудовчені, з червоними від сліз очима, і груди їх тріпотіли зрушені від скорботного змагання і вже не було плачу, а тільки скігленне.

Четверо дівчать у довгих спідницях, з шовковою мантильєю спущеною на очи, з соромливим і чернечим виглядом, взяли ся за ніжки стола, підіймаючи весь білий катафалк. І неначе салют на повітання прапора, що підносить ся, залунав дивний, протяглий, страшний стогін, від якого в декого похололо за спиною. То собака прощала ся з бідною дитиною, тягнучи нескінченний жалібний крик, з заплаканими очима і витягши лапи, неначе хотіла протягти своє тіло аж доки сягає її плач.

На дворі дон Хоакін плескав у долоні прикликаючи до уваги. „А ну, шикуй ся вся школа!“ Народ, що був на шляху, наблизив ся до хати. Піменто командував своїми приятелями музиками; а ті наготовляли свої струменти, щоб повітати дитину, скоро покажуть ся на дворі; і в безладді й гомоні, з якими шикувала ся процесія, пищав кларнет, вироблював гамми корнет, а тромбон хекав як товстий задущливий дід.

На чолі процесії пішли хлопці підіймаючи вгору великі віти базиліки. Дон Хоакін умів добре все впорядкувати і за ними, протовплюючись крізь народ, показали ся чотирі дівчини, піддержуючи білий і легкий олтар, на якому бідна дитина положена в труні, рушала головою, легенько хитаючи її в один і в другий бік і наче прощаючи ся з своєю хатою.

Музики утнули жвавого й веселого вальса ставши за труною, й за ними посунули стежкою від хати, тісними гуртками, всі цікаві.

Хатина, викинувши з себе геть далеко весь тиск люду, зістала ся німа, похмура, обвіяна тим сумним духом місця, яким пройшло нещастє.

Батіст, сам-один під тичинами, не покидаючи своєї постави нечутливого мавра, гриз свою сигару і стежив за ходою процесії, що почала хвилювати ся великим шляхом і в їй вирізняла ся труна з своїм катафальком, як величезна біла голубка між низкою чорного вбрання й зеленого гілля.

Гарно почала бідна дитина дорогу на небо невинних! Рівнина, потягаючи ся заласно під поцілунком весняного сонця, обгортала небіжчичка своїм запашним подихом, провозжала його до ями, вкриваючи його нечутною дотикови плащаницею пахоців. Старі дерева, що розвивали ся напоєні соком відродження, неначе вітали маленьке тіло, коливаючи од вітру свої віти повні цвіту; ніколи ще смерть не проходила по землі в такому гарному передягненні.

Роспатлані, ревучи як божевільні, вимахуючи нестямно руками, зявили ся на порозі хатини обидві нещасні жінки. Їхні голоси протягали ся як нескінченний стогін у спокійному повітрі рівнини, напоєному лагідним світлом.

— Сину мій!.. Серденько мое!.. стогнали бідолашна Тереса та її дочка.

— Прощай, Паскуалете! прощай! — кричали малі діти, ковтаючи слъози.

— Аууу! аууу! — вила собака, втягаючи голову з нескінченим скігленнем, що стискало нерви й приймало рівнину смертною дріжю.

І здалека крізь гілле, котячись над зеленими хвилями ланів, відбивала луна вальс що проважав на вічний спочинок дитину, вона ж коливала ся в своєму білому човнику, гальонованім золотом. Плутані перебори корнета, його диявольські вибрики здавали ся веселим реготом смерти, що з дитиною на руках бігла геть по-між пишнотами рівнини.

Як звечеріло, похід повернув ся назад.

Малі діти, що не мали сну через турботу попередньої ночі, коли їх одвідала смерть, поснули на стільцях. Тереса та її дочка, знесилені від плачу, позбувши ся енергії по стількох безсонних ночах, на останку мов здеревеніли й попадали на те саме ліжко, що зоховало ще слід бідолашної дитини. Батістет хріп у стайні поблизу слабого коня.

Батько, все мовчазний і нечутливий, приймав гостей, стискав руки, дякував рухом голови за вислови іречности й слова потіхи.

Як настала ніч, не лишило ся нікого.

Хатина зіставала ся темна, мовчазна. Крізь одчинені й похмурі

ЛНВістник 1910, кн. XI.

22

двері чуло ся як далекий шепіт, утомлене диханне сімї, що попадали, сі як мертві, по тій боротьбі з горем.

Батіст, завше нерухомий, дивив ся як ідіот на зорі, що тремтіли в темному блакиті ночі.

Самотність його відживляла. Починав вирозумівати своє становище.

Рівнина мала той самий вигляд що й завше, але йому вона здавала ся більш гарнсю, більше надихала спокою, неначе похмуре лице, що розгодинюєть ся й усміхаєть ся.

Люде, котрих крики чули ся з далека від дверей хат, уже не мають до його ненависти, вже не будуть переслідувати його родину. Вони були в його під дахом, затираючи своїми ногами те закляття, що тяжило на землі дядька Баррета. Він має почати нове життя, але якою ціною!..

І раптом уявивши собі виразно всю свою недолю, подумавши про бідного Паскуалета, що саме в той час лежить придавлений широм вохкої занечищеної землі, торкаючи ся своїми білими покривами до інших зотлілих тіл, і що гидкий гробак чигає на його, такого гарного, з ніжною шкурою, яку гладила його шорстка рука, з його білявими кучерями, які він так часто пестив — відчув немов тяжка хвиля підвочуєть ся йому від серця до горла.

Цвіркуни, що співали на сусідньому горбочку, замовкли злякавши ся дивного гикання, що розірвало тишу й чуло ся в пітьмі велику частину ночі, як хрипінне раненої звірини.

IX.

Прийшов святий Іван, найкращий час у році; час живи і достатку.

Простір тремтів од світа й тепла. Африканське сонце кидало струмки золота на землю, розсколюючи її огнем свого милування, і його золоті стріли пронизувались поміж тісним листем — зеленим наметом, що під ним ховала рівнина свої балакучі канали й вохкі борозни, неначе боячи ся тієї спеки, що всюди розвивала життя.

Дерева простягали свої віти обвішані овочами, згинали ся віти кізіля під вагою жовтих кетягів прикритих лискучим листем, виглядали абрикоси з поміж листя як рожеві личка дитини, і хлопці оглядали нетерпляче грубі инжирні дерева, жадібно вишукуючи достиглих ягід, і з садочків через стіни дихали жасміни своїм приємним духом, і магнолії, як кадила слоневої кости посилали хвилі пахоців у гаряче повітря, насичене духом живи.

Блескучі серпи рушали ся, вистригаючи поле, скидаючи додолу руді чуприни пшениці, буйні колоски що надто повні життя прагнули лягти на землю згинаючи свої тонкі стеблини.

На токах нагромаджувалась солома золотими горами, що відбивали соняшне світло, одвіювали ся пшениця в вихрах куряви, а на покятих нивах по всій стерні стрибали горобці, вишукуючи забуті зерна.

Всюди була радість, весела праця. Рипіли вози по всіх шлхах, ватаги хлопців гасали по ланах або підскакували на токах, думаючи про пироги з нової пшениці, про житте в достатку й ситости, що починало ся від часу як наповняло ся горище, і навіть старі шкапи дивили ся веселими очима, ступаючи більш певно, наче набравши сили від духу копиць соломи, що поволі, як золота річка, проплине через їхні ясла в протязі року.

Припасені в кімнатах гроші за зиму, приховані в скрині, або зложені в панчошу, починали кружляти по околиці. Як наставав вечір, корчми наповняли ся почервонілими й лискучими від сонця чоловіками в шорстких спітнілих сорочках, вони розмовляли про врожай і про виплату на святого Йвана грошей за півроку, що треба нести хазяїнам землі.

І в Батістовій хаті достаток відживив веселість. За врожаєм забули про дитину. Тільки часом мати зненацька сльозами й глибоким зітханнем виявляла що пригадала собі на якийсь час малого.

Але пшениця, ті повні мішки, що Батіст із сином тягали на гору і від яких здригало ся горище як падали з їх пліч, і тремтіла вся хата, — от що цікавило всю родину.

Починала ся добра доба. Тепер прийшла до їх фортуна така велика, як раніш була недоля. Дні плинули в святім спокої; роботи було чимало, але ніякий випадок не турбовав монотонности працьовитого життя.

Трохи охолонула прихильність, яку виявляли всі сусіди, як ховали малого. Разом з тим притупила ся згадка про те нещастє, люде наче стали каяти ся за свій щирий порив теплого почуття, і часом згадували про катастрофу з дядьком Барретом і прибуттє прибуд.

Але спокій уложений вільно перед білою труною малого ради сього не каламутив ся. Люде стали трошки холодні й недовірливі, се правда; але всі міняли ся привітаннем з його родиною, діти могли ходити по околиці не боячи ся ворожих нападів, і навіть Піменто зустрічаючи Батіста кивав головою наче приятель, миркаючи щось на кшталт відповіді на його привітанне. З рештою коли й не любили їх, то давали їм спокій, се було все, чого вони могли бажати.

А в самій хаті — який достаток! який спокій! Батіст був дуже урадований урожаєм. Земля відпочивши, неорана довгий час, невече показала за одним разом усю життьову силу що набрала ся в її лоні за десять літ відпочинку. Зерно буйне й рясне. По околиці ходили чутки, що ціна має підскочити високо, і що було ще краще (про се думав Батіст усміхаючись), йому не треба було ділити зиску та платити аренду, бо був вільний від плати на два роки. Він добре вже заплатив за сю вигоду кількома місяцями перестрашу та смертю бідодашного Паскуалета.

Здавало ся що добробут родини відбивав ся на всій хаті, чистій

блескуцій, як ніко́ли. Видна з далека вона вирізняла ся з-по-між інших осель, наче показуючи що в їй більше щастя й більше спокою. Ніхто не пізнав би в їй нещасливої халупи дядька Баррета. Червона цегла намощена перед дверима вилискувала ся, виполірована від цілоденного човгання. Шпалери базіліки й нічної краси, і кручені паничі творили намети зелені, по-над якими вирізняв ся проти неба трикутний і гострий фронтон хатини білий без плями; в середині можна було забачити як мають завіси що закривали двері до кімнат, мисники зі стосами тарілок і плескатими полумисками припертими сторч до стіни, що показували намальовані на дні чудернацькі пташиська і квіти схожі на томати, а на полиці на глечики, що здавала ся олтарем фаянсу, виглядали, мов божества проти спраги, пузаті поливяні кухлі, і глечики з фаянсу й зеленкуватого скла, почеплені на рядку гаків.

Старі покалічені меблі, що були вічним спогадом давнішого мандрування по світу втікачів від злиднів, починали зникати, даючи вільне місце іншим, тим що моторна Тереса набувала як одвідувала місто. Гроші за врожай повертались на те, щоб полатати дїрки хатньої обстанови, що прорвали ся за ті місяці дождання.

Часто усміхала ся сімя, згадуючи слова погрози Піменто. Тією пшеницею, що, мовляв хвалько, ніхто не поже, починала відгодовувати ся вся родина. Росета мала дві нових сукні, а Батістет і малі пишали ся в неділю в новій одежі з голови до п'ят.

Проходячи рівниною в годину соняшної спеки, коли палало повітре і мухи та чмілі важко гули, відчувало ся почутте гаразду перед тією хатиною, такою чистою й свіжою. Загон виявляв через свої стіни з глини й кілків житте що в йому ховало ся. Куткудакали кури, кукурікав півень, стрибали кролі по западинах великої гори хмизу і під доглядом двох менших Тересиних синів плавали качки в сусідньому каналі, і бігали купки курчат по стерні, з невгамонним писком, порушаючи своїми рожевими тільцями, ледве порослими тонким пухом.

Мало ся все се, не лічучи ще того, що Тереса не один раз зачиняла ся в своїй кімнаті і відсунувши шуфлядку комоди, розв'язувала хустку за хусткою, щоб захоплюватись дивлячись на копичку срібних грошей, перших грошей що чоловік її випрацював з землі. На все треба почину, і як що час буде добрий, то до сих грошей набіжать ще та ще нові, і — хто знає — може як доростуть хлопці до того віку, що треба буде тягти жеребок, вона матиме спромогу відкупити їх назбираними грошима.

Спокійна й тиха радість матері помічали ся теж і в Батіста.

Треба було подивити ся на його в неділю по обіді, як він пихкає цигарку за цілого кварто на честь святкового спочинку, проходжуючись

перед хатою та поглядаючи закоханими очима на свої грядки. Двома днями раніш він посадив у їх кукурузу та боби, як і мало не всі сусіди; бо не требаж давати землі дурно вилежуватись.

Він на силу міг дати собі раду з двома ланками що зорав і засіяв. Але, як і небіжчика дядька Баррета, земля його спяняла; що разу йому хотіло ся обняти більше своєю працею і хоча трохи вже минув потрібний час, хотів підняти другого дня частку необробленого поля що лежало ззаду за хатою, щоб посадити дині, овочи що кращого й не треба, з якого жінка його матиме добрий зиск, носячи їх на базар у Валенсію, як і інші жінки.

Було за що дякувати Богові, що дозволив їм нарешті жити спокійно в тім раю. Які розкішні землі в тій рівниці! Не дурно, як розповідаєть ся в переказах, собаки мурини плакали як треба було забирати ся відсіля.

Жнива розчистили краєвид, зваливши маси пшениці прикрашеної маком, що заслоняла вигляд з усіх боків як стіни золота; тепер рівнина здавала ся далеко більшою, безмежною, і геть-геть розлили ся, викнувши з очей у далині, великі квадрати рудої землі, покрані стежками.

По всій рівнині свято додержували недільного відпочинку, і як жнива недавно відбули ся і грошей було чимало, то ніхто й не думав ламати звичай. Не видно було щоб хоч один чоловік працював на полі, ні одної коняки на шляху. Проходили баби стежками з блискучими мантиями над очима й із стільчиком у руці, неначе їх стягав дзвін, що бовбав далеко, дуже далеко над покрівлями села; на одному перехресті пищала гаянючи ся численна ватага дітвори, на муріжку на горбках вирізняли ся червоні штани вояків, що користали з святного дня щоб побути годинку в своїй хаті; тріскали далеко, наче полотно що його роздирають, постріли на зграї ластівок, що літали сюди й туди, немов крутячись у капризному танку з привємним свистом, і наче різали своїми крилами блакитний кришталъ неба; дзижчали над каналами хмари москитів, ледве помітних, а перед однією зеленою будівлею під старими лозами рушали ся мішаниною кольорів квітчасті спідниці, пишні хустки, і дзвеніли гитари сонною каденцією, заколисуючи корнет, що верещав на всі кінці рівнини, заснулої під сонцем, муринський голос валенсійскої хоти.

Сей спокійний краєвид уявляв ся щасливою, працювитою Аркадією. Тут не могло бути лихих людей. Батіст потягав ся заласно, опанований тим спокійним добробутом, яким здавало ся сповнене все навкруги. Росета з хлопцями пішли на селянський баль; жінка дрімала в холодочку, а він проходжував ся від хати до шляху по клаптю необробленої землі, зіставленому для проїзду.

Стоячи на містку він відповідав на привітання сусідів, що проходили сміючись, неначе йши дивити ся на веселу кумедію.

Ішли до Копиної корчми подивити ся з близька на знамениту боротьбу Піменто з братами Террероля, з двома ледарями як і Пепетин чоловік, що так саме були запеклими ворогами праці й бавили ся цілий день у корчмі. Між ними виникало безліч переспірок і закладів, найпаче як наставав такий час як тепер, коли корчма мала численніших гостей. Троє гультяїв надавали один перед одним дикунства, прагнучи кожний переняти славу в інших.

Батіст уже чув про той заклад що стягав нарід до славетної корчми, наче на урочисте святкування.

Ходило о те, щоб зіставати ся сидіти граючи в трук, і не пити нічого иншого крім горілки, аж поки виявить ся, хто впаде останній.

Почали в п'ятницю ввечері і все ще сиділи всі троє на своїх плетених стільцях у неділю по обіді, граючи соту партію в трук, з глеком горілки на цінковім столі покидаючи карти тільки на те, щоб проковтнути смачну ковбаску, за які Копа здобув собі великої слави, що добре вмів зберегати їх у оливі.

І звістка, розійшовшись по всій рівнині, притягала ввесь нарід за милю навкруги, що йшов цілою процесією. Три молодці не лишали ся ні хвилини на самоті. Вони мали палких прихильників, що брали ся займати четверте місце в партії, і як наставала ніч, коли маса глядачів ішла собі по своїх хатах, зіставали ся там дивити ся, як вони грають при світлі лямпки повішеної на вільшині, бо Копа був чоловік без жартів, не здатний піддержати важкий заклад, і як тільки настав час лягати, замикав двері, залишаючи грачів на пляцику і відновивши їм запас горілки.

Де хто удавав що обурений дикунським закладом, але в душі почували задоволення, що мають таких людей сусідами. От яких молодців виховує город! Горілка леть ся їм у горлянку як вода.

Вся околиця дивила ся пильними очима на корчму, і звістки про те як посуваєть ся виграш закладу розповсюджували ся надзвичайно швидко. Вже випили два глека і нічого собі. — Вже три.. і держать ся таки.. Копа лічив випите. І люде закладали ся за того чи иншого з трьох спірників, до своєї вподоби.

Ся пригода, що в протязі двох днів так запалювала околицю і ще здавала ся далекою до кінця, дійшла до слуху Батіста. Він, людина твереза, не здатний випити без того щоб його не занудило й заболіла голова, не міг уникнути певного здивовання близького до подиву перед тварюками, що, мовляв, повинні мати шлунки підшиті жерстю. Варт подивитись на видовище.

І стежив заздими очима за тими всіма що йшли до корчми. Чому б не піти й йому, туди куди йдуть інші? Він ніколи не вступав до Копиної хати — раніш вертепу його ворогів, — але тепер виправдувала його присутність там надзвичайність випадку, і — лихо його матері! — по такій тяжкій праці і гарному врожаю має ж право чесна людина дозволити собі трошки розгорнути ся.

І крикнувши сонній жінці, що він іде з дому, він попрямував шляхом до корчми.

Здавала ся людським комашинником юрма людей, що сповняла пляцик перед Копиною хатою. Там видно було в самих сорочках, у плісових штанах, обмотані чорним поясом, з хусткою на голові повязаною на кшталт мітри, всіх чоловіків з околиці. Старі спирали ся на грубі ціпки з жовтої лїрії з чорними визерунками; молодь виставляла заголені жиласті червоні руки і, як контраст, вертіли тоненькі ясеніві лїски в своїх здоровенних зашкарублах пальцях. Високі вільхи що оточали корчму кидали тїнь на рухливі гуртки людей.

Батіст у перше опинив ся нерішучо в знаменитій корчмі з її білими стїнами, з вікнами помальованими блакитною фарбою й одвірками обложеними гарними Манісівськими кахлями.

Дверей було двое: одні вели в склад і крізь одчинені половинки видно було дві низки здоровенних бочок, що досягали аж до стелі, гори міхів порожніх і зморщених, великі воронки й здоровенні цинкові мірки почервонїлі від безперестанного наливання вина; а там у глибині помешкання важкий візок, що їздив до крайніх меж провінції перевозячи закуплене вино. Се темне й вохке помешканне дихало алкогольною парю й духом мусту що сянйав понох і туманив очі, так що здавало ся що повітре й земля облиті вином.

Тут були Копини скарби, про які говорили з урочистою повагою всі п'яниці околиці. Тільки він сам знав таємницю кожної бочки; його погляд, переходячи старі кленки, вмів оцінувати вартість того трунку що був у середині. Він був найвищим жерцем того храму алькоголя, і бажаючи кого небудь почастивати, цїдив з такою побожністю, неначе держав у руках потїр, у шклянку в якій жовте вино топазового кольору блищало искрами, і на йому по краях з'являв ся вінець різнобарвних діамантів.

Другі двері вели до самої корчми, що була відчинена за одну годину до світання, а ввечері до десяти годин, і показувала над чорним шляхом великий червоний квадрат від світла нафтової лампи почешленої над прилавком.

Стїни мали долїшню частину з червоної цегли, наведеної поливою на високість людського зросту і закінченої рядками квітчастих кахлів. Далі до самої стелі всі стїни було присвячено високій умїлости маляр-

ства, бо Копа хоч і здавав ся грубим чоловіком, дбайливим тільки про те щоб до ночі. була повна його каса,— був правдивим меценатом. Він припровадив з міста маляра й держав його більш тижня, і ся примха магната протектора вмлости коштувала йому, як сам він казав, цілих п'ять дуру, а то й більше.

Отже справді там куди не повернеш очи, то наткнеш ся на якийсь майстерний твір, якого гарячі фарби немов веселили прихожих людей, захожуючи їх до пиття. Блакитні дерева на фіялкових полях, жовте небо, хати вищі ніж дерева і люде вище ніж хати; мисливці з рупницями схожими на мітли і Андалузські паничі з пістолями на литках, верхи на жвавих огирах, що зовсім мали вигляд величезних пацюків. Диво оригінальності, що захоплювало питців. А над дверима до кімнат артиста, натякаючи скромно на ворчму, понамальовував чудові овочі: гранати, схожі на розкриті закрівавлені серця, дині що здавали ся здоровенними струками перцю, клубки червоних ниток, що удавали, ніби вони ягоди шептали.

Багато де хто казали, що перемога корчми над іншими на городах завдячувала тим чудовим прикрасам, і Копа проклинав мух, що бруднили таку красу чорними цятками, з повною безсоромністю.

Біля дверей був прилавок, засмальцований і липкий; за ним потрійний рядок маленьких барилець, а над ними полицки з пляшками, всякі незчисленні напої корчми; на сволоках, як чудернацькі падуги висіли пасмами сосіски й ковбаси, низки стручків перцю, червоних і го-стрих як чортові пальці, і, ламаючи одноманітність декорації, червона шинка та товстюці кишки — начиняні спеціями.

Закуси про більш делікатний смак були в шахві з мутного шкла біля стола: кружальця тістечок, пиріжки з родзинками, стовпці обсипані цукром, магдалинки, все се з якимсь темним кольором і підозрілими плямами, що зраджували давність; і сир з Мурвіедро, м'який і свіжий, у грудках як буханці, приємно біленькі, з яких ще капала сироватка.

Крім того мав ще корчмар закамарок, де в діжках, як монументи, були зелені маслини і ковбаски з цибулею намочені в оливi, дві річі що найбільш розходились.

У кінці корчми відчиняли ся двері на подвірє, величезне, просторе, з півдванадцятком печей до смаження, білі пілястри піддержували шпалери старих лоз, що давали тїнь на ввесь широкий простір, а вповдовж стїни були нагромаджені стільчики й цинкові столики в такім страшеним числі, неначе Копа сподївав ся нападу цілої рівнини.

Батіст роздививши ся на корчму переніс погляд на господаря, розхристаного але в шапці з капелюхами натягненій, хоч було літо, над ли-

цем широким, товстим і синім. Він сам був найпершим гостем своєї корчми: ніколи не лягав спати задоволений, як що не випивав за своїми трьома їжами піввідра вина.

Через те, певно, він ледве звертав увагу на той спір що від його заметушила ся вся рівнина.

Його стіл був сторожевою вежою з якої він як досвідчений знавець, чував над п'яцтвом своїх одвідувачів. І ніхто нехай не важить ся вчинити бешкет у його хаті, бо перш ніж сказати що небудь, він брав у руку кійок, що був у його під столом, на кшталт жирового аса, якого бояли ся Піменто й усі задираки з околиці. В його хаті жадних бешкетів. Бити ся — виходь на шлях. І коли відкривали ся ножі й підіймали ся над головами стільчики у вечері введілю, Копа, не кажучи й слова і не втрачаючи спокою, ставав між войовниками, схоплював у руки найбільш завзятих, виносив їх на шлях, і зачинивши двері, починав спокійно лічити гроші в касі, перш ніж лягти спати, тим часом як надворі лунала бійка й крики на ново розпочатої сварки. Тільки й того що доводило ся замкнути корчму на одну годину раніш, але в самій корчмі ніколи юстіція не знайшлаб собі діла, поки він сидить за своїм столом.

Батіст, поглянувши крадькомá від дверей на корчмаря, що з допомогою жінки й челядника задовольняв своїх питців, вернув ся на плящик і прилучив ся до гуртка дідів, що сперечали ся про те, котрий і трьох спірників має тверезіший вигляд.

Багато з землеробів, надививши ся до схочу на трьох завзятців, грали для своєї втіхи, або закусували, примостивши ся округ столиків. Ходила навкруги носатка, цідячи з себе червоний струмок що творив постійне бульканне виливаючись у роззявлені роти. Частували один одного жменями земляних фісташків і вовчого бобу; челядники корчемні по давали на глибоких манісівських тарілках чорні намочені в оливі ковбаски, свіжий сир, стиглі маслини, з підливою в якій плавали пахучі трави, і на столах лежав хліб з нової пшениці, булки з червоною скоринкою, що показували в середині свою темну, ситую мякушку з буйного городнього борошна.

Увесь той народ, що їв, пив і вимахував руками, підіймав такий галас, неначе плящик був зайнятий величезним роєм, а в повітрі плавала алкогольна пара, важкий дух смаженої оливи, різкий дух мусту, що змішував ся з свіжими пахощами сусіднього поля.

Батіст наблизив ся до великого кола людей, що оточали спірників.

Спочатку він нічого не побачив, але поволі, поштовхуваний тими цікавими що стояли ззаду, він протис ся поміж спитнілими й стиснутими тілами людськими, так що опинив ся в першій лній. Деякі глядачі сиділи долі, підперши щелепи обома руками, уткнувшись носом у край

стола і з очима втупленими в питців, неначе не хотіли втеряти жадно-дрібниці знаменитої події. Саме тут був найбільш незтерпучий алкоголь-ний дух. Здавало ся що ним просякли і дихання й одежа всього народу.

Батіст побачив, що Піменто і його товариші сидять на стільчиках з міцного ріжкового дерева, з картами перед очима, з кухлем горілки на похваті, і з купкою кукурузяного зерна на цинковій дошці стола, щоб вести рахунок грі. І за кожною грою один з трьох брав кухню, пив по-важно й подавав його товаришам, які вихилили його з не меншою поважністю.

Глядачі що були найближче, дивили ся їм у карти через плечі, щоб пересвідчити ся що грають добре. Не було чого клопотати ся: голови зіставали ся міцні, неначе там пило ся не що инше як тільки вода. Ніхто не виявляв недбалости й не хибив у грі.

І гра тягла ся, і не вважаючи на те спірники не переставали розмовляти з приятелями та жартувати з поводу кінця переспірки.

Піменто, зобачивши Батіста, муркнув „голя!“ що мало бути повітаннем, і знов уткнув очи в карти.

Він був може й не паний, але мав очи почервонілі; в його зіницях блищала синя непевна іскра, подібна до спиртового вогню, а його твар часом ставала матово блідою. Інші були не в кращому стані, але сміяли ся, жартували. Глядачі, неначе заразивши ся божевіллям, передавали з рук у руки кухню, заплачені в складку, і то була наче справжня повідь горілки, що переливши ся через край корчми, вливала ся огненною хвилею в усі шлунки.

Навіть Батістови довело ся випити, бо його присилували дехто з гурту. Йому се не смакувало, але раз повинна людина спробувати всього, і він підміцнив себе тими самими міркуваннями, що привели його до корчми. Коли людина напрацювала ся й має на горіщі зерно з урожаю, то вже ж може собі дозволити трошки подуріти.

Він відчував тепло в шлунку, а в голові приємну турбацію. Він починав при звичаювати ся до атмосфери корчми, і йому де далі здавала ся більш милою переспірка.

Навіть Піменто видавав ся йому чоловіком знаменитим... на свій лад.

Були скінчили партію числом... (ніхто не знав котру) і обговорювали з приятелями питання про близьку вечерю. Один з Терреролів видимо тратив під собою ґрунт. Два дні пиття горілки до кожної їжи, з двома ночами неспокою починали давити його. Очи його склепляли ся і голова важко падала на його брата, що підбадьорював його страшними стусанами під боки якими він частував його нишком під столом.

Піменто лукаво всміхав ся. Вже мав одного лежачого. І він обговорював вечерю з своїми прихильниками. Вона повинна бути розкішна,

без страху перед видатками: В усякім разі не йому доведеться платити. Та вечеря повинна бути достойним закінченням знаменитої дії. Певно сієї саме ночі скінчить ся заклад.

І як труба похвальна, що обявляла заздалегідь про перемогу Піменто, почало лунати хропінне малого Терреролі, що впав лицем на стіл і от-от був готовий гепнути ся з стільця, немов та вся горілка що він мав у животі притягала ся до землі по закону ваги.

Його брат говорив про те щоб розбудити його кулаками, але Піменто вступив ся ласкаво, як великодушний переможець: нехай, його розбудять як будуть вечеряти. Удаючи, що йому байдуже й переспірка, й його власна дужість, він почав говорити як про велике нещасте, про те що він не має апетиту, просидівши два дні на сему місці, де він жер і пив люто.

Один приятель побіг у корчму й виніс велику низку струковатого перцю. Се мовляв додасть йому апетиту. Жарт викликав великий регіт; а Піменто щоб здивувати більше своїх поклонців, подав пекельні ласощі Терреролі, що ще держав ся міцно, і той теж і собі почав поїдати їх з такою байдужістю, неначе то був хліб.

Гомін здивування почав ся навкруги. На кожну стрючину що зідав другий, Пепетин чоловік уминав цілих три, і так вони упорали цілу низку, справжній вінок червоних дияволів. Тая тварюка певно мала шлунок озброєний панцерем.

І він був так саме міцний, так саме байдужий, що далі більше блідий, з припухлими й червоними очима; він запитував Копу, чи він зарізає пару курчат на вечерю, і навчав яким способом треба їх спекти,

Батіст дивив ся на його здивовано і почув невизразне бажання піти собі. Починало вечоріти; на пляцику голоси ставали крикливіші, починав ся бешкет як звичайно в вечері що неділі, і Піменто поглядав на його надзвичайно часто своїми обважнілими й чудними очима п'яниці, що ще держить ся. Але сам не знаючи чому, він зіставав ся там, як неначе-б те видовише, таке для його нове, було дужче ніж його воля.

Приятелі задеряки жартували, що він поївши перець, опорожняв посадку, не пильнуючи того, щоб його подоланий спірник робив те саме. Йому мовляв, не треба стілько пити: програє заклад і тоді йому не вистане грошей, щоб заплатити. Тепер він уже не такий багатирь, як давніші роки, коли властителька землі згожувалась не брати чинша.

Хтось необачний сказав се, не тямлючи гаразд що говорить, і настала смутна мовчанка, як у хаті хворого, коли відкривається очам розятрена рана.

Говорити про чинш і плату в такім місці й саме тоді коли й дієві особи й глядачі пили горілку глеками!

Батіст почув себе погано. Йому здалося що в повітрі раптом промайнуло щось вороже, грозливе; без великої трудности він міг кинути ся бігти, але він зістав ся, гадаючи що всі на його дивлять ся крадькома. Він побоявся що втікаючи прискорить напад, буде затриманий образливим способом; і з надією пройти непоміченим, він зістав ся нерухомий, наче подоланий почуттем, що не було страхом, але все ж чимсь більшим ніж обережність.

І той люд у захваті від Піменто, примушував його розповісти ще раз про ті способи, яких він уживав що року, щоб не платити владительці його землі, і нагороджував його голосним реготом, тремтячи від злосливої веселости, як ті раби що радіють з нещастя своїх панів.

Хвалько розповідав скромно про свої славетні дії. Кожного року на Різдво та на Святого Йвана він виправляв ся до Валенсії, тільки щоб побачити владительку. Інші приносили добру пару курчат, кошик пиріжків, або кіш садовини щоб задобрити хазяїнів, та щоб вони прийняли не повну плату, плакали та обіцяли доплатити належну сумму згодом. Він один приносив слова, та й їх не багато.

Владителька, велична пані, приймала його в столовім покої. Там же поблизу крутили ся дочки в гарячих кольорах і бантах.

Донья Мануеля простягала руку до книжки, щоб нагадати півріччя, які Піменто мав залеглими.

Він прийшов заплатити? Еге ж?.. А хитрун, чуючи запитання пані де-Пахарес, завше відповідав те саме. Ні, пані. Він не міг заплатити, тому що не має ні шага. Він мовляв добре знає що через се його вважатимуть шахраєм. Вже ж казав йому й дід його, що був людина великого розуму: „На кого роблять ся кайдани? На людей. Коли ти платиш, то добра еси людина. Не платиш, то еси шахрай.“ І слідом за сим коротким курсом філософії він кликав на поміч другий доказ. Витягав з кешені чорну торбинку й здоровенного ножа, і починав кришити тютюн на цигарку.

Побачивши зброю, пані почувала себе моторошно, ставала нервовою і через те саме хитрун кришив тютюн не швидко й неспішав заховати ножа. І все повторював ті самі дідові примовки щоб пояснити запізнення з платою.

Дівчатка з бантиками прозвали його: „той що з кайданами“; мамуня почувала себе неспокоїною перед тим варваром з лихою славою, що тхнув вином і розмовляв орудуючи ножем; і запевнивши ся, що нічого з його не витягне, давала йому знак щоб ішов собі, але він чуввав велике задоволення від набридацця і старав ся продовжити свої одвдини. Навіть казано йому навпростець, що раз він не думає платити, то може не поспішати з своїми візитами й не приходити туди; радніші

забути, що мають таку землю... Ба, ні, пані! Піменто совісний виконавець своїх обов'язків, і яко арендатор повинен одвідувати землевласителя на Різдво й на Йвана і показати що хоч він і не платить, то все ж ради сього не перестав бути його найнищим слугою.

І він приходив туди двічі на рік тхнути вином, бруднив підлогу, черевиками обліпленими грязюкою і примовляв що кайдани зроблено на людей, та крутив у руках ніж. То була помста раба, гірка втіха жебрака, що з'являється з своїм смердючим дрантем серед бенкету багатирів.

Всі землероби сміяли ся, додаючи уваги про поведження Піментове з своєю пані.

І хвалько стверджував доказами своє поведження. За що б, справді він мав платити? скажіть, будь ласка, за що? Його землю обробляв ще його дід; як умер батько, сини поділили її як хотіли, по звичаю города, не питаючись ні в чому властителя. Се вони обробляли її, вони робили її врожайною, вони покладали поволі своє житте на ті лани.

Піменто, говорячи з силою про свою працю, виявив таку безсоромність, що де-хто засміяв ся...

Добре, він не багато працює, бо не дурний і зрозумів нікчемність життя, але колись працював і сього досить щоб земля з більшим правом належала йому, а не тій пишній пані з Валенсії. Нехай прийде з усіма своїми грошима й візьметь ся за плуг, нехай запряжуть ся в його й тягнуть дівчатка її в стьожах, і тоді буде законною властителькою.

Від грубих вигадок хвалька зібрана компанія реготала ся аж ревла. Ввесь той люд, що ще відчував негарний смак від плати на Святого Ивана, був йому дуже вдячний, що він так немилосердно потріпує хазяїнів. Га! се дуже мила вигадка про плуги і кожний уявляв собі свого пана, череватого й боязкого багатиря, або стару й бундючну сеньйору, запряжених у плуги: вони тягнуть і тягнуть, а сами вони, злиденні хлібороби, хвиськають батогом.

І всі підморгували оком, реготали ся, ляскали один одного долоною на знак задоволення. О, добре бути в Копиній корчмі та слухати Піменто! Яких пригод йому не трапляло ся!...

Але Пепетин чоловік зразу став похмурий, і дехто завважив його погляд з-під лоба, погляд убивця, добре знаний віддавна в корчмі, як нехлибна ознака близького нападу. Його голос задзвенів, як неначевесь спирт що наповняв його черево, підступив йому горячою хвилею до горлянки.

Вони можуть сміятися хоч луснуть, але їх сміх чи не буде останнім. Бо вже город не той став, що був останні десять років. Хазя-

Їни, що були полохливими кролями, поробили ся лютими вовками. Вже часом і зуби вишкіряють. Он навіть його пані набрала ся сміливости з ним, з ним що був грозою всіх власників землі! і як він прийшов на святого Йвана, посміяла ся з його мови про кайдани і навіть його ножа та й сказала навпростець, щоб або забирався собі з її землі, або заплатив належну сумму не забуваючи й про залеглости.

А чого вони так вирости в гору? Того що вже не мають до їх страху... А чому не мають страху? Боже мій! тому що вже не лежить покинутою й неораною Барретова земля, страшна пустиня, що пригнічувала власників та змушувала їх бути лагідними й неупертими. Чари зникли. Від того часу як злодій, голодранець зумів переважити всіх їх, хазяїни посміхають ся собі й бажаючи помстити ся за десять років смирного поведження, зробили ся ще більше лихі, ніж славетний дон-Сальвадор.

— Правда... правда! — заговорили всі гуртом, притакуючи міркуванням Піменто й люто киваючи головою.

Всі завважили що їх хазяїни змінили ся, коли згадати своє останнє побаченнє: погроза виселити, незгода приймати не повну плату, глузливий тон, з яким вони говорили їм про землю дядька Баррета, що таки стала обробляти ся не вважаючи на злість усього городу. І от тепер, за милим десятком років недбалости й перемоги, коли віжки були скинуті на спину, а сами хазяїни були біля їх ніг, — раптом їх так зануздало, повертають ся давні часи, що вже й хліб здасть ся гірким і вино терпкійшим, як тільки згадаеш прокляту піврокову плату. А все винний той чужинець, той нужденний, що навіть а ні близько біля го-городу не родив ся, і впав між ними щоб зіпсувати їх справу та зробити важчим життє. І сей пройдисвіт ще живий? Чи вже не лишило ся на городах чоловіків?..

Прощай недавня прихильність, шаноба що народила ся при домовині бідної дитини! Всяка оглядність викликана долею, розсипалась як будинок з карт, розвіялась як тонка хмара, і разом виявила ся давня ненависть, однастайність цілого городу, що поборюючи прибуду боронить власне життє.

І в яку хвилину всі знов роздратували ся! Палали очи, встромлені в його, вогнем ненависти; голови затуманені спиртом, здавало ся, аж тіпали ся від бажання вб'явства, інстинктивно всі посунули до Батіста, що став почувати себе притисненим з усіх боків, як неначе коло зблизило ся щоб його проковтнути.

Він став жалкувати що зістав ся. Не мав страху, але прокляв годину, в яку замануло ся йому піти в корчму, в те чудне місце, що неначе відбирало від його всю бадьорість і той твердий дух, що живив

його тоді як він почував під своїми рослинами землю оброблену коштом стількох жертв і в обороні якої він був радий наложити головою.

Піменто, покотивши ся з гори свого гніву, почув що на його мозок упала разом уся горілка випита за два дні. Він стратив свою ясність невтомного п'яниці, підвів ся хитаючи ся і мусів напружити ся щоб устояти на ногах. Очі його палали, неначе от-от бризнуть кровю; голос його був приглушений, неначе вчепили ся за його, не даючи вийти, горілка й гнів.

Іди собі, — сказав він до Батіста тоном веління, простягнувши з погрозою руку під самісіньку твар. — Іди собі, а то я тебе вб'ю.

Піти !.. се саме хотів учинити Батіст, де далі все блідіший, не радий що туди прийшов. Але він добре розумів значіння того грозливого „йди“ підтриманого знаками згоди всіх.

Не того вимагають вони, щоб він пішов з корчми та визволив їх од своєї осоружної присутности; вони наказують йому під погрозою смерті, щоб покинув свою землю, що стала наче часткою його тіла; щоб утратила ся на віки та хата, де вмер його хлопчик і де кожний куточок заховав згадку про боротьбу й родинні радощі в бої проти злиднів. І раптом він уявив собі як він знову, зі всіми меблями на возі, блукає шляхами та шукає невідомого місця щоб утворити собі нове життя тягнучи за собою похмурого сторожа, огидний голод, що йде наступаючи йому на п'яти... Ні! Він уникає питання; але нехай не зачіпають хліба його родини.

Вже не почував неспокою. Образ голодної й безпритульної родини гнівав його; він навіть почував бажання кинутись на тих людей, що вимагають од його такої нечуваної речі.

— Чи ти підеш? Підеш? — запитував Піменто, що раз більш лютий і грізний.

Ні, він не піде. Він сказав се рухом голови, зневажливим усміхом, поглядом твердим і докірливим який він кинув на весь гурт.

— Ледащо! крикнув задирака, і його рука впала на Батістове лице, гешнувши страшним ударом.

Неначе захочені тим нападом, цілий гурт кинув ся на ненавидного прибуду, але по над рядом голів підпяла ся жилава рука з заплетеним комисем стільцем у долоні, тим саме, може, що на йому сидів Піменто!

Для дужого Батіста був страшною зброєю той дзиглик з грубими перехрестями й товстими ніжками з різкового дерева з краями обшмульганими від уживання.

Впали шкереберть столик і посуда з горілкою, люде сахнули ся

назад інстинктивно, перелякани рухом того чоловіка, звичайно такого спокійного, що здавав ся велетнем від гніву, і перш ніж можна було відступити ще на ступінь — Геп! почув ся тріск неначе горшка що розбивається і Піменто впав з головою пробитою вдаром стільця.

На пляцику стало ся надзвичайне замішанне.

Кона, що з свого кубла наче б то ні до чого не придивляв ся, а перший спостерігав сварку, ледве побачив стілець у повітрі, вхопив свого кійка, що держав під столом, і цокнувши то того то іншого булавою опорожнив в одну мить корчму від парохвіян та й замкнув зараз же двері, по своєму спасеному звичаю.

Нарід на пляцику заметушив ся, покотилися столи, підняли ся ціпки й кійки; кожний озброївся проти свого сусіда, на всякий випадок; а тим часом винний у всьому тому шарварку, Батіст стояв нерухомо, спустивши в низ руки, все ще держучи стілець із плямами крови, наляканий тим що і вчинив.

Піменто, лежачи ниць на землі, стогнав з плачем що здавав ся хришінем, і кров булькала з його розбитої голови.

Террероля старший з прихильністю п'яниці прийшов на поміч своєму спірникови, поглядаючи ворожими очима на Батіста. Він став його лаяти шукаючи в своєму чересі ножа, щоб його вдарити.

Найбільш смиренні тікали стежками, обертаючи назад голову з нездоровою цікавістю, а інші стояли нерухомо, насторожившись, готові кожний розірвати в шмаття сусіда сами не знаючи за що, але ніхто не хотів нападати перший. Підіймались угору палиці, в гуртку блищали ножі, але ніхто не наближав ся до Батіста, котрий відступав задом піднявши вгору закрівавлений стілець.

Так він вийшов з пляцика, все дивлячись поглядом визову на гурт що оточав лежачого Піменто, на той одважний нарід, але котрий здавав ся опанований силою того чоловіка.

Опинившись на шляху, геть далі від корчми, він став бігти, і поблизу своєї хати кинув у канал важкий стілець, глянувши з жахом на чорну пляму засохлої крови.

X.

Батіст стратив усяку надію жити спокійно на своїй землі.

Весь город знову повстав на його. В друге довелось йому осамотнитись у своїй хатині з родиною, жити вічно осторонь від людей, як зачумлений, як звірина в клітці, котрій кожний показує здалека кулака.

Жінка розповіла йому другого дня, як приведено раненого задиру до дому. Сам Батіст від своєї хати чув крики й погрози всього люду що дбайливо проважав понівеченого Піменто. То була справжня мані-

фестація. Жінки що довідали ся про пригоду з дивовижною швидкістю, з якою на городі переносять ся звістки, виходили на шлях щоб подивити ся зблизька на одважного Пепетиного чоловіка та пожалувати його, як лицаря що потерпів за громаду.

Ті самі жіночки, що кілька годин раніш на всі заставки лихословили його, обурені п'яницьким закладом, тепер жалкували його, розпитували чи рана тяжка, та кликали помсту на того голодранця, того розбишаку, що не ситий тим що заволодів не своїм добром, ще й хоче завдати всім страху та нападає на добрих людей.

Піменто був препишний. Дуже боліла в його рана, він ішов оперши ся на своїх приятелів з об'язаною головою, нагадуючи Христа перед Пилатом, як запевняли ті самі обурені кумасі; але силкував ся всміхати ся і на кожний поклик до помсти відповідав гордовитим рухом, немов запевняючи, що покарати ворога береть ся він.

Батіст не вагав ся, що ті люде помстять ся. Він знав як звичайно ведеть ся на городі. Для тії країни не існують людські суди; тюрма зовсім дрібна річ, коли треба заспокоїти почутте гніву. Навіщо людині здали ся судді та поліція, коли має добре око й рушницю в хаті? Непорозуміння про-між людей повинні росплутувати сами люди.

І як цілий город думав так саме, то даремно на другий день по сварці вештали ся стежками дві блискучі поліцейські шапки, ходячи від Копиноного дому до Піментової хати, та хитро роспитуючи людей що були на полі. Ніхто не бачив нічого. Ніхто не знав нічого; Піменто з диким реготом оповідав, як він сам собі розбив голову, вертаючи ся з корчми після пиття на заклад, від якого він хитав ся на ногах і гунав ся головою об придорожні дерева, і поліціанти мусіли вернути ся до своєї касарні в Альбораю, нічого не виявивши з темних чуток про бійку й пролитте крови, що до їх були дійшли.

Така великодушність жертви та її приятелів лякала Батіста і він поклав собі на далі цильно стерегти ся.

Родина його як наполоханий слимак заховала ся в свою шкаралущу, уникаючи зустрічати ся з сусідами.

Малі вже не ходили до школи. Росета не стала ходити на фабрику, а Батістет не виходив на ступінь за свое поле. Тільки один батько виходив з дому й здавав ся таким довірливим і спокійним за звою безпечність, яким був дбайливим і обережним що до своїх.

Але ніколи не виправляв ся до міста не взявши з собою рушниці, котру й залишив на схованку в одного приятеля на передмісті. Завжде жив у товаристві своєї зброї, найновішої річи в його хаті, що завше була чиста, блискуча і яку він пестив з тією любовю кабіла, яку почуває до своєї рушниці валенсийський селянин.

ЛНВістник 1910, кн. XI.

23

Тереса була така смутна як тоді коли вмирав її хлопчик. Кожного разу як вона бачила що її чоловік чистить дві рурки рушницї, міняючи набої або пробуючи підвягу, щоб запевнити ся, що вона легко відеривається, вставав у її уяві образ тюрми, страшна сторія з дядьком Барретом; вона ввижала кров і кляла ту годину, що привела їх оселити ся на тій проклятій землі. А тоді приходили години непокою, що чоловіка нема дома, ті довгі вечорі, що проводила вона, дожидаючи чоловіка що все не вертав ся, вибігаючи за ворота щоб поглянути на шлях, тремтячи кожного разу як чув ся здалека який небудь постріл мисливця на ластівок, гадаючи що то початок страшної події, постріл що має розтрощити голову батькови родини або має привести його до вязниці. І коли в кінці зявляв ся Батіст, малі кричали з радощів, Тереса всміхала ся прояснивши очи, дочка виходила поцілувати батька, і навіть собака стрибала коло його, обнюхуючи неспокійно, неначе чула від його особи дух небезпечности, на яку він наражав ся.

І Батіст ясний, твердий без зухвалости, сміяв ся з турботи своєї родини, кожного разу більше сміливий, з тим як минав час від знаменитої бійки...

Він себе вважав безпечним. Поки висіла в його на рупці чудова двохголоса пташка, як звав він свою рушницю, він міг ходити безпечно по всьому городу. Як ішов він у такій добрій компанії, вороги удавали що його не знають. Часом він навіть бачив Піменто, що носив по городу як прапор помсти свою обмотану голову, і хвалько, хоч і одужав від удару, втікав, боячи ся зустрічи ще може більше ніж Батіст.

Всі дивили ся на його з-під лоба, але ні разу не почув він з суміжного з шляхом поля й одного слова образи. Повертали ся до його спиною зневажливо; нахиляли ся над землею й завзято робили, аж поки він зникав з очей.

Єдиний хто з ним розмовляв, був дядько Томба, безумний вівчар, що впізнавав його своїми погаслими очима, неначе округ Батіста повітре тхнуло страховиною. І завше казав те саме... Він не хоче покинути закладу землю?

— Погано, робиш мій сину, завдасть вона тобі лиха.

Батіст слухав усміхаючись приспівку старого.

Привичаївшись до небезпечности, ніколи він не бояв ся так мало, як тоді. Він навіть відчував якусь потайну приємність викликаючи її, йдучи просто їй на зустріч. Його вчинок у корчмі відмінив його вдачу, раніш таку спокійну і терплячу, і розбудив у йому чванливу грубість. Він схотів показати всім тим людям, що не боїть ся їх, що так саме як він провалив голову Піменто, він може пострілити кожного на городі. Вже коли його до того доводять, він стане на деякий час за-

дирую й чваньком, аби його побоювали ся та дали йому жити спокійно.

І поклавши собі таке небезпечне завдання, він навіть залишив своє поле, і проводив вечері на стежках городу, ніби то полюючи, але справді на те, щоб показувати свою рушницю та свою заповзятую по-стать.

Якось по обіді полюючи на ластівок на Карайкетським болоті, він забарив ся до смерку.

Птахи снували, неспокійно літаючи, свій капризний танець і відбивали ся в тихих і глибоких озерцях оточених високим осітнягом. Те болото, що перетинало город як глибока щілина, темна, з стоячою й гнилою водою, з мулуватими берегами де колихав ся який небудь напів загрузлий струхлявілий човен, мало пустинний і дикий вид. Ніхто б не догадав ся, що за високими косогорами по той бік осітнягів і очеретів лежить рівнина з її ласкавим повітрям і зеленими краєвидами. Навіть соняшне світло здавало ся похмурим, падаючи в глиб болота, просіяне крізь дику рослинність і відбиваючи ся блідо в мертвій воді.

Батіст увесь пообідній час стріляв метких ластівок. У його поясі лишало ся вже мало набоїв, і біля його ніг, кункою закріваленого пір'я, лежало дванадцятків зо два пташок. Багата вечеря!.. Радітимуть дома!

В глибокому болоті смеркало ся. З озерець ішов важкий дух, отрутний подих болотної пропасниці. Жаби співали тисячами, немов вітаючи зорі, раді що вже не чують стріляння, що перебивало їхню пісню й змушувало кидати ся головою з переляку, розбиваючи гладкий криштал гнилої води.

Батіст забрав свій оберемок птахів, почіпляв їх до пояса і в два скоки вийшов на узбережжя та й почемчикував стежками назад до своєї хати.

Небо, ще полите слабим світлом смеркання, мало любий фіялковий тон; блищали зорі, а в широкополій городній рівнині гомоніли тисячі голосів життя на полі, перш ніж згаснути з приходом ночі. Проходили стежками дівчата, вертаючи ся з міста, чоловіки вертали ся з поля, втомлені коняки тягли важкі вози, і Батіст одказував на привітання всіх тих що проходили повз його, людей з Альбораї що його не знали або не мали тих причин, що його сусіди, щоб ненавидіти його.

Батіст проминув село, і що більше наближав ся він до своєї хати, то де далі все дужче позначало ся ворогування: люди зустрічаючи ся з ним на стежках не давали йому доброї ночі.

Він увіходив у чужоземний край, і як вояк що готуєть ся до бою,

ледве переступив кордон ворожої країни, Батіст пошукав за поясом свого військового приладу, виняв два набой з кулею й шротом, що він сам наготував, і набив свою рушницю.

Тоді він сам собі засміяв ся : добрий гостинець матиме той, хто наважить ся його перепинити.

Ішов не поспішаючи, спокійно, немов смакуючи свіжість тієї літньої ночі. Але той спокій не перешкоджав йому думати, що небезпечно ходити полем у таку добу та ще коли маєш ворогів.

Його чуткий слух польовика, здалось йому, помітив шелест за спиною. Він раптом обернувся і при слабому світлі зірок неначе побачив, що якась темна постать скочила з дороги мовчазним скоком і сховала ся за пригорком.

Батіст узяв на руку свою рушницю і звівши курки пішов обережно до того місця. Нікого... Тільки на де якій відлеглости здалось йому що трава хвилюєть ся в п'яті, немов щось плазувало між нею.

Значить за ним ідуть назирцем : хтось намагаєть ся заскочити його по зрадецькому ззаду. Але се підозрінне тревало не довго. Може то якась бродяча собака втекла як він наблизив ся.

Зрештою, річ певна, що від його втікав, хто б то не був і хто не мав що тут робити.

Він пішов далі темним шляхом, ідучи тихо, як людина що в темряві пізнає ґрунт і з обережности хоче не стягати на себе уваги. Як став наближатися до своєї хати, почував де який неспокій. То була його околиця, але теж були тут і його найбільш запеклі вороги.

За кілька мінут ходу від його хати, біля синього будинку де молодь танцювала в неділю, шлях зникав, роблячи різні поворітки. З одного боку високий косогір з двома рядками старих шовковиць, з другого широкий канал, котрого береги на узбочах були порослі густим високим очеретом.

Здавало ся в темряві, що то індійський ліс, склепінне бамбуків що гнеть ся над шляхом. Дорога була тут зовсім темна, маса очеретів тремтіла від легкого вітру ночі й сумно шелестіла ; здавало ся що пахне зрадою те місце, таке свіже й привітне в соняшну добу.

Батіст жартуючи з своєї тривоги, в думці прибільшував небезпеку. Чудове місце, щоб послати йому нехибну кулю ! Якби Піменто йшов тут, то не втерив би такої доброї okazji.

І ледве він сказав собі се, шибнула з проміж очерету пряма й прудка смужка вогню, червона стріла, що розійшла ся вибухнувши, і щось пролетіло з свистом повз ухо Батістове. Його стріляли.

Істинково він пригнувся, бажаючи змішати ся з чорнотою землі, не підставляти ворогови прицілу, і в ту саму мить блиснув другий й

стріл, змішавши ся з іще не стихлим відгомоном першого, і Батіст почув у лівім плечі, наче його щось рвануло, немов дряпнуло по верху залізним кіхтем.

Але він навряд чи й звернув на те увагу. Він почував дику радість. Два стріли... ворог зістав ся беззбройним.

— Слава Богови! Тепер я тебе піймав!

Він кинув ся в очерет, збіг, мало не скотив ся косогором, і опинив ся в воді по пояс, загрузнувши ногами в твань і піднявши руки до гори, щоб не дати замочити ся рушниці; він жадібно беріг два набой до тієї хвилини, коли випустить їх з усією певністю.

Перед його очима перехрещував ся очерет і творив тісне склепінне, мало не над самою водою. Перед ним у пільмі чуло ся глухе хлюпотінне, як неначе б собака втікала вниз каналом Там ворог. За ним!

І почались безумні гони в глибокому каналі; він ішов помацки в темряві, загубив черевики в грязюці, штани прилипли до тіла, натягли ся, стали важкі й утрудняли рухи, в лице йому бив ся зламаний очерет, дряпало цупке й гостре листе.

Була одна хвилина, коли Батістови здало ся, що він бачить, немов щось чорне хапаєть ся за очерет, силкуючи ся вилізти в гору на берег, гадає втекти.

Паль! Його руки, що свербіли до вбивства, притулили рушницю до лица, впав курок... бахнув вистріл і впала темна постать у канал разом з дощем листя й перебитого очерету.

За ним! за ним! Знову Батіст почув те саме хлюпанне собаки, що втікає, але тепер лужче, немов прискорювала втіканне й підганяла його безнадія.

Було щось шалене в тих гонах через пільму, очерети й воду; підсковзали ся обое на муловатому дні, не маючи змоги вчепити ся за очерет, щоб не впустити рушниці. Крутила ся вода, скаламучена скаженим бігом, і Батіст що кілька разів падав на коліна, дбав тільки про те, щоб простягати руки та вдержувати свою зброю над поверхнею води й зберегти того набоя що в його зістав ся.

І так тягло ся полюванне на людину, помацки, в похмурій темряві, поки на одній поворотці канала вийшли на вільніше місце з берегами чистими від очерету.

Батістові очі, звичні до темряви в гушавині, побачили зовсім виразно чоловіка, що спираючись на рушницю, виходив хитаючи ся з каналу, й тяжко переступав ногами, обважнілими від грязюки.

То був він... він, як завше!

— Розбійнику.. розбійнику! не втечеш — гримнув Батіст, випу-

скаючи свій другий вистріл з середини каналу з певністю стрільця, що вміє добре націлити ся й знає що влучить.

Він побачив що той упав важко ниць на горбок і поліз рачки, щоб не скотитись у воду. Батіст хотів його наздогнати, але так поспішав ся, що тепер уже він, підсковзнувши ся, впав плазом у середину каналу.

Голова його пірнула в твань, він захлинув ся глинуватою червоною водою; вже думав що вмирає й зістанеть ся похований у тім болотянім кориті, але в кінці могутнім зусилем спроміг ся виправити ся й видобути з води очи засліплені грязюкою, й рота що прагнув дихнути повітрем ночі.

Ледве протер очи, став шукати свого ворога. Він уже зник.

Стікаючи грязюкою й водою він виліз із каналу, вийшов на косогір на тім самім місці що його ворог, але зійшовши на гору не побачив його.

На сухому позначали ся кілька темних плям, і він їх лапнув рукою: пахли кровю. Вже ж він знав що не схибив стріляючи. Але надаремно шукав він свого супротивника, бажаючи подивити ся на його тіло.

Той Піменто десь має міцну шкуру і бризкаючи кровю й грязюкою, поплазував до своєї хати. Чи не від його то неначе видно невизначний слід через поблизьке поле, як би від великої гадини, що проповзла борозною; ото ж на його брешуть усі собаки скільки є на городі, гавкаючи до перерви. Він уже знає, що той Піменто переліз таким саме робом за чверть години перед тим, коли наміряв ся нехитно вбити його з за спини, а побачивши що його викрито втік плазуючи з шляху, щоб засісти там далі в густім очереті та й пристерегти його безпечно.

Батіст раптом відчув страх. Він був сам один серед поля, цілком беззбройний, його рушниця без набоїв була тепер ні чим иншим як простою палицею. Піменто не міг вернути ся, але ж мав приятелів.

І опанований раптовим страхом він кинув ся бігти, шукаючи через поле стежки що веде до його хати.

Рівнина здрігала ся сполохана. Чотирі постріли серед ночі розворушили цілу околицю. Собаки гавкали що раз лютіше; прочиняли ся двері будинків і хат, випускаючи темні постати що певно не виходили з голими руками.

Свистом і криками сполохання сусіди перекликали ся на далеку відлеглість. Стрілянне в ночі могло бути ознакою пожежі, розбійників, і хто знав чого ще, і певно що нічого доброго; і люде виходили з хат готові до всього, з саможертвою й одностайністю тих що живуть у малолюдній країні.

Батіст, наляканий тим рухом, біг до своєї хати, часто захиляючи

ся, щоб його не побачили, то під захист горбка, то під ожереди соломв.

І ось він уже побачив свою оселю з відчиненими й освітленими дверима і в центрі квадрата червоного світла темні постати його родини.

Собака його обнюхала і перша привітала ся до його. Тереса й Росета скрикнули від радощів.

— Батісте! се ти?

— Татко! татко!..

І всі кинули ся до його перед дверима хати під старими лозами, крізь віти яких блищали зорі як свіглячки.

Мати своїм тонким слухом стурбованої жінки, наляканої тим що чоловік забарив ся, чула здалека, дуже здалека чотирі постріли, і серце в неї затремтіло, як вона казала. Вся родина кинула ся до дверей жадібно вдивляючись у темне крайнебо, в певности що те стрілянне, що так наполохало околицю, має щось спільного з батьковим неприбутем.

Божевільно раді що бачуть його й чують його мову, не приглядали ся до його заляпаного грязюкою лица, до його босих ніг, до заболоченої одежі, з якої капала грязюка.

Вони втягли його до хати. Росета вчепила ся йому за шию, з любовю зітхаючи з мокрими ще очима.

— Тату!.. тату!

Але тато не міг здержатись щоб не скривитись від болю й не скрикнути приглушеним голосом: Росета однією рукою сперла ся йому на ліве плече в тім самім місці де він був почув що його вдряпнув залізний пазур і в яким він тепер відчував біль де далі більш нестерпучий.

Як увійшли в хату й пустили повне світло в лампі, жінки й діти скрикнули з жаху. Побачили закрівавлену сорочку... і до того його розбишацький вигляд чоловіка що зараз тільки втік з вязниці пролізши крізь трубу з нечистотою.

Росета й її мати аж поривали ся від стогону. Царице Небесна! Мати Божа! Його ранено на смерть!

Але Батіст що почував у плечі біль де далі дужче тяжкий, перепинив їх голосінне, звелівши їм з нетерпливим рухом, щоб швидче подивили ся, що там у його таке.

Росета, як сміливіша, розірвала грубу й шкарубку сорочку так що заголила плече... Скільки крові! Дівчина зблідла, насилу вдержуючись щоб не зомліти. Батістет і малі почали плакати, а Тереса все кричала, немов би чоловік її вже конав.

Але ранений не любив голосіння й суворо запротестував. Менше

плачу: то дрібниця; доказом того є що він може орудувати рукою, (хоч він де далі почував тяжчий біль у плечі). Його тільки вдрапнуто, трошки зачеплено шкіру та й тільки. Він почував себе дуже міцним і ся рана зовсім не тяжка. Нехай принесуть води, ганчірочку, ветошку, пляшечку з горицвітом, що Тереса береже в своїй кімнаті як чудове зілля. Швидче! Нема чого всім стояти та дивити ся на його, роззявивши роти.

Тереса перекидала все в своїй хаті, риючись на дні скринь, рвучи полотно, ростягаючи бинти; тим часом дівчина мила й перемивала краї окрівавленої рани що була на кшталт рубця розсіченого шаблею.

Дві жінки спинили кров, як уміли, завязали рану й Батіст зітхнув з задоволенням, як неначе-б уже вигоїв ся. Гірші удари падали вже на його в життю.

І він заходив ся навчати малих, щоб були обережними. Про те що вони бачили, щоб нікому а ні слова. Бувають такі речі, що їх краще не-пам'ятати.

Те саме він сказав і жінці, що зняла мову про те щоб покликати лікаря: себ було все одно, що стягти на себе увагу суда. Він сам собі вигоїть ся; його шкура на прочуд міцна. Найбільш треба щоб ніхто немішав ся до того, що там трапило ся. Хто знає, що стало ся в сей час... із другим?

Поки жінка помагала йому замінити одягу й готувала постіль, Батіст росповів їй усе що стало ся. Добра жінка широко розкривала очи з жахом, зітхала, думаючи про ту небезпеку на яку наражав ся чоловік, і кидала неспокійний погляд на замкнені двері хати як неначе б крізь їх могла пролізти поліція.

Тим часом Батіст, з рано розвиненою обережністю, взяв рушницю і при світлі лампи обтирав її рурки, стараючи ся зтерти з неї всі ознаки недавнього вживання, про всякий випадок.

Ніч була лиха для всієї родини. Батіст говорив непритомно, мав горячку, совав ся шалено, немов ще гонив коритом каналу, полюючи на людину, і лякав своїм криком малих, що не могли заснути, та обох жінок що провели ніч не стуляючи очей, сидячи біля його ліжка, подаючи йому що-хвилини підсоложену воду, єдині домові ліки, які вони могли вигадати.

На другий день двері хати були зачинені цілий ранок. Поранений почував себе краще; діти з червоними очима від неспанья сиділи нерухомо на куці гною в загоні й стежили з остовпілою увагою за всіми рухами скотини, що там годувалась.

Тереса визирала на рівнину крізь причинені двері, а далі ввійшла в хату де був чоловік...

Скільки народу! Всі з околиці йдуть шляхом просто до хати Піменто; округ неї видно цілий кошапник людей. І всі з грізним сумним обличчям, розмовляють з криком, жваво вимахуючи руками, кидаючи здалека погляди ненависти на давню Барретову хату.

Батіст крєктав слухаючи сі новини. Щось йому скребло на сердці, озивало ся докором. Рух людей з околиці показував що з Піментом кєпська справа; може вже вмирає. Він був певний, що той обидві кулі його рушницї має в своєму тїлі.

І тепер що він має робити? Сконає в тюрмі, як бідолашний дялько Баррет?... Ні; може ж таки виявлють повагу до звичаїв городу, віру в суд від своїх рук. Певно мовчатиме вмирущий, залишаючи своїм приятелям, Терреролям або кому иншому обовязок помсти. І Батіст не знав кого більше бояти ся, чи міського суда, чи суду городу.

Наближав ся вечір, коли ранений нехтуючи протести й прохання обох жінок устав з ліжка.

Його тїло велетня занудило ся, звикнувши до роботи він не міг витерпіти стільки годин нерухомости. Тягар у плечі змушував його зміняти положення, як неначе сим він міг визволитись від болю.

Не твердою ходою, обважнілий від лежання, він вийшов з хати й сїв під лозами на цегляному ослоні.

Година була не приємна, зривав ся вітер надто свіжий для тієї пори, синї хмари закривали соннице і з-під їх виривало ся світло, закриваючи обрій блїдою завісою.

Батіст блудив поглядом у бік міста, повернувшись спиною до Піментової хати, що тепер видна була виразно, відколи поле стало вільне від завіси золотої пшениці що до жнив її заслоняла.

Раненого страшенно підбуджувала цікавість і разом нападав страх подивити ся; але в кінці його воля була переможена і він помалу повернув очи до хати свого ворога.

Так; багато народу метушило ся перед дверима; чоловіки, жінки, діти; вся рівнина, що збігла ся одвідати свого оборонця, що впав у боротьбі.

Як повинні ненавидіти його всі ті люде!.. Вони були далеко, і проте він угадував що його імя повинно бреніти в кожних устах: в гудінню в ушах, у стукотінню в висках, розпалених від горячки, він неначе вчував погрозливе дзижчанне того рою.

А проте, відає Бог, що він тільки боронив себе, що він тільки хотів мати чим годувати свою родину, не чинячи кривди нікому. Чим він винен, що довело ся йому воювати з людьми, що як мовляв дон Хоакін, були дуже добрі, але дуже дикі.

Пообідня пора кінчала ся. Смерканне кидало на рівнину сіре й по-

хмуре світло. Вітер що далі дужчий, доносив до хати далекий відгомін лементу й грізних голосів.

Батіст побачив як закрутився нарід у дверіх далекої хати ; побачив теж піднесені руки з виразом болю, затиснуті долоні, що зривали хустку з голови й кидали її скажено об землю.

Ранений почув, що вся його кров підступила йому до серця, що воно зупинилося як спаралізоване на кілька хвилин, і далі забилося з більшою силою, залявши його червоним гарячим кольором.

Він догадався що сталося там далеко: серце йому сказало. Піменто вже вмер.

Батістови стало холодно й страшно. Він ослаб, як неначе б його раптом покинули всі сили, і він побрався в хату, відітхнувши спокійно тільки тоді, як побачив що двері замкнено й лампу засвічено.

Вечір просиділи смутні. Сон змагав усіх, стомлених неспаннем попередньої ночі. Ледве повечеряли і раніш девяти годин були вже всі в ліжку.

Батіст почував себе ліпше від своєї рани. Зменшилась вага в плечі, вже його не давила горячка, але тепер його мучив якийсь дивний біль у серці.

В пільмі кімнати, ще не заснувши, він побачив, як підіймається бліда невиразна постать що по малу прибирає рисів і барви, аж поки стала таким Піменто, якого він бачив у останні дні, з об'язаною головою й погрозовими рухами запеклого местника.

Його давив той привид і він заплющив очі щоб заснути. Повна темрява. Сон починав його знемагати, але замкнені очі починали бачити в густій пільмі нечисленні червоні цятки, що ставали більшими творячи плями ріжних кольорів, і плями похвилювавшись капризно в повітрі, злучалися, зтоплювалися до купи, і от знову Піменто наближається до його не швидко, з лютою обережністю лихої звірини, що зачаровує свою жертву.

Батіст силкувався визволитися від примари.

Він не спав, ні, він чув хропінне жінки, що спала побіч його, і дітей знеможених утомою, але він чув їх, де далі, відкілясь з більшої глибини, як неначе якась таємна сила заносить далі та все далі його хату, а він тут безвладний, не можучи порушити ся не вважаючи на все силкування, дивиться на обличчя Піментове, що наблизилося до його лица, і відчуває на своєму носі гарячий подих свого ворога.

То він не вмер?... Його притуплена думка ставила собі се запитання і по довгій усилованні відповідала собі, що Піменто вже вмер. Він не мав уже, як раніш, пробитої голови; тепер він показував тіло прорване двома ранами, яких Батіст не міг визначити в якому вони мі-

сці, але дві рани були, вони роззіхали свої посинілі губи, як невичерпані джерела крові. То дві простріляні рани; він уже се знав. Він не з тих стрільців, що можуть схибити.

А привид, повернувши до його лице з гарячим диханням, кинув на його погляд, що пронизував йому очи й ішов глибше та глибше, аж до самих печінок.

— Пробач мені, Піменто! — стогнав ранений, тремтячи як дитина, пригнічений примарою.

Авже ж він повинен пробачити. Він його вбив, то правда; але ж він повинен згадати, що він перший на його напав ся. Отже ж одважний чоловік повинен бути розсудливим. Він сам таки винний.

Але мерці не вміють міркувати, і привид, поводячи ся як розбійник, усміхнув ся люто, і одним скоком опинив ся на ліжку, сів на його, придавивши йому рану в плечі всією своєю вагою.

Батіст стогнав від болю, не можучи порушити ся щоб скинути з себе ту вагу. Він спробував розчулити його, називаючи його Тоні, ласкаво як рідний, замість звати його по-уличному.

— Тоні, ти мені робиш боляче.

Сього саме хотів привид: завдати йому болю. Йому й того було ще за мало, і він одним поглядом очей зірвав з його рани всі ганчірки й повязки, які розлетіли ся й розвіялись, і вгородив свої гострі пазури в розірване мясо, тягнучи за краї рани так, що він загарчав од болю.

— Ай! ай! Піменто пробач!

І такий біль він почував, що від стрясування що йшло від плеча до голови, його стрижене волоссе најжило ся, стало рости й завивати ся, скручуючи ся від страждання, аж поки повернуло ся на страшну куделю з гадюк.

Тоді стала ся страшна річ: привид, ухопивши його за ту дивну чуприну, нарешті озвав ся.

— Іди... йди, сказав він тягнучи його.

Підняв його з надлюдською легкістю й повіс летючи чи плінучи, Батіст сам того не знав, через якусь легку й слизьку рідину і так вони обоє линули шалено, посуваючи ся в темряві, до червоної плями що позначала ся далеко, дуже далеко.

Пляма збільшувала ся, мала форму подібну до дверей його кімнати, і від неї йшов густий дим, задушливий дух горілої соломи, що не давав дихати.

То повинно бути усте пекла; туди вкине його Піменто, в величезну піч, полуме якої обливає огнем двері. Переляк поборов його безвладність. Він страшно скрикнув, порушив таки руками й одним дужим рухом відкинув геть від себе Піменто й дивовижну чуприну.

Він мав очі зовсім розкриті і вже не бачив примари.

То йому снилось; певно верзлося від горячки. Тепер він знову бачив себе в ліжку з бідолашною Тересою, що вдягнена хропла від утоми побіч його.

Але ж ні; маріння не перестало. Що то за чудне світло осяває його кімнату? він ще бачить устє пекла, таке подібне до дверей його хати, що кидає дим і червоне світло. Чи він ще не спить?.. Він протер очі поворушив руками, сів на ліжку... Ні, він прокинувся, зовсім прокинувся.

Двері ставали де далі червонішими, дим був густіший; він чув глухе тріщання, як від очерету що тріщить, коли його лиже огонь, він навіть бачив як скачуть іскри, сїдаючи як огненні мухи на китайкову завісу, що відділяла кімнату! Він чув безнадійне скавулінне, нескінченне, як божевільний дзвін що бє на сполох.

Боже!.. Свідомість того що сталося, вдарила його раптом і він ошалів.

— Тересо! Тересо!.. вставай!

І одним стусаном він викинув її з ліжка. Тоді побіг у кімнату де спали діти, й кулаками й криком витяг їх у сорочках, як дурну перелякану отару, що біжить перед палицею, сама не знаючи куди йде. Вже палала стеля в хаті, кидаючи на ліжка пасма искор.

Батіст, засліплений від диму, лічучи хвилини як цілі віки, відчинив двері, й ціла родина, одуріла з перестрашу, в одній білизні вискочила й побігла на шлях.

Там трошки заспокоївшись, вони полічили себе.

Всі; були всі тут, навіть бідна собачка, що скавучала жалібно, дивлячись на хату в огні.

Тереса обіймала дочку, що забуваючи про небезпеку трусила ся від сорому, бачивши себе в самій сорочці серед поля, й сиділа на горбочку зігнувши ся від соромливого страху, обперши підборідде на коліна та натягаючи білу сорочку, щоб закривала їй ноги.

Двоє малих злякано сховали ся на руки старшого брата, а батько кидав ся як божевільний викрикуючи прокльони.

Прокляті! І як хитро зробили. Підпалили хату з чотирьох боків, і вся вона палала разом; навіть подвіре з стайнею та повітками все було в огні.

Відтіля чуло ся шалене ржанне, перелякане куткудаканне, люте рохканне; але хатина, байдужа до крику тих що пекли ся в їй, все викидала криві язикі полум'я крізь двері й вікна, а від її розгорілої покривлі підіймався величезний стовп білого диму, що з виблиском пожежі прибирав прозорого рожевого кольору.

Година змінила ся: ніч була тиха, вітер не подихав і блакитне небо було тільки оповите стовпом диму, і крізь його білі клубки виглядали з цікавістю зорі.

Тереса боролася з чоловіком, що опам'ятавши ся від тяжкого отовпіння, підбуджений інтересом що доводить до нерозсудности, намагався ввійти в те пекло. Тільки на одну хвилину та й годі, аби тільки вихопити з кімнати торбинку срібла здобуток від урожаю.

Ах, добра Тереса! Вже не треба їй задержувати чоловіка котрий грубо її відштовхує. Хатина горить швидко; солома й очерет люблять огонь. Затріщала падаючи покрівля, на яку сусіди дивили ся як на образливу річ; з величезного огнища приснув у гору етрашений стовп искор, і при їх непевному дріжачому світлі здавало ся заскакав горді фантастично викривляючись.

Стіви подвіря глухо гули, неначе за ними біла ся й товкла ся зграя демонів. Як жмути вогню вискакували птахи й палаючи живі пробували летіти.

Впала частина стіни з глини та кілля, і чорною щербинною вискочило як блискавка страшило, викидаючи дим ніздрами, трясучи искряною гривною, шалено бючи хвостом як огненою мітлою, і навкруги йшов сморід обгорілої шерсти.

То був кінь. Він промайнув скаженим скоком над головами нещасної родини і побіг шалено через поле, інстинктивно шукаючи каналу, куди і впав, засичавши як залізо, яке гасять.

За ним, вирвавшись як сп'янілий демон, страшенно рохкаючи, вискочило друге огненне привидде, кабан що гепнув ся серед поля, палаючи як свічка з лою.

Вже зіставали ся стояти тільки стіни й шпалера винограду з покрученими від огню лозами та стовпчики, що вирізняли ся чорними смугами на червоному полі.

Батістет, прагнучи що небудь урятувати, бігав як ошалілий стежками, кричав і гатив у двері сусідніх хат, що здавало ся підморгували в відблиску пожежі.

— Рятуйте! рятуйте!... Пожежа! пожежа!

Його голос губив ся, розбуджуючи сумний відгомін руїн і кладовищ. Батько його гірко всміхнув ся. Даремно він кричить. Для їх город буде глухий. В тих біленьких хатах є очи що з цікавістю виглядають крізь щілини, може й уста що сміють ся з пекельною втіхою, але ні одного добродійного голосу, який би озвав ся: „ я тут!“

Хліб!.. Як тяжко його заробляти! І якими лихими робить він людей!

В одній хатині блищало бліде світло, жовте, смутне. Тереса, приголомшена лихом, хотіла йти до неї благати рятунку, з надією на чужу поміч, на щось чудодійне, чого так хочеть ся в лиху годину.

Чоловік спинив її, дивлячись на неї з жахом. Ні не туди! У всяку иншу хату скоріш ніж туди.

І як чоловік що впав так глибоко, так глибоко, що вже не може відчувати докорів сумління, він одвернув очи від пожежі, і вступив їх у те бліде, жовте, сумне світло від свічок, що горять без сяєва, як напосні тим повітрям, у якому чується слід від крила смерті.

Прощай, Піменто! Ти йдеш із цього світа в гарній обстанові. Хатина й добро ненавидного прибуду освітлюють веселили сяєвам твоє тіло краще, ніж свічки що купила невтішна Пепета, ті жовтаві сльози світла.

Батістет вернув ся безнадійний з своєї даремної біганини. Ніхто не озвав ся.

Рівнина, мовчазна й похмура, виганяла їх на завше.

Вони були більш самотні, ніж серед пустині. Порожнява ненависти гірша в тисячу разів від порожняви природи.

І їм треба втікати відтіля, щоб розпочати знов инше життя, чуючи голод за собою, що наступатиме їм на п'яти; покинуть вони позад себе занапащену працю й тіло одного з своїх, бідолашної дитинки, що тліє в лоні сієї землі, як безвинна жертва шаленої боротьби.

І всі з покорою людей Сходу посідали на горбку та й стали дожидати дня, почувачи холод у спині, а зпереду припікаючи ся від огнища, що кидало на їх отупілі обличча барву крови, і стежили з непорушною байдужністю фаталістів за роботою огню, що жер усі їхні намагання й повертав їх на попіл, летючий і легкий, як їхні давні мрії спокою й праці.

М. ПАШУЛЯ.

Галюсі.

Часом до мене йдеш у сні
 Неначе ангел ясний,
 І шепчуть щось про рай мені
 Твої устенька красні.
 І чую віддих твій такий
 Неначе віддих рожі.
 І щось брениць в душі моїй
 На любе щастя схоже.
 Просну ся — нич нема, ах нич, ¹⁾
 Лиш смуток зі журбою...
 І в моїм серці щось болять
 І плаче за тобою...

І знов до мене ніч іде
 Така тяжка, безсонна.
 І знов на серце жаль кладе
 І смутощі бездонні.
 Іде і мучить і ніщо, —
 Ніщо не заговорить.
 Хотяй би словечко одно
 Почуло серце хоре.
 І плаче думка у душі
 Безмірною нудьгою:
 Галюсю, слізеньки усі
 Проплачу за тобою!
 І плаче серденько мое
 Немов дитятко хоре.
 А ніч іде і жаль веде.
 І нич не заговорить.

Нич — нічого (галицька форма) *Ред.*

М. ШАПОВАЛ.

В нетрях театрального Гешефтьярства.

„Театр! Чи ви любите театр так, як я його люблю, цеб-то всіма силами душі вашої, з усім ентузіазмом, з усією несамовитістю, на яку здатна тільки запальна молодість, жадаюча вражіннь краси? Або, краще сказати, чи можете ви не любити театру більш над усе на світі, опріч добра та істини? І, справді, чи не скупчують ся в йому всі чари, всі принадности, вся злуда красною мистецтва? Чи не єсть він виключно-самовладний володар наших почувань, гідний повсяк час і при всяких обставинах зворушувати і хвилювати, як здіймає ураган піскової завірюхи в безбережних степах Аравії? Яке з усіх мистецтв має такі найпо-тужнійші засоби, щоб захоплювати дужу вражіннями і грати нею само-владно?“

Коли ще російський театр давав одні „корчи воображення“, по виразу того ж автора, коли на сцені панувала фальш, карикатура, шарж і коли публіка була сим дуже задоволена — то залунав грім В. Белінського, не фахового театрала, а просто культурного естета з освіченої публіки, ледві починаючого тоді кареру критика. Я підкреслюю, що автор наведеної цитати (Белінський) не фаховий театрал, для того, що у нас в певних колах користуєть ся великим кредитом думка, що про театр і про його реформу мають право говорити тільки люде фахові, що „знають сцену“, знають „акторський хліб“, розуміють ся на таких річах, що вище стоять над хоч-би й освічених „профанів“ — письменників. Починалась в укр. пресі иноді мова, що сучасний укр. театр не задовольняє культурних потреб, що він навіть стоїть нижче елементарного рівня для огнища мистецтва. Але вихоплювались зразу охрнительно-патріотичні голоси і забивали всяку розмову на сю тему. От-же нам здаєть ся, що глядач має повне право говорити про театр: що він дає глядачеві і чого сей останній хоче від його. Не глядач існує для театра, а театр для глядача.

Я зумисне навожу думки Белінського про російський театр тієї стадії, на якій приблизно стоїть сучасний укр. театр: після патріотично-побутової, зкарікатуреної письменниками і актьорами тодішньої екстериторіяльної російської дійсности наросла потреба змінити псевдо-побутову і псевдо-клясичну театральну макулатуру справжнім, культурним, реалістично-побутовим і психологічним матеріалом. Іменно, то була епоха, коли культурний реалізм ледві зарисовував ся у мистецтві і натискував на усякі „героїчні“ шаблони з життя клясичних постатей, лицарів, або грубо-зкарікатурених російських мужичків. Що наш теперішній театр пе-

реживає загалом таку стадію — буде видно з дальшого викладу, а театр я наведу другу молоду думку В. Белінського про те, що таке театр. Значивши, що драма людська є завданням театрального мистецтва через те, що „людина була і буде найцікавішим явищем для людини“, Белінський переходить до питання: „що ж таке театр, де ся найсильніша драма вдягаєть ся з голови до ніг в нову могутність, де вона вступає в спілку з усіма мистецтвами, кличе їх собі на поміч і бере від їх усі засоби, усі знаряди, з котрих кожний, окремо взятий, сам має силу для того, щоб вихопити вас з тісного кола сует і попровадить в безбрезжний світ високого і прекрасного? Що-ж се таке, питаю вас, сей театр? О, се істинний храм мистецтва, при вході в який ви ту-ж мить відокремлюєтесь від землі, визволяєтесь від життєвських відносин! Сі звуки інструментів, що настроюють ся в оркестрі, млоять вашу душу сподіванням чогось чудесного, стискають ваше серце передчуттем якогось невимовно солодкого блаженства; сей народ, що наповнює величезний амфітеатр, поділяє вашу нетерплячість, ви зливаєтесь в одному почутті з ним; ся розкішна, чудова завіса, се море огнів нагадують вам про чудеса і дива, розпорошені по прекрасному Божому творі і зосереджені на тісній простороні сцени! І ось гримнув оркестр — і душа вапа передчуває в його звуках ті вражіння, котрі ось-ось вразять її; і ось піднялась завіса — і перед вашими очима розгортаєть ся безмежний світ пристрастей і судеб людських!“.

Коли я перечитував сі безсмертні слова Белінського і коли я переписував їх сюди, то знову переживав його захват і біль, думаючи про свій рідний театр. О, як би гарно було, коли б у нас був свій народний (національний) український театр! — хочеть ся гукнути...

Бо теперішній укр. театр стоїть на такому роздоріжжі, що викликає цілком натуральний жах. Про кризу нашого театрального мистецтва (не кажу „театральної справи“, бо се річ инша) якось ніхто не говорить, все зводить ся на те, чи багатий збір в касі. Кажуть „погані діла“. Та се значить звертати увагу на наслідки якоїсь глибокої причини, що викликає кризу, і може бути, що ся тенденція доведе до краху.

Театр український зійшов тепер на таку точку, на якій заробітки дають тільки шаржі, а на инші, трохи кращі пєси, публіка не ходить, і театр має втрати. Щоб жити — театр мусить мати заробітки, а заробітки дає тільки клоунство, штукарство — значить теперішній театр наш стає на таку позицію, де нема місця для виконання громадсько-культурної ролі, а для нас ще й фактора національного відродження. Хто-ж тут винен, які глибокі причини призводять до занепаду? Коли в деяких укр. трупах „діла стоять харашо“, се б то „на круг“ вони заробляють солідні куши побрязкачів, то се все таки не показує, що театр

стоїть на відповідній висоті і виконує свою місію культурно-естетичного огнища. Щоб переживати в укр. театрі те, що бризкає з надхнених слів Белінського — нема чого й думати. Значить, хоч діла стоять там „харашо“, то се все таки не храм мистецтва і все таки не український національний театр, а місце, де нас годують „корчами воображення“. Кажу тут загально про всі українські „трупії“, що їздять по всьому світі білому: на Україні вони деморалізують народ (в широкому розумінні), а по-за її межами виставляють Україну в грубо-карикатурному світлі, — не дарма вже укр. театр фігурує „почесним номером“ в „Кривому Зеркалі“, де „грає-грає-воропає“ має успіх у російської і нашої публіки. Чому має усіх? Тому, що влучно, правдиво осміяно українських воропайщиків.

Поміж сотнею українських „трупіїв“ є одна, що має титул найкращої — М. Б. Садовського, в якій справді скупчені кращі артистичні сили і кращий репертуар, але і в ній „діла стоять харашо“ тільки тоді, коли вона дає такі „видовища“, як „Пан Штукаревич“ і коли талановиті артисти виходять на сцену штукартити в клоунських ролях. Думаю, що артисти переживають багато прикрих хвилин, коли їм доводиться „заробляти“: не один з їх проклинає мабуть свій талант. Але що показує нам становище театру М. Садовського? А те, що йому розвиватись тяжко в атмосфері сучасного театрального-українського життя, щоб не згубити своєї культурної позиції; що сю трупію давить обставина, в яких як мак цвітуть „руско-малоросійськія“ трупії і занечищують ґрунт. Мене дивував факт, що якийсь український балаган в якомусь місті добре має „на круг“, а приїде туди трупа М. Садовського — тратить: зявиться туди знову хоч би Сабінін і діла — „просто об'ядьбне“! Чому се так? Тому, що трупа Садовського — українська і дає культурний (релятивно) матеріал, дає реальну драму і комедію, коли-ж ся українська трупа зійде на становище „руско-малоросійської“ — то зразу діла поправляють ся.

Се значить, що публіка вимагає „руско-малоросійського“ репертуару. Публіка низкого сорту має в своїх руках керму нашого театру і примушує його підробляти до вуличних смаків. Коли-ж ся трупа дасть песу з певними естетичними і культурними вартостями (і се систематично робить тільки трупа М. Садовського), що стоять вище вуличного смаку, то „публіка“ ігнорує таку песу, театр порожній. Але чому театр порожній, чому його не наповнює культурна публіка? Тому, що такі відносно - „нічогенькі“ песи стоять все таки низче сучасного естетичного смаку. Так буває і в Києві. Коли йде „Пан Штукаревич“, „Чарівниця“ або инше „чудище обло“ в укр. театрі повнісенько, а коли йдуть песи більш серйозні, — порожньо. Тут і виходить,

що український репертуар більше цікавий для вулицників, а щось трохи краще — не задовольняє хоч трохи розвинену культурно публіку. Раз укр. театром керує смак вулиці, то значить той репертуар або цілком задовольняє вулицю і театр живе, або ні — і театр має великі недобори. Театр живе — значить на кошті вулиці. І чи ж може наш театр втриматись на почеснім становищі культурного провідника, того місця, храма, в якому наша душа виносилась би по над буденщину? Ні. І він зовсім не думає про таке становище. Одна трупа бореться за се, але їй доводить ся не раз загризати в болото банальности і штуркарства перед викидьками городського суспільства, перед такими сферами, де не принято зачаровуватись мистецтвом, відроджуватись, де нема і не може бути того, що ми звемо українством, як воно не може бути в „трактирномъ заведеніи“.

Найпершою гальмою в розвитку укр. театрального мистецтва слід признати недостачу репертуару. І геніяльні артисти нічого не зроблять, коли нема в чім виявитись, нема де розгорнути свої сили. Власне, репертуар розвиває театр. Вся театральна постановка се є реалізація задуму авторського, конкретне втілення образу, що оброблений автором словесно. І чим образ складніший, тоньший, принадніший, тим більше театр напружує свої сили, щоб його виконати. Режисура, декорація, музична ілюстрація, стиль — сі засоби театр використовує наскільки вистачить вигадливости і дотепности у його керманичів. І коли автор твору дає високий образ, то є куди підніматись, є напрямок і перспектива для стремління. Куди-ж випростуватиметь ся наш театр, коли він не має високих образів? Театр фатально звязаний з твором автора; по-за твір випростатись не може, бо грає таку служебну роль, яка стає творчістю тільки при виконанні чогось утвореного. А коли й буває, що виконання стоїть вище твору, то се робить двоїсте вражінне: просто жаль дивитись, коли талановитий артист обвішує ся ганчірками чужого недомислія і силкуєть ся дати вражінне цільности. А цільности і нема. І через се жаль артиста.

Залежність театру від репертуару остільки замітна, що наводити инші аргументи не варт — досить сказаного. І що український театр має найбільшу перенону для свого розвитку в недостачі путнього сучасного репертуару — се можна побачити зараз. Погляньмо загально на частину нашої театральної літератури, що вийшла з друку в окремих виданнях хоч-би за останній короткий час. Минулий і особливо сей рік виявили таку велику продуктивність в праці наших театральних майстрів, що варт спинитись на сьому матеріалі, що буквально заливає книгарський, ринок. Сьому сприяє театально-аматорська пошесть, що обхопила наше

провінційальне свідоме українське суспільство. Факт сей знаменний ще й з другого боку: провінційальне українство прибирає форму театральної штуки, загрожує таким чином покласти певне тавро на цілу по-революційну епоху нашого життя. Часописі доносять тільки про спектаклі, концерти, вистави, вечірки, декламації, співи, ярмарки, гулянки і т. п., що має таку або иншу форму театрального лицедійства. Напрямування українства у вузьку течійку театральщини, хоч би навіть і корисної в своїх кінцевих далекосяглих наслідках, не пожадане з огляду на широкі і різнобічні потреби і вияви життя. Провінційальне українство, захоплюючись тільки спектаклями, звертає все своє життя на втішання себе легеньким дурманцем українського мистецтва, ухиляється від ширших інтересів, заколисуючи себе банальними співами на мотив „зібрани ся всі бурлаки“ та й по всьому. І коли-б таку діяльність можна признати за культурну, поступову — то ще б нічого, але ж ми не можемо заспокоїти себе такою думкою, бачучи, який матеріал іде з книжного ринку на провінційальний кон, бачучи, які перли творчости культивують ся в душі обивателя, які впливи йдуть на той людський матеріал, котрий ми вважаємо за матеріал укр. національно-культурного відродження.

З погляду, як впливає наша театральна література на провінцію, де свідомі Українці культивують смаки драморобської творчости, варт розглянути і взагалі розглядати докладніше кожне видання для театру, бо сі видання тепер мають величезний попит, а значить і — вплив. Таких реплік, які подає українська преса з нагоди виходу навіть не кожної пєси, замало. Мало того, що загалом зазначаєть ся безвартність тієї чи иньшої пєси. Треба показувати чому пєса неварта уваги або просто шкодлива. Розумієть ся, така праця не легка, бо нема основних критеріїв оцінки. Ще й досі літературна думка не рішила: естетику чи користь класти в основу? Чи досить самої користности, щоб твір признати вартим піти на сцену. Але ж перевага поняття користи фатально веде до того, що часто зовсім бездарні твори дістають похвали за свою по суті користну тенденцію, без огляду на анти-художність. Понятте угілітарности примусить нас хвалити таку пєсу, в якій нема прикмет творчости, нема художности, але є якась банально проповідувана користь. І се становище критичної думки держить нашу публику в непевному становищі: Як одрізнити продукт творчости від ремісницького виробу — вона не знає. Раз проповідують ся якісь громадські добродітели — значить пєса гарна? Часто буває навпаки. Всяка проповідь стоїть в-супереч з художністю. Також не художні і ті пєси, що без всякої тенденції — се механічно зліплені єунлети, яви, особи, які щось говорять, щось співають, щось танцюють, але сі елементи не мають ніякого звязку. До сього втечища простує переважна більшість усієї укр. театральної лі-

тератури. Дуже, дуже мало у нас є дійсних творів мистецтва, й ті не належать до архитворів.

Переглянувши до 30 пєс, що вийшли за останній рік, й то пєс нових, я не зустрїв нічого, що моглоб внести хоч крихту свїжого і нового в наш театр. Є кілька нових і мистецьких пєс (Винниченка: „Базар“, „Брехня“, Олеся „По дорозі в казку“, Л. Українки „Йоганна, жінка Хусова“, Г. Ващенко „Сліпий“), але вони стоять по-за межами „досягаємости“ для нашого театру і, значить, про їх говорити не приходить ся, бо-як умови державного життя так і певний рівень артизму в театрі — не допустять їх і до дверей наших храмів театр. мистецтва. Для вжитку стоять в дебети інші твори, що органічно лучать ся з усією безвиглядністю нашої театр. старовини.

Тут зустрінете популярні передруки, що не зходять з кону, і такіж їх нові родичі. Напр., пєси історичні. У нас се все матеріял з погляду мистецтва безнадійний. Українська історія в інтерпретації наших драматургів виходить остільки неправдивою з історичного і нехудожньою з артистичного боку, що досить знайомства хоч з популярною книжечкою по історії України, аби в сьому переконатися. Льогіка і факти нам кажуть, що в XVII чи XVIII в. жили самі звичайнісенькі люде, що страждали, боролись, раділи, плодились, вмерали як і тепер, або ще з більшою простою. На сцені-ж теперішній побачите лише кілька рис, що повторюють ся в кожній пєсі однаково цілі десятки років. Горілка, гопака, бандура, сватанне і нещасне коханне. Пють всі, але пють так оригінально, як годиться героям: грубо, вульгарно, багато безмірно. Танцюють без усякої потреби. Всі козаки фігурують в шинках, пють, всі вони „козарлюги“, висловлюють ся обовязково з юмором, вроді „хотїлось би менї на спомин душі хоч з десяток бусурменського надла послать Луциперові на сніданне“ або так, щоб аж „чорти по спині гопки плигали“. Все піднято, напиндючено до неможливих меж фальшу. Виходить все якась убога і несмачна Єрусламовщина, пяна, з бандурою в руках і в тій позиції гопака, що зветь ся *salto mortale*.

В розмовах зустрінете остільки кровожерних фраз, що не розбереш ся де сидиш: в театрі чи в різниці?.. Все лицедїйство пересипаєть ся т. зв. „юмором“. Ми здавна славимо ся сим даром природи. І коли хто хоче познайомитись з плодами українського літературного юмору — хай піде в наш театр. Тут вже досолять. Тупішого „юмору“ зустрінуть тяжко. Виходним пунктом усіх укр. дотепів, що кунчуть ся в пєсах, драмороби беруть неприродність і карикатурність. Напр., юмор в тім, коли хто надїне на голову замість шапки — чобіт. Се буде їх юмор неприродности. Коли хто напр. не горілку цеберкою — карикатурність; роззявлений безмірно рот — теж карикатурність,

В нетрах театрального ґешефтярства

але се той принцип, по якому будується вся ввесь „малоросійський“ юмор. Принципи сей — вульгарний гіперболізм. Художньої метафори зустрінете дуже мало, зате гіпербола користується великою увагою, і власне, гіпербола не звичайна, а вульґарізована, так би сказати — не логічна. Вся гіперболічність завжди шкодить в творенні образу, який через те завжди губить цільність, логічність. Фарби змішані механічно, і замість потрібної картини виходить ляпанина. Приміром, те саме вийшло, коли-б художник змішав усі фарби на палітрі — купа безладної рідини з глиною. А розмістить ці фарби в пропорціональних тонах і комбінаціях — вийде картина. Сього і не вміють робити наші драматурґи. Розуміють ся, цільности образу нема ще й через брак основи. Основою, що звязує окремі частини, надає форму всій будівлі, в песі слід признати інтриґу. Щоб будівля гармонічно зносила вгору, щоб окремі її частини держали взаємну рівновагу, треба в усьому пропорціональности, — щоб ні в одній річці не було помітно гіпертрофії — тоді й буде вражінне цільности і логічности образу. Отже ся основа — інтриґа дуже часто буває в укр. песах просто нікчемною: якісь окремі картини, яви, особи зліплені механічно, не об'єднані ні внутрішнім, психологічним звязком, ані його зовнішнім виразом — інтриґою. Якийсь глухий анекдот розмазується на 5 дій, з безліччю непотрібних вставок, додатків — се переважно замінює дійсну основу. Така в коротких словах будова українських пес. Стара вона, і ні трохи не посунув ся її розвиток в бік гармонії і пропорції.

Опріч пес історичних у нас все инше присвячується побутові. Широко се взявши — мусіли-б ми назвати сю драматурґію фольклорною, але було-б гріхом прикладати се означення до українського репертуару. Який то побут — коли він не реальний, гіперболізований до неможливої степені, причім гіпербола ся обовязково звульґарізована? В усьому помічаєте шарж і тільки шарж. Переглядаєте нові песи побутові (оригінальні і переробки). І вражінне таке-ж саме як і від історичних: перебільшене, шарж.

Не доріс глядач, вихований в укр. театрі, до кращих творів, взагалі — до дійсного мистецтва. В літературі йому давай анекдот і карикатуру, на сцені — шаржуй. І сучасна видавничо-театральна діяльність пішла в сім напрямку. Переробки, переклади, що „підходять“ до укр. театру, пройняті карикатурою і шаржом страшенно. Погляньмо, що є в ориґінальних плодах українського духа. Найперша фіґура, що стоїть на кону театр.-літерат. творчости — А. Володський. В 1910 р. він надрукував: „Панна Штукарка“ жарт на 4 д., „На бідного Макара“, жарт на 3 дії, „Як вони женихали ся“ жарт на 1 д., і „Хатня революція“, комедія на 3 д. (1909 р.). Про останню „комедію“ ми говорили

раніш*). Чому вона „комедія“, а попередні „жарти“—не відомо. Однаково в усіх їх панує балагурство, карьожінне, юмор шибенників — і тільки. Коли „Панна Штук.“ ще сяк-так задовольняє, як фарс, то інші, з претензією на щось громадське, просто смішать. Автор остільки міщанин, остільки не тямить що таке художність, що і вправність (писарська) його пера не допомагає. Автор вміє підмітити щось, але не може його майстерно представити — скарікатурить, поставить на балаганські котурни, пустить колесом своїх персонажів — і все зогиджуєть ся...

Єсть у нас такі пєси, що обслужують цілу якусь фамілію („Жид-вихрест“, „Жидівка-вихрестка“, „Син вихрестки“), так і штукарі: „Пан Штукаревич“ Зіневича, „Панна Штукарка“ А. Володського і ось врешті „Панич Штукаренко“ Грицинського, що має багацько спільного з своїми родичами: нікчемний як і вони. Звичайно, „Пан Штукаревич“ найгідчий з сього кодла, але твір д. Грицинського стоїть поруч з своїми літератур. родичами. В чім інтрига, дотеп, ефект, мальовничість, типи? Нема нічого. Фрази, епітети і „малоросійська ковбаса“ в юмористиці.

Є ще багато пєс, що не видержують ніякої критики. „На Кубані“ Г. Доброскока, „Чудовий перстень“ Нещерет-Козелецької, „Щасливий деньок“ Никипольчука, „Два глухих“ Рекува, „Міль“ Мандрики, „Перелітні птахи“ Овчиннікова, і багато янших, але .. хто не знає, що се типові „гопакедії“?

За останній час переклади зайняли видатне місце в продукції театрального матеріалу. Тут зразу доведеть ся розмежувати перекладні річи: літературні, яких укр. театр не заводить до свого репертуару (переклади з Ібсена, Зудермана, Гауптмана, Мірбо, Швітцлера і ин.) і переклади з „не-літератури“, які мають успіх в антрепреньорів. З літератури держить ся на сцені „Ревизор“ Гоголя в гарній постановці М. Садовського. „Одружіння“ Гоголя (пер. О. Пчілки) ще не ставить ся. Л. Андрєєва перекладено „Любов до ближнього“, але на сцені його нема. Чутка є, що перекладено „Gaudeamus“ Андрєєва — може попаде на сцену. Тепер розвинулось нове видавництво „Театральна Бібліотека“, яке дає головно пєси з жидівського житя — Гордіна, Шолома - Алейхема, не лічучи до сього „Маковеїв“ Людвіга і „оригінального“ „Панича Штукаренка“ д. Грицинського. Пєси Гордіна, Алейхема... Звичайно, взагалі вони трохи кращі від українських подібного сорту, але малюють чуже житє, і в виконанні їх укр. трупа губить свої прикмети побутово - національного театру. Власне, тільки сі прикмети і давали якусь вартість нашому театрови, бо в високому смислі храмом мистецтва він ніколи не був. Коли ж ввести на укр. сцену чужий побут в українській оздобі — то ро-

*) Л.-Н.В. кн. I, 1910 р.

битися вражине чогось смішного і ненатурального. Жидівські теми дуже корисні для театру: коли йде в театрі жидівська песа, то публіки повно... Жидів. Через те і мають успіх на укр. сцені всякі „Міреле Ефрос“, „Кохання і смерть“, „Людожери“ і „Вихрести“ всіх розборів. Але коли поглянути на їх пильнійше, то мало чого нового побачите: тіж самі укр. мелодрами в сути, хоч з зовнішнього боку краще оздоблені і тому можуть трохи прислужитись нашому театрови, як переходовий шабель до крапцю. Не думаю, щоб можна було турбуватись перекладати „Мазель - тов“ (сватання старого Алтера в кухні до куховарки). Картинка, маленький шкїц, який не має ніякої вартости. Для провінціальних Гаркунів - Задунайських песи з жидівського життя дадуть величезний простір для шаржу.

І так, пануючий в нашому театрі репертуар—се зовсім не літературний матеріал. Історичні песи наскрізь фальшиві, романтично - словесні екзерциції людей, незацікавлених ні крихти в своїх творах, або зацікавлених тільки з того боку — скільки за їх можна буде дістати, як підкотитись зручнійше під смак вулиці, що любить „героїчні“ сюжети, кровопролитіє і т. ин. І тому наша історично - театральна макулатура стоїть на такому рівні, з якого Росіяне зійшли ще в 40 — 50-х р.р. минулого столїття.

Наш „побут“... Се не побут, а карикатура на якийсь побут. Всі песи збудовані на інтризі горілки з залицянем. Центр — дурний дячок, паламарь в жовто-брудному підрясенику, мудрий Циган, Москаль, писарь. Головне тут: церковно - славянська макаронїка. Котляревський дав свого Возного з його мовою — і наші писателі й досі жувають се — „Бувальщина“, „Пан Штукаревич“, „Дячиха“, „Перелїтні птахи“ (виданне 1910 р.) — головно в їх виставлено ідіотів з церковно - славянщиною. Кропивницький з своїми писарями робить те-ж. Гоголь колись написав про Цигана анекдот — і й досі той Циган („або чорт на муштрі“) пишасть ся по Україні. Котляревський дав Москаля—й досі ви його зустріваєте в безчислених варіаціях. Весь ефект в карикатурній мудрости сих представників „культури“, в перекрученій мові і в невилазнім ідіотизмі укр. селянина.

Навіть з загальної характеристики нової театральної літератури можна виснувать цілком певно, що драматургія наша в цілім не зробила кроку вперед. Минає золотий вік укр. побутового театру, зійшли з кону кращї його представники - драматурги (Карий та Кропивницький) і сходять потроху коріфеї сцени. Народились нові потреби, нові форми театального мистецтва, — а в нас порожньо. Реальний психологічно - побутовий театр — се знаменїє часу, се шабель, на який мусить виразно перейти наш театр, бо світове театр. мистецтво й вже далі сягнуло, — а у нас нема засобів для закріплення і розвитку нової фази театральної творчо-

сти. Коли ще з певним застереженням можна говорити про сили артистичні, то вже ніяк не про літературні. Репертуару нового нема. Се треба констатувати; признатись в сьому хоч і соромно, але ховати порожне місце більш неприємно. Творчість молодого літературного покоління — Винниченко, Л. Українка, Олесь, Черкасенко і ин. — стоїть в иншій перспективі ніж наш театр, і треба якихсь особливих зусиль, щоб вона дала тон театральному мистецтву, щоб театр зумів підвестись до нової інтерпретації художніх, дійсно літературних образів, або... сї письменники мусять спуститись вниз і підробитись під смак нелітературности і тоді вони підуть поруч з балаганом.

Наш театр...

Коли вже ми позбавимось від сього культивування шаржу, перекручених слів і тупоумства мужиків! Така діяльність театру ставить нам перед очі трагічну картину:

Свідоме українство змагаєть ся до культурности, а так званий український театр веде наших обивателів в куток тупомислія.

До чого доходить шаржуванне життя в укр. театрі, можуть показати хоч-би сї два-три факти. Недавно в харківській газеті „Утро“ (15 августа), явилась така замітка (навожу її в оригіналі):

„Закрытый театр сада „Тиволи“. Въ бенефисъ хора и танцоровъ труппы г. Сабинина дирекція труппы поднесла публикѣ спектакль, совершенно выходящій изъ ряда обычныхъ, спектакль, заставлявшій зрителя подчасъ забывать, гдѣ онъ находится: въ украинскомъ театрѣ или передъ подмостками кафешантана. Начать съ того, что въ этотъ вечеръ была поставлена неудачная новинка—оперетта „Панъ Сотникъ“, соч. г. Степовика съ музыкой г. Алексѣенко. Оперетта эта принадлежитъ къ числу тѣхъ пьесъ, которымъ и на свѣтъ-то не слѣдовало бы появляться. Монотонно скучное либретто съ монотонно скучной и также бездарной музыкой. Ни дѣйствія, ни комическихъ положеній, и только одинъ г. Горскій своею талантливою игрою нѣсколько развлекалъ публику. Публика съ трудомъ прослушала три акта скучной и никому не нужной пьесы, съ нетерпѣніемъ ожидая „грандіознаго и разнохарактернаго“ дивертисмента. И что же? Хоръ пропѣлъ „Зозулю“ и еще одну малорусскую пѣсню на мотивъ „Не брани меня родная“. Затѣмъ г. Моторний недурно исполнилъ запорожскій гопакъ, г-жа Гриценко спѣла нѣсколько малорусскихъ пѣсень, а потомъ... Потомъ пошло нѣчто совершенно немыслимое и неожиданное. Одинъ изъ танцоровъ вымазалъ себѣ лицо и руки сажеей, надѣлъ цилиндръ и фракную пару и въ такомъ видѣ, не взирая на многочисленную публику, исполнилъ нѣсколько кафешантаннчыхъ номеровъ и даже х о д и л ь н а р у к а х ъ.

Много курьезовъ и неожиданностей видѣла украинская сцена, но танцующихъ араповъ (курсів „Утра“) еще не было. Это позорное издѣвательство надъ малорусскимъ театромъ не ограничилось однимъ арапомъ. Танцовали еще матлотъ, русскую; наконецъ самъ г. директоръ труппы исполнилъ русскіе куплеты, старые, избитые, едва вызывавшіе улыбку у публики. Не встали были и цыганскіе романсы, исполненные г-жей Лучинской. Г-жа Лучинская превосходная пѣвица, съ красивымъ голосомъ, съ большимъ вкусомъ въ исполненіи, и романсы были спѣты ею прекрасно, но не у мѣста это было, вѣдь публика пришла слушать малорусскій спектакль. Неужели такъ бѣдна украинская музыка, такъ убога украинская литература, что нельзя было составить программы изъ украинскихъ номеровъ?

Но арапы! Арапы на сценѣ украинскаго театра! Да, этотъ спектакль долго не изгладится изъ памяти публики. Да будетъ стыдно тѣмъ кто его устроилъ“ (курсів скрізь мій. М. Ш.)..

Так, се один документ. Коли хто може по-за сими рядками уявити картину, той зразу оцінить його. Се трапилось в трупні д. Сабініна, що їздить по великих мѣстах і репрезентує українське мистецтво. Але ми з свого боку можемо заспокоїти „Утро“ і сказати: українська музика не така бідна, українська література не така убога, як се видно з „українських“ вистав Сабініна. Нічого подібного. Тільки д. Сабінін не візьме української літератури і музики. Навіщо йому укр. музика, коли в його мета — тільки гроші, а не мистецтво. Наша музика і література мають такі річі, що д. д-ям á la Сабінін і не снились. Та їм сієї музики і літератури і не треба. І не її вони взялись репрезентувати.

Вони пішли „заробляти“, а відомо, що вулицна торгівля не має нічого спільного з мистецтвом, окріч хіба хисту робить „повні збори“. (Недавно пройшла звістка, що Суслов, Гайдамака, Манько за 1½ місяці у Ростові н/Д. поклали собі в кешеню по 4 тисячі „чистих“. Манько — „український драматург“. Займаєть ся він і його товариші тим, що й Сабінін, теж „український драматург“).

Ще документ.

„Профанація українського театру. У нас вже не раз сповіщало ся, що в Петербурзі (!) та його околицях дає українські спектаклі трупа Віктора Леонідова. В-літку грає ся трупа по дачних театрах, а зимою де доведеть ся. Грають неможливо. Лицедії В. Леонідова навіть балакати по українському не вміють. Більшість їх, щоб люди повірили, що то справді Українці, повідумували собі прізвіща на „ко“. В репертуарі пєси: „Наталка-Полтавка“, „Шельменко деньщикъ“, „Запорожець за Дунаєм“, „Бувальщина“, „Майська

ніч" та ще „новинки“, понаписувані самим антрепреньором. Сї писання В. Леонїдова — зразок убожества та безграмотности. „Право кохання“, наприклад — то зразок сього бездарства. Виставляють ще переробку „Майської ночі“ Гоголя. Се не переробка, а лихо якесь. „Гопак“, у трупі Леонїдова, розумієть ся, на почесному місці. Танцюють його з першої дії й до останньої. Трупа має собі власного „композитора“ в особі п. Філатової-Познякової. Ся „композиторка“ називає на афішах своєю — музику до „Наталки Полтавки“. Я чув сю музику. Виявилось, що се простісенський плягіат. Все аранжировано по М. В. Лисенкові. В трупі нема й одного путнього актора. Ходять колесом по сцені. І отака трупа розважає петербуржців. Краше ніякої не бачити, як отаку. І чом би М. Садовському не привезти до Петербургу свою талановиту трупу?“ („Рада“ № 220, 29 септября, ц. р.).

Одна „трупа“ в Харькові, друга в Петербурзі. Обидві роблять те-ж саме. У кожної свій „драматург“ — п. антрепреньор, свій композитор, свій, що ходить „на руках“ або „колесом“. Займають ся плягіатами в „песах“ і „композиціях“, нікого більше на світі не бажають знати, і ставлять тільки свої песи, — ну, иноді й загально-відомі! Є чим тішитись!

„Трупа Ф. Рудїкова. „В Курську сими днями в дївертисменті після „Лимерівни“ один з артистів в укр. вбранні співав „Воть мчится тройка удалая“. 20 августа трупа не посоромилась показати на українській сцені таку річ, як російська оперетта „Тайны гарема“. („Рада“, 25 августа, № 192, с. р.).

„Трупа А. Аведїкова дає вистави в с. Жеребці, на Катеринославщині. Мови „артисти“ не знають. На сцену приходять у чому прийдесть ся. На афішах так пишуть: „представлено будеть „Повернувся изъ Сибири“ драма в 5 дїйств. соч. Манько“, а всім відомо, що се песа Л. Яновської“.

Ще нова риса, вік якої дуже давній: „артисти“ не знають мови і коли в Петербурзі всяке харамарканне, перекручуванне російської мови — приймаєть ся за українську, то в с. Жеребці, населеному Українцями, мова „артистів“ може бути підставою для повного вигнання їх. Така мова вводить в непорозумінє чужих людей, дискредитує в їх очах саме українство, що значно опираєть ся в своїх національно-культурних тенденціях на таку прикмету національности, як мова. Наше селянство деморалізуєть ся таким „театром“ страшенно. З особистих спостережень знаю, що після „гастролів“ всяких пройдисвітів дуже довго селяне не забувають неприємного чуття, навіть обридження до всього „малоросійського“. Заведеш балачку про значінне рідної мови для просвіти, науки і селяне тільки іронично усміхають ся — „хай Бог милує від тако-

науки“. „Така“ наука — се хахлацький жаргон. Тому не можна навіть уявити, яку руйнуючу, деморалізаторську працю ведуть всі оті „малоросійські“ мандрівні трупи, починаючи від дрібненьких Аведікових, Рудікових і кінчаючи „багатими“ трупами, що „ходять на руках“ в центрах.

Доводить ся поставити питання: що кермує діяльністю труп, їх організацією, розвитком і т. п.. З гори вже є відповідь: одна користь, нажива. Але чому ініціатива „золотоискателів“ направляє ся в бік українства? Ясно: тут є попит на продукти національної естетіки, що з'явився в наслідок праці українських культурних діячів — се головне, і натуральна потреба української стихії. Підприємці-золотороті вірно обрахували сю потребу і взялись до експлоатації певних природних багатств української національності. При чім ся експлоатація має остільки примітивно-хижацькі заходи, як і всяка початкова промислова діяльність в новооткритій землі. Всякі гольтіпаки, люде з темним минулим, викидьки суспільности пливуть на своїх розбійницьких кораблях в нову землю. Не рахують ся з туземцями, хапають все, грабують, деморалізують туземців горілкою, сифілісом, зкоряють нахабством. Так деморалізуєть ся і укр. народ „гопакедіями“, горілкою в соусі „мистецтва“, так дискредитують арапи-Сабініни українську сирову перед широкими кругами суспільства українського і не-українського. Чому їм не руйнувати культури, коли се руйнуванне дає їм гроші? Гешефт — ось основний імпульс в діяльності наших „театралів“.

Придивіть ся до їх пильнійше — побачите, що з українством вони не мають навіть формального звязку, який би характеризував належність їх „по походжінню“ до сієї національності. Більшість гешефтмахерів не Українці навіть по „походжінню“. Де-які² видатні антрепреньори укр. труп—Жиди, Великороси; є навіть Вірмени! Що спільного мають сі люди з українством? Тільки те, що на йому роблять гешефти. Набирають гурти всяких гольтіпак, які спалили за собою всі мости — і показують під видом „малоросів“—аравів! Моральний, розумовий, освітний і естетично-артистичний ценз сих добродіїв стоїть остільки низько, що не може навіть бути мови про невідповідність їх становища, і сумніву що-до зурпації ними титула „українських артистів“.

Але коли поглянути на прирощених малоросів-антрепреньорів, то вражінне буде таке-ж саме, як і від „артистів“ не-Українців. Однакові їх цілі, засоби, вдачі. Який-небудь „хитрий малорос“ побуде при якійсь трупі підмітальщиком, ламповщиком, парикмакером, а потім незабаром гуртує свою трупу. Парикмахер Суходольський, тепер „директор“, „драматург“ і взагалі особа видатна в розумінні „зароблення“ грошей на „малоросах“. Танцюрист Колесниченко — тепер „директор“, „драматург“.—

Приїздить навіть в Київ конкурувати з М. Садовським. Сей автор „гошакедій“—людина без ніякої артистичної культури, не задумуєть ся над тим, що руйнує те добро, яке з великою працею здобуває єдина українська трупа—руйнує всі естетично-культурні здобутки українського мистецтва, прищеплені у Києві талановитим гуртком артистів М. Садовського. Пономаренко, що був білетером чи чимсь подібним у Кропивницького—теж „діректор“, коли ще й не „драматург“. Є ще „драматурги“ Леонідови, Альбіковські, Маньки, Козіч-Уманські і інші, але перелічувати їх не варт,—довелось би писати реєстр всіх труп, яких у нас через невідомі причини називають „українськими“ і з дивовижною ретельністю реєструють, одзначають кожний їх крок в україно-скандальному турне.

Через що сих всіх гешефтьярів називають „українськими“? Може через те, що вони їздять по Україні? Що варнякають бо-зна яким жаргоном, названим ними „малоросійським“? Через те, що вони роблять гешефти на українстві, оббирають і деморалізують укр. публику? Я не бачу в сих „прикметах“ ніякої прикмети українства і тому називати „українськими“ гуртки хижаків нема рації. Взагалі, прикмета територіяльності зовсім не видержує критики в установленні назв. На Україні працюють різні „гірнопромисловці“ і їх називають українськими. По якому праву? Тоді треба назвати всю російську пресу, що виходить на території України,—українською, літературу—теж. Але абсурдність сього видно з того, що дві ріжноромовні преси мусять бути українськими (навіть кілька: російська, польська, жидівська і інші—„українські“, бо виходять на Україні!) Такі українські „гірнопромисловці“, і такий же отой „український“ театр.

Паразити, що пасуть ся на Україні і й на шкоду—не мають права носити одну назву з змаганнями культурного українства і через те всі оті „малороси“ мусять дістати єдину справедливу для їх назву—анти-Українців. Не український то театр, не українські то драматурги, композитори, артисти—а просто гешефтьярі, зброд темної публики, що найшла собі „доходну статтю“ в українстві.

І тому ми рішуче мусимо одмежуватись від їх, оповістити, що не мають вони нічого спільного з українством, що українство для їх несимпатичне (бо се „політика“), що між „арапами“ і Українцями—„дистанція огромного розміра“.

Українська преса мусить відріжнити українське від не-українського і замість реєстрації успіхів, замість стеження за маршрутами анти-Українців, мусить пятнувати їх анти-культурну роботу.

Також не зайве було-б одкрити очи ширшому громадянству на „малоросів“ і заявити, що українство і вони—протилежні поняття: хай хоч по тих Петербургах, Харьковах, Одесах знають, кого вітають в образі

Леонідових, Суходольських, Сабініних, Сагайдачних, Суслових і т. п.

Ми не для того будемо, щоб різні моторні жидки, москалики, панки і танцюри руйнували, дискредитували українство. Вони з ним не мають нічого спільного—се саме ми повинні виявити відносно їх. Тому свідоме українське суспільство повинно вживати всіх сил на поборювання театрального гешефтарства, паразитизму, а заразом, розуміється, направляти всю енергію на піддержку дійсного українського театрального мистецтва.

СЕЛЬМА ЛЯГЕРЛЕФ.

ІНґРІД.

(*Билиця старопанського маєтку*).

Був чудовий осінній день трицятого року минулого століття.

На самім краю міста Упсалі, серед невеличкої площі стояв самотний жовтий будинок. Зовсім би негарний, непривітний він здавався, як би не сила винограду, що пався скрізь по стінах, укрити увесь соняшний бік будівлі так що три вікна виглядали з-за його, мов з-за зеленої рями.

В горниці перед вікном сидів за своїм вранішнім кофе студент, гарний, ставний хлопець. Густі пишні кучері його були зачісані назад, одне тільки пасмо спадало йому на чоло.

Вбранне на йому було буденне, домашнє, але дуже зграбне. У горниці теж було прибрано: стояла гарна канапа, м'яккі креселка, великий стіл до писання, гарні-ж полиці для книг, тільки порожнісенькі: жадної книги. Ще студент не впорався з сніданком, як у горницю вступив другий, але се вже був зовсім инакший: присадкуватий, кремезний хлопець, пикатий та негарний на виду, з грубою шкурою та ріденьким чубом.

— Геде, — мовив увіходячи, — ось я до тебе побалакати!

— Маєш якусь пригоду?

— Ба ні, не про мене річ, торкається більш тебе самого. — Він замовк, похнюпившись. — Отже якось ніяково.

— Ну, то не кажи! — пожартував Геде, якому вже смішно стало з того врочистого виду товариша.

— Еге, коли-ж мовчати вже далі несила! — сказав гість. — Міні-б слід давно вже перебалакати з тобою, але все, бач, якось не виходить. Усе бач, муляє така думка: а що, як він скаже: бач, мовляв, що сей Густав Юлін, нашого наймита син, у голову собі кладе — мене береться вчити!

— Будь ласка, Юліне, не думай про мене сього. Адже й мій дід був мужицький син.

— Та, то вже инча річ, — сказав Юлін.

Червоний, засоромлений сидів він, що хвилини все більш скидаючись на простого таки мугиря, (наче-б то йому щось помогло!)

— Та воно бач, як подумаєш, хто такі ви, а хто ми, — то неначе-б краще було мовчати, а знову-ж як подумаю, що нехто-ж, як твій тато поміг мені вчитись — то так й почуваю, що повинен сказати.

Где ласкаво поглянув на бідолаху,

— Ну, та кажи вже, росповий душу!

— Так ось бач, — почав той сміливіще — чував я, що ти байдики беш. Казали мені, наче-б то вже 4 семестри минуло з того часу, як ти вступив до університету, а ти й книжки не розгорнув. І неначе-б то цілісенькі дні одно — граєш на скрипку. І я сьому охоче вірю, бо ще в Фалунській школі, памятаю, ти другого й не робив. Але тоді ще можна було тебе хоч примусити.

Где з суровим виразом обличча раптом випростав ся на свому креселкови.

Юлінови стало ще більш ніяково, але він затяв ся й правив своєї:

— Ти гадаєш, що маючи такі добра, як Мунктан, тобі вільно робити все, що на думку спаде: хочеш робиш, хочеш ні, здаси екзамени — добре, не здаси — теж гаразд, бо, мабуть, й не збіраєш ся бути нічим иншим, як тільки дідичем Мунктану. Так, так, я добре бачу, що ти так думаєш!

Где мовчав. Про те Юлінови він в сю хвилину здав ся такий же пишний та неприступний, як колись його батько, пан Радник або мати, пані Радникова; — але бач, — провадив такі своєї помалу — Мунктан вже тепер не той, як колись був, коли залізні копальні давали великий прибуток. І пан Радник се добре знав, через те й наміг ся перед смертю, щоб ти йшов у науку. Пані Радникова, сердешна, теж добре се знає, тай всій парохвії воно відомо, один ти нічого не знаєш, не розумієш...

— Звідки ти взяв, ніби я не знаю, що залізні копальні стали? роздратовано спитав Геде.

— Ні, ні! — заспішив Юлін: — звичайно, се тобі відомо, але ти не знаєш того, що весь ваш маєток гине. Сам домірґуй: адже у нас в західній Далеккарлії з самого хліборобства не проживеш. Не розумію, на що пані Радникова ховає се од тебе! Після смерти пана Радника вона сама узяла ся до господарства, але всі у нас знають, як тяжко їй доводить ся стягати кінці з кінцями. Скрізь, кажуть, кидаєть ся у позуку. То мабуть тобі не хоче завдавати клопоту, поки не здаси екзаменів, бо казала-ж, що не продасть маєтку, аж поки не скінчиш та не займеш якоїсь нової посади.

Геде зірвав ся з креселка й забігав по кімнаті.

— Чи ти, хлопче, при памяти? Хіба-ж ми не багаті?

— Я знаю, що до сеї пори вас уважали за багатирів. Але признай ся сам: — яке хоч багатство розтічеть ся, коли з його виносити, а нічого не дбати. Ще от як були копальні — то друга річ.

Геде знов сів.

— Мати моя певне не сховала-б од мене такої важливої справи, й хоч я вдячний тобі, Юліне, але думаю, що даремне ти злякав ся якихсь дурних брехень.

— Ну, так я й знав! Ти, бачу, нічогісінько не знаєш! — уперто провадив Юлін.

— Дома у Мунктані, сердешна пані Радникова, працює, о свого рота шматок одриває, щоб тільки вистачало тобі грошей на Упсалу, та щоб влітку мав забавку. А ти тимчасом байдикуєш, гуляєш й гадки не маєш про те, що вам загрожує. Гірко дивити ся, як ви дурите одне одного: стара пані думає, що ти працюєш, а ти думаєш, що вона багата. А мені дивитись, як ти завчасу руйнуєш своє становище — годі! Не можу більш!

Геде замислив ся й кілька хвилин сидів мовчки. Потім устав й з журливою посмішкою простяг Юлінови руку.

— Так! розумію, що твоя правда, хоча-б мені й не хотіло ся няти їй віри! Спасибі тобі!

Юлін стиснув простягнену руку, сам аж зацарівсь од радощів.

— Але ж, Геде, ще не все пропало! Ось як візьмеш ся до праці, то ти ж з своєю головою любісінько скінчиш курс у якихсь там 8 семестрів!

Геде випростав ся.

— Не турбуй ся, Юліне, од нині я щиро візьму ся!

Юлін тимчасом встав й якось нехотячи подавсь до порогу, але не переступив його й враз обернув ся.

— Ще маю щось попрохати: (він замняв ся й почервонів) — позич мені твоєї скрипки на сей час, поки ти не втягнеш ся в роботу!

— Позичити тобі моєї скрипки?

— Еге-ж! Загорни її в хустку, вклади в скриньку й оддай, бо инакше з твого заходу нічого не вийде: тільки я за поріг, як ти знов візьмеш ся до гри. Ти так до неї звик, що не видержиш спокуси і без заповоги другої людини не здужеш її побороти: вона одбере твою волю.

Геде зовсім розсердивсь.

— Се вже казна що! сказав він.

— Ні, зовсім не казнащо! Ти й сам добре знаєш, що нахил до скрипки перейшов тобі в спадщину од пана Радника — се в тебе прирожене.

— З того часу, як ти живеш в Упсалі сам собі пан, — ти другого нічого й не робиш. Адже ти й оселив ся отут на краю міста, щоб нікому не заваджувати своєю грою. Оддай же мені скрипку!

— Твоя правда, — сказав Геде, — досі я справді не міг жити без неї, але-ж тепер річ іде про Мунктан, а я-ж свою країну люблю дужче од скрипки!

А Юлїн таки намагав ся, щоб він зараз оддав.

— Не один біс? Як схочу грати, то знайду собі й другу! — скрикнув Геде.

— Та так воно так, — напосідав ся Юлїн, — але я не думаю щоб инча скрипка тобі щось пошкодила, але ося — ося саме, стара, волоська, — вона тебе тратить! А до того ще ось що пораю; ан-у я тебе замкну в хаті! Тільки спочатку, поки втягнеш ся!

Він просив тай просив, але Геде не піддавав ся: сей замір арештувати його здавав ся йому навіть ганебним.

Юлїн спалахнув. — Та оддай-же скрипку, бо все піде марно! — сказав він схвильовано й з притиском. — Я власне сего не хтів казати, але я знаю, що тобі дорогий не тільки Мунктан. Торік весною на студентській вечірці я бачив панночку, люде казали, твою наречену. Сам я не танцюю, але залюбки милував з неї, як вона майорила перед очима, весела та радісна, ясна, як квіточка. А як узнав, що вона твоя наречена — шкода мені її стало.

— „Шкода? Через віщо?

— Знаю я що з тебе путі не буде, як що й надалі житимеш так, як перше. І ось там же, на вечірці, я сам собі заприсяг ся, що не попушу, щоб мила дівчина засідлась у дівках, тебе дожидаючи. Не хочу я бачити, щоб через кілька років риси її личка позагострювались, а круг вуст лягли глибокі борозни.

Тай змовк, змішавшись.

Товариш низав його очима.

І враз Гуннар Геде зрозумів, Юлїн сам коха його наречену. Горливість товариша в такому становищі прийняла його до серця і він зараз оддав йому скрипку. Коли пішов Юлїн, Геде якийсь час пильно учив ся, але нарешті пошпурив книгою геть. Куди к бісу вчитись! Скінчить він за три — чотири роки, а тимчасом хто йому порукою, що масток його за той час не буде продано?

І одразу, жاخливо навіть, вчув він, як пекуче любить своє старе

кубло. Кожна горниця, кожне дерево мов чарами встали перед його душею. Він зрозумів, що без того всього він ніколи в світі не буде щасливий. Як-же мовчки сидіти-нидіти над книжками, коли оте найдорогше от-от вислизне тобі з рук?

З кожною хвилиною турбота все дужче опановувала ним; кров стукала у висках, мов у пропасниці.

Роспач охопила його, що нема з ним скрипки, нема чим заспокоїти, розважити себе.

— Господи, — скрикнув він, — сей Юлін зведе мене з глузду! Деж: принести оттаку звістку, а до того, ще й скрипку одібрати! Та такому ж як я треба і щастє й лихо виливати у згуках. Треба працювати, гроші заробляти, а в голові жаднісінької думки! Не можу я думати без моєї скрипки!

Геде ренетував, що його замкнено сам-на-сам з книгами. Так се-ж безглузде: сидіти готуватись до екзаменів, коли там треба гроші й гроші!

Сама думка про те, що його неначе увязнено — дрочила його до краю. Він дуже розгнівав ся на Юліна за його вигадку, і чув, що набе його хай лиш той навернеть ся!

Авжеж: була б скрипка — грав би, а без сього й жити не можна! Кров у йому кипіла, здавало ся от-от він збожеволіє.

І саме в ту хвилину, коли найдужче пекла туга за коханою скрипкою, низу з двору долинула до його гра вулишного музики.

То був сліпий дід, грав він невірро, без жадного виразу, але самі згуки торкнули Геде до сліз.

Спер ся в вікні на лутку і став слухати,

Через хвилину одчинив вікно і по виноградній лозі спустив ся у двір.

А-ні крихотки сороба, що оттак кидає роботу, — щей навпаки: здавалось, ся скрипка на те тільки й заявила ся щоб розважити його.

Мабуть зроду Геде не просив так уклінно, як тепер — прохав сліпого діда позичити на часинку скрипки, навіть шапку скинув та так і стояв перед дідом, хоча сліпий все одно того не бачив.

Та дід певне й не розумів, чоґо той од його хоче і звернув ся до поводарки.

Тоді Геде вклонив ся й бідній дівчинці, попрохав її. Вона глянула на його так, мов-би за двох одразу: в погляд її великих сірих очей, було щось впевнене.

Геде почував, що сей погляд усе примічає: і його білий комірчик і сурдут з тонкого сукна, і блискучі чоботи. Ніколи ще Геде не бував на таких оглядинах і почував він що сі очі не дуже-то прихильні до його прохання.

ЛНВістник кн. XI, 1910.

Але все перемінило ся. Дівчина мала звичку якось особливо всміхатись: обличчя її зоставалось таке сумне, що здавалось наче вона усміхнулась тією дивною усмішкою у-перше тай у-останнє на віку.

Дівчина взяла скрипку з дідових рук і передала Геде.

— Заграйте вальс з Фрейшютца! — загадала йому

Геде стало дивно, чого се він саме тепер має грати вальса, але врешті йому було однако, що грати, аби лиш смика держати в руках. Того тільки й було треба.

І справді, скрипка зараз почала його розважати

Вона співала писклявим слабеньким голосом: „я — скрипка вбогого діда тай тільки, але яка-б я ни була — я його втіха, я його підпора; я йому дарую і сйиво, і фарби, і блиск. Хто б розважив його у темноті, старости та вбозтві, якби не я?“

І вчув Геде, як з нього самого зовується та страшна розпач, що було затьмарила радість його життя. „Ти молодий, ти дужий“ — казала вона йому, „ти можеш з недолею битись, ти можеш удержати силою те, що вислиза тобі з рук. Чого-ж бо журитись! Чого-ж бо лякатись?“.

Геде, що досі грав нахнюпившись, враз одкинув голову і оглянув усіх, що ослупили його.

Зграя дівчора та прохожих скупчилась коло його, щоб послухати музики.

Але не сама музика вабила їх: дід та дівчинка належали до гуртка мандрівних комедіантів.

Проти Геде стояв чоловік у тріко з золотими ясками, згорнувши навхрест руки. Був немолодий, вже підтоптаний, але високі груди та бадьористі вуса надавали йому зовсім молодечий вигляд.

Поруч стояла жінка теж немолода, купенька та гладка, а проте мала такий щасливий вигляд у свому серпанковому вбранні, що іскрило золотими ясками.

Обое трошки почекали, одлічили перші такти, потім узяли ся за руки, оглянули всіх присутніх з усміхом напів-привітним, напів-поблажливим та й пустили ся в танець на килимку, що був зроблений з кольорових клаптиків.

Під час важких викрутасів жінка ставала нерушно, зате чоловік працював невтомно: крутивсь, перекидався, підстрибував. Дружина його тільки й робила, що на всі боки розсилала руками поцілунки.

Геде-ж було байдуже до їх. Смик у його руках так й літав по струнах. Смик нашіптував, що щасте тільки в борні, трохи не взивав Геде щасливим за те що він осе дійшов до краю, мало не до загину.

І Геде грав-грав, навіваючи на себе відвагу та надію, цілком байдужий за комедіантів.

Коли бачить — обоє чимсь зтурбовані: перестали всміхатись та розсилати ручкою поцілунки; танцюр незграбно плигнув, а його дружина заколивалась мов у вальсі.

Геде грав з захопленням і не помітив, як з вальса, Фрейшютца перейшов на рибальську пісню, старосвітську пісню, що колись було з глузду зводила всіх, як часом заграють десть на гулянці.

Старі танцюри аж не стямили ся з дива та захоплення остовпіли, аж дух причаїли і ось — не втерпіли стрибнули одне одному назустріч, кинулись в обійми й понесли ся по килиму в танці.

О, як-же вони танцювали! Як танцювали!

Кружка-кружка, дрібушечки, а проте й не сходили з килимка. Обличча їм променіли щастем-залассям молоді веселощі й радість кохання опанували душу бідних старих.

Тай увесь натовп раював дивлячись на їх.

Маленька поварка сліпого діда тепер усміхала ся всім личком.

Сам Геде був зрушений надзвичайно: яка ж сила в його грі, коли вона так перероджує людей!

Хиба не дає вона йому в руки міць і владу?

Схоче — й царство ляже йому під ноги!

Якусь там пару років повчитись за кордоном у справжнього доброго майстра, а там і поринуть до його з усього світу гроші, гроші, й учта й слава!

Геде здало ся, що се сама доля послала йому сих комедіантів, аби вказати йому новий життєвий шлях і ось він той шлях: ясний блискучий!

„Я хочу, я повинен бути музикою!“ казав Геде сам собі: „Я мушу бути ним! Се зовсім щось иншого, ніж коренитись над книгами: Скрипкою я очарую людей, скрипкою ж цілі скарби я придбаю!“

І він спинив свого смика.

Присутні кинулись до його, вихваляючи його мистецтво.

Старий кемедіант розказав студентови, що звать його звать Бломґрен (се його справжнє ймення, бо має ще крім сього кілька артистичних), що і він, і жінка — грали поперед у цирку, що се-ж та сама місс Віоля, яка колись літала на конях й що хоч давно вони повинули цирк, а й досі zostали ся артистами з усієї душі.

Та се, мовляв, й сам панич студент бачив, як вони через се не втерпіли перед його грою.

Геде пішов вкупі з комедіантами по дворах: ніяк не міг розлучитись з скрипкою, а до того його вабило се коханне артистів у своїй справі та й себе самого хотіло ся вивірити: „а-ну, мовляв, побачу, чи є і в мене артистична кісточка? Чи зможу так захопити, щоб дівтора та заброди ходили за мною слідком з двору в двір?“

Пан Бломгрен надівав на-опашки свого старенького потертого плащика, пані Бломгренова уся загортала ся у темну опанчу й так ішли вулицею, розмовляючи з Геде.

Пан Бломгрен казав, що неможна й перелічити всі ті учти та лаври, яких вони з панією Бломгреновою зазнали свого часу, коли були ще в справжньому цирку. А як діректор роцитає пані Бломгрену через те ніби, що вона вже надто погрубшала, то він, Бломгрен, роцитає ся й сам, бо нізачо на світі не зостав ся-б служити у того, хто посміє роцитати його дружину.

— Пані Бломгрен, казав він, кохала ся у мистецтві й через неї він зважив ся стати вільним артистом, щоб дати їй змогу й надалі вести житте артистки. Взимку, коли на дворі холодно, вони приставляли у наметі вибір їх був дуже багатий: пантоміни, ходіння по шнурі й всякі хвокуси.

— З цирку нас випхали, але мистецтво не могло нас випхати: йому ми служимо вірою й правдою та й служитимем до віку! Артистами скрізь й завше ось життєвий принцип мій і пані Бломгренової!

Геде слухав мовчки.

Бувають же на світі випадки, які вливають наче символ, немов предрікають долю.

На думку Геде й се, що тепер трапило ся, мало глибоке таємне значінне, і його треба було добре вироуміти, щоб знати, як поводитись надалі.

Пан Бломгрен звернув увагу студента на маленьку поводарку.

— Чи бачили ви де такі очі? Хиба ж не зорить в їх щось надзвичайне? Хиба можна мати такі очі, не будучи призначеним до чогось величнього?

Геде повернувся і глянув на малу бліду дівчину. І справді; на блідому схудлому личку очі сяяли мов зорі.

— Господь святий сам знає, що Він робить — обізвалась пані Бломгренова, — і я вірю, що Він має свою особисту рацію, коли примушує такого великого артиста, як пан Бломгрен приставляти на вулицях. Але що я цікава б знати: нащо дав Він осій дитині оттакі очі й такий усміх?

— А знаєте, я вам скажу зауважив Бломгрен: — До мистецтва у сієї дівчини немає жаднісінької охоти! Й се з такими очима!

Геде було помітно, що сі слова звертали ся не стільки до його, скільки до дівчини, що йшла ззаду й мусіла чути все до словечка.

Вона має тільки 13 років, могла-б ще дечого навчитись, — але ж недотепна! Ні крихотки хисту!

— Як шкода гаяти час, то можете її вчити чогось инчого, шити чи

що, але стояти на голові — то вже дарма! оттаке то паничу! провадив Бломґрен.

— Усмішка її зводить людей з глузду, за-для самої усмішки скільки вже людей хотіли взяти її за дитину, могла-б жити в роскошах, аби тільки покинула свого старого діда. Але навіщо їй здала ся чарівна усмішка, коли вона не хоче показатись людові на коні, або на трапезі?!

— Ми знаємо артистів — додала з свого боку пані Бломґренова, — що підбирають дитину з вулиці, ростять, навчають задля того, щоб колись мати собі з неї поміч на той час, коли в самих несила буде заробляти. Багатьом вже так пощастило виростити сироту, яка згодом приносила їм велику користь. Ми з паном Бломґрен ніколи не думали про гроші, сподівались лиш бачити, як Інґрід літатиме крізь обручі під гучні оплески всего цирку. То-б воскресило наші спогади про власну молодість, то було-б нам за весну вдруге!

— І навіщо ми держимо її діда? додав Бломґрен хвба він вартий нас? Ми не могли-б запросити когось, хто був раніш у королівському оркестрі. Але ми любиму дівчину, і щоб не розлучати ся з нею, мусимо держати й її діла.

— Чи то-ж не гріх їй, що не хоче стати артисткою? — перехопила пані Бломґрен.

Гече озирнувсь.

На обличчі у дівчинки було стільки терплячого та мовчазного болю!

І зрозумів він, якою нікчемною вона мусить уважати себе за те, що не вміє ходити по шнуру!

Гече заступивсь за маленьку поведарку: почав докоряти панству Бломґрен, що хочуть оддати дівчину на вигранку, на глум публиці, яка може й любитиме, й неситиме її якийсь час, але згодом, як Інґрід постарієть ся, помарніє — викине її з памяти і примусить тинятись по вулицях по морозі, під дощами.

— Ні! кавав: справжній артист е тільки той, хто робить других щасливими. Хай же краще Інґрід збереже свою усмішку і свої очи задля однієї людини, аби та людина кохала и не видала її до віку.

Аж сльози виступили йому на на очах. Говорив він, наче більш до себе, ніж до других, бо страшила думка про те, як тяжко не маючи власного куточка тинятись по цілому світі.

І помітив, як засяяли зорі-очи у дівчинки. Очевидячки все до словечка врозуміла вона і неначе знову відродилось у їй право на житте.

Тим часом панство Бломґрен стояли замислені.

Коли він скінчив, вони стиснули йому руку та запрягли ся, що ніколи вже не стануть примушувати дівчину до артистичної праці, хай,

мовляв, сама собі вибірає той шлях, який більш до душі припадає.

— Ви пройняли нам серце! сказав Бломґрен: „ми -- з душі артисти. Ми розумієм вас, коли ви кажете про любов, про вірність.

Він уже не силкувався надавати якесь таємне значінне тому, що трапилось: найважніше з усього було те, що він зняв тягар з серця бідної смутної дитини, яка досі мучила ся думками про свою вікчемність.

II.

Маєток Гуннара Геде, Мунктан, належав до найбільшої параквії в середині західної Далекарлії. То була безлюдна місцевість, багата лиш на кам'яні горби, ріденькі ліси та дрібні озерця. Добре, що мешканцям дозволено було ходити кругом по селах з дрібним крамом, бо инакше не мали-б як і того насушника загорювати.

Зате-ж у сім краю було повно билиць та всяких оповідань, як ось селянські парубки та дівчата, вийшовши колись з дому з торбиною краєвих виробів за плечима, вертали ся згодом в золотій кареті з повною скринєю грошей.

Найкраща билиця була про Гуннарова діда.

Був він сином вбогого музики-мандрівника, що так-таки й виріс з скрипкою в руках і на сімнадцятім годочку помандрував з села з торбиною дрібного краму. От же й ставши гандлярем, не покинув скрипки й мандруючи з села в село, то пригравав людям до танців, то гандлював хустками, гребінками, голками і той гандель під співи та танці йшов так добре, що нарешті він купив Мунктан з залізними копальнями, з гутою та всіма добрами у одного зубожілого барона.

Ось як він став паном, нарешті щей одружив ся з красунею баронівною.

Після сього „старі пани“ як їх звали в краю, тільки й пильнували що свого маєтку.

Вони перенесли свою садибу на гарний острівець серед маленького озера, оточеного нивами та копальнями. Прибудували ще один поверх, щоб було де приймати гостей, поновили ганок з широкими кам'яними східцями.

Весь острівець, порослий соснами, „старі пани“ засадили усяким родючим деревом, в кам'янистому ґрунті пробили вузьенькі покручені стежки, побудували в кількох місцях маленькі альтанки, що висіли по над озером, як великі пташачі кубла, з яких було любо дивитись на всю країну. Розжили ся й на чудові французкі рожі, якими обсадили террасу, і голяндські меблі, і на добру волоську скрипку. Вибудували теплицю, вимурували високого мура, щоб був затишок од холодного північного вітру. „Старі пани“ були добрі привітні старосвітські люде. Стара пані, правда, часом пишала ся своїм родом, але пан ніколи: у добрі та роско-

шах він не забував, яким був попереду, се в його конторі над самім робочим столом висіли на стіні стара гандлярська торбина та сільська червоно пофарбована скрипка.

Навіть після його смерті торбина та скрипка лишились на своєму місці і поглянувши на їх, серця сина та внука повнилися кожен раз подякою: сими бо мізерними знаряддями було набуто, Мунктан, а краще-ж од його у світі не було!

Бог зна від чого, мабуть тим, що в Мунктані жилося весело-безжурно, увесь рід Геде був аж занадто закоханий у своєму маєткові.

А найбільш приріс до рідного куточка Гуннар, про його казали, що не маєток належить йому, а що в західній Далеккарлії є маєток, до якого належить Гуннар Геде.

І справді, як-би він не був невільником цього старого будинку, кількох десятин пашні та лісу зарослого садка з старими яблунями та грушами — він може постарався б швидче скінчити університета, або подався-б за кордон та зробився справжнім музиком, до чого, очевидно мав природжений нахил.

Але Гуннар зробив зовсім инакше:

Вернувшись з Упсалі та довідавшись, як стоїть справа з маєтком, зрозумів що маєток доведеться незабаром продати, як що не пощастить заробити десь чималої суми грошей.

Зараз же обливши усякі інші заміри та постановив і собі йти гандлювати по селах, та містах, як колись дід.

Мати й наречена благали, щоб не робив сеї саможертви, але він не піддався.

Він убрався по селянському, накупив краму та й пішов гандлювати, певний у тому, що через кілька років заробить досить грошей, щоб полатити борги та врятувати Мунктан.

І справді, — маєток був урятований, але сам Гуннар трохи був не загинув.

Промандрувавши кілька літ, він поміркував, що краще було-б сразу заробити велику суму, ніж стягати по дрібниці.

Для цього подався далеко на північ, купив там велику отару кіз, кількасот голів. В спілці з одним товаришом хотів вивести кози на ярмарок у Вермлянд, бо чув що там кози у двоє дорощі, ніж на півночі і ось продавши там їх, придбати одразу силу грошей.

Се було у ноябрі, снігу ще не було, коли вони з спільником погнали отару.

Перший день все йшлося їм добре, але другого дня коли увійшли у великий густий ліс, — пустився сніг. Розгулялася страшна хуртовина й отара почала вязнути у замети.

Коза — відважна й терпляча худоба, отара довго змагала ся, напружуючи усі сили, але хуртовина не вгавала кілька день, а мороз був лютий.

Геде вжив усіх способів, щоб урятувати отару, але перш усього — ні звідки було добути ні паші, ні води.

З другого-ж таки дня почала в сердешної худоби лупитись шкура на ногах. Боліло їм, і бідні кози не хтіли йти далі. Коли перша впала і не здужала йти слідом за другими, Геде взяв її на плечи, але як попадали друга й третя, — то вже нічого було робити: треба було одвернутись та йти далі.

А чи знаєте, як то пройти густий бір, що тягнеть ся на кілька миль? — Йдеш — йдеш, ніде тобі ніякого житла, навіть землянки, одним лицем бір, самі старі велетенські сосни з грубою твердою корою, з високо сидячим гиллем, ніде не видно молоденького деревця з м'якою корою та свіжими пагінцями, щоб можна було підживити худобу.

Якби не сніг, Геде у кілька день пройшов би наскріз бір, тепер же з його не можна було виплутатись.

Загинули всі кози тай люде трохи не разом з ними. У всему лісі не стріло ся їм одинокої душі, щоб дала якої помочи. Геде силкувався було згромадити сніг, щоб хоч під ним на моху кози могли трохи попастись, але мело так густо, а мохи попримерзали до землі. Тай де було набрати паші на якихсь двісті голів? Геде твердо терпів пригоду, поки ще не чув першого жалібного мекання.

Яка то була жвава отара у перший день! Не лехко було її пильнувати: того лиш й гляди, що порозбігають ся або рогами переколють одне одного! Тепер же, наче зрозумівши, що нема вже поратунку, зовсім кози перемінились: покірні та безнадійні, вони тільки жалібно кричали, тай-то не по козячі деренчали, як звичайно, а в голос та розпачливо, і крик їх зростав разом з небезнекою.

Коли вперше розітнувсь сей жалібний крик, — Гедеви здалось що він зсунеть ся з глузду.

Серед далекого густого бору нема звідки сподіватись порятунку.

Кози падали одна за одвою, а сніг замітав їх. Коли Геде озирнувся назад, то побачив уздовш шляху рядок бугорків з яких стреміли роги та ратиці. Він вчув, що розум йому теряеть ся...

Почав кричати на бідні створіння, на що вони покірно лягають у сніг, ляскав батоном, бив їх — бо то був єдиний порятунок, але вони не рухались.

Він брав їх за роги і тяг далі — вони опирали ся, але самі не могли поворухнутись.

Коли він кидав їх роги — вони йому лизали руки, наче-б просили, щоб тяг ще далі.

Все се так тяжко злягло на Геде, що розум йому не витримав.

Проте все може якось би й обійшло ся, якби Геде після сієї пригоди не поїхав до тієї, кого так кохав. Не до матери, а до нареченої поїхав він.

Він уважав, що повинен поїхати сказати їй, що багато втерав і що весілля доведеть ся одкласти ще на кілька років. А поправді не за тим їхав він: йому кортіло вчути од неї самої, що вона все-ж любить його, неважаючи ні на які пригоди. Він думав, що вона обрятує його од згадок про страшний дрімучий бір.

Може-б вона й зуміла се зробити, але не схотіла. З того саме часу, як він став гандлярем, схожим до мужика, вона була дуже незадоволена з того і їй важко було любити його, а як узнала, що так жити доведеть ся ще кілька років, то й зовсім одмовилась чекати.

Оттоді вже Геде збожеволів.

Та ще не зовсім: він ходив таки з своєю торбиною, а гандлював ще навіть краще: селяне бавились ним за його химери, жартували й раділи, коли він одвідував їх. То правда, що дражнили його, навіть мучили, але се йому було на-руч: тоді й крам його швидче розкуповував ся.

За кілька років він надбав такого грошей, що міг би вже поплатити всі борги та жити-роскошувати у маєтку,—але він сього не розумів: тупий, безглуздий, він все ходив тай ходив по дворах й сам не знав до якого стану належить.

III.

На самому заході Вермлянда, там де він межує з Далеккарлією є парахвія під назвою Реглунда.

У Реглунді в маленькому вбогому будиночку жив всіма ушанований пастор.

Видко добрі люде були мешканці того малого будиноча; бо хоч самі були вбогі, а взяли за дитину сироту-дівчинку тринадцяти років, на ймення Інґрід.

Пастор випадком побачив її на ярмарку, де вона сиділа плачучи під яткою комедіантів.

Запитав її чого вона плаче і вона розповіла, що дід її, сліпий музика, вмер, покинув її самотню на всему світі. Тепер вона ходє по всіх світах з комедіантами і хоч вони до неї добрі, але вона все-ж нещаслива, бо така дурна вдала ся, що ніяк не вивчить ся танцювати на шнурі, щоб тим заробляти гроші — ось чого вона плаче. Журба дівчини була така проймаюча, що пастор сказав сам собі: отже гріх кидати сю ніжну істоту серед заброд-комедіантів.

Не вагаючись більш, увійшов він у ятку комедіантів і попрохав панство Бломґрен (бо се були вони), щоб оддали йому дівчину.

Старі комедіянти почали плакати, бо казали, хоч дівчина і цілком нездатна до їхнього мистецтва, та вони дуже звикли до неї, але, звісно, їй буде краще мати стале пристановище у добрих людей, що рік-у-рік живуть на одному місці. Через те вони згодні оддати її пасторови, як що він з свого боку обіцяє любити її нарівні з своїми дітьми.

Пастор запряг ся, і Інґрід з того часу оселила ся у пасторовому домі.

Була вона дівчина тиха, лагідна, повна ніжної любови та ласки до тих, що були круг неї.

Попереду наречені батьки любили її, але що далі вона виростала, ростав у їй нахил до всяких мрій, царство уяви розгорталось пер е нею, вабило й чарувало її, — нераз було серед дня кине всю роботу і пірне цілком у свої мрії.

Пасторовій, невсипущій господині, се було не до смаку: вона гримала на неї, лаяла її ледащицею і врешті так залякала її, що бідне дівча зробилось зовсім нещасне.

На девятнадцятому році дівчина тяжко заслабла. Ніхто доладу не знав, що то була за хвороба, бо тоді ще в Реглунді не було лікаря, тільки всі бачили, яка вона лежить трудна й догадувались, що дівчина вже на божій дорозі.

Сама вона увесь час нічого другого не просила в Бога як тільки того, щоб визволив її од життя.

„Як би швидче вмерти!“ благала вона.

І Бог неначе схотів вивірити, о-скільки велика в неї жага смерти. Однієї ночі вчула слаба, що все її тіло холоне, дубіє, і всю її обтяжив важкий непробудний сон.

„Се вже мабуть смерть!“ сказала вона собі.

Але найдивніше було те, що вона не зовсім згубила притомність. Вона чула, що лежить, як мертва, що її одягають, кладуть у труну, але жадного страху, що можуть заживо поховати.

Вона навіть вдячна була, що так добре вмірати, покинути тяжке остогидле житте, одного тільки й бояла ся: а що, як довідають ся, що вона ще не зовсім мертва та не поховать?

Гірше-ж видко було їй житте, коли смерть зовсім не страшила.

Але ніхто не помітив, що вона ще жива.

Одвезли до церкви, винесли на цвинтар спустили у яму. Могили ще не засипали, бо по Реглундському звичаю ховали її у неділю і через те спустивши труну, поперед пішли в церкву і тільки після обідні мали прийти й засипати могилу.

Дівчина добре чула все, що з нею робить ся, але ворухнутись не могла, хоч-би й хотіла, а не хотіла сама, хоч-би й могла, бо така була рада, що втікла од життя.

А по правді не зовсім вона й жива була: вона не мала ні почуття, не звичайного тямку, а жила в ній тільки та частина душі, що уночі бачить сни.

Вона навіть думкою не могла осягнути, який-би то був жах, як-би вона прокинулась у могилі, коли її закопають. Всі думки якось вислизали з-під влади притомности, як у людини у-сні.

„Рада-б я знати, чи є що на світі, що примусило-б мене полюбити знов житте?“

Не вспіла ще усього подумати, як вчула, неначе віко і покривець зробили ся прозорі й вона бачить перед собою червінці, багате вбранне та розкішні садки з чудовими овочами.

„Ні, не треба мені того нічого!“ сказала вона, та й заплющила очи, щоб не бачити тих розкошів.

Коли-ж вона знов підняла повіки, то нічого того вже не було, зате вона ясно побачила маленького янгола, що сидів на краю ями.

— Здорова, Інґрід! — сказав янгол: ось, поки ти тут лежиш спочи-ваеш, хочеть ся мені побалакати з тобою про минулі дні.

Інґрід ясно чула кожне словечко, що казав янгол, але голос його був зовсім не схожий до тих голосів, що вона досі чувала: здавало ся, то чийсь невидимі пальці торкали ся до струн, які не грали — словами промовляли. Отже то не був і спів, то дзвеніли струни арфи або скрипки.

„Інґрід“, питає янгол: „чи пригадаєш ти собі, як ще за життя діда ти зустріла одного студента, що пішов за тобою з двору в двір, граючи на дідовій скрипці?“

Обличча завмерлої розпроменіло усміхом.

— Невже ти думав, що я забула за його? — спитала й вона. — Не проходило з того часу й дня, щоб я не згадала за нього.

„А в ночі ти ніколи не бачила його?“

— Жадної ночі не проходило, щоб я не побачила його у сні!

— І все-ж ти хочеш умерти, дарма, що так пам'ятаєш?

„Та ти-ж тоді-б не побачила його повік!“

Коли янгол так сказав, Інґрід здало ся, що зразу вона відчула всю розкіш кохання, але й тому несила було її спокусити.

— Ні, ні! — сказала Інґрід: — не хочу жити, краще вмерти!

Тоді янгол махнув рукою і перед Інґрід розгорнулась безкрая піскувата пустеля: неродюча, гола, спалена спекою, вона зникала десь аж у безвісті.

Де-не-де по піску видніли якісь бугорки, що зразу було скидали ся на каміння, але придивившись, Інґрід помітила, що то були живі тварини, страшні якісь казкові звірюки, з пазурами, з опцереними пащеками, повними гострих зубів.

Вони лежали закопавшись у пісок та стежили здобич. І ось серед дивовижних звірюк з'явився студент. Він безжурно простував до Інґрід не помічаючи круг себе живих тварюк.

— Та остережи-ж його, остережи! — сказала Інґрід янголови в невимовній тузі.

— Скажи йому, що вони живі, щоб він берігся їх!

„Міні не дозволено балакати з ним“ сказав янгол своїм ясним голосом. „Се ти сама повинна остерегти його“.

Оттут тільки завмерла з жахом почула, що не може поворухнутись, щоб врятувати студента.

Вона посилкувалася кілька разів, щоб підвестись, але даремне: смертенне знесилле скувало її тіло.

Але помалу-малу вчула, як забилося в її серце, як кров розлилася по жилах, як розігнулися згорнені руки. Вона встала та й кинулася йому назустріч...

IV.

Річ відома, що сонце кохається у цвинтарях та площинках перед маленькими сільськими церковками і всякому певне в примітку, що нїде нема такого багато соняшного сяйва, як перед білою церковкою в час обідні. Нїде його промінї не переплітають ся отакою густою сіткою, нїде й нема такої нобожної тиші у повітрі.

Сонце стоїть високо в небі та неначе патрує, щоб люде не дуже-то простоювали на горбках захоплючись балачкою, а щоб ішли у церкву слухати слова Божого. Ого через те воно й сипле так щиро гарячими проміннями круг білої церковки.

Може то вже й нетака певна річ, і сонце не що-неділі стереже церковні двері, але проте-ж того ранку, коли завмерлу спустили в могилу на Реґляндському кладовищі воно сипало цілі снопи гарячих промінїв на маленьку церковну площинку. Здавалося, що камінне бруку от-от займеться. Притоптана травиця так зварилася, що зкидалася на сухий мох.

На шляху, що йшов до церкви, з'явився далекарлієць гандляр, що торгував залізничкам.

Вдягнений був у довгий кожух, а за плечима нїс велику шкуратяну торбу. Оттак убраний та навантажений, він ішов уже кілька годин тай не помічав спеки, але тільки звернув з шляху та вийшов на площинку перед церквою, через хвилину, став, зняв шапку й обітер піт, що рясно зросив йому чоло.

Стояв, ненадїваючи шапки, й тепер було видно, яке мав гарне розумне обличчя, з високим білим чолом, що було перерізане глибокою

зморшкою між бровами. Вуста були зграбно змальовані, губи тонкі, хороші, чуба мав розчісаного посередині так, що підстрижений на потилиці, він довгими кучерями падав на вуха. Високий був дуже, але не грубо убудований та стрункий. Але чудна була одна риса в його обличчі: погляд був неспокійний і зіниці раз-у-раз ховалися у кутки очей. Кругом вуст залягли зморшки, що надавали якийсь тороплений, божевільний вираз, що зовсім було не відповідне сьому обличчю.

Тай неможна-ж було сказати, щоб сей чоловік був при всій пам'яті, бо тягав-же свою торбину в неділю. — Як би був сповна ума, знав би, що се даремна річ, бо в неділю однак ніхто нічого не кушуватиме: ніхто з далекарлійців, що ходили за гандлем по селах, не гнув спини під торбою, а всі йшли до церкви, увільнившись од ноші та випроставшись, як усі добрі люде.

Сей-же бідолаха, мабуть і не знав, що неділя, поки не спинився на площині перед церквою та невчув церковного співу, але мав ще стільки розуму — зараз догадався, що в сей день не вторгує.

І ось бідному розумови припало велике завдане—деб його провести сей вільний день?

Довго стояв він дивлячись просто перед себе.

Коли все йшло як звичайно, — йому не важко було-б се збагнути, бо цілий тиждень він ходив, торгував, але до неділі ні як не міг звикнути: вона для його завше була великим, несподіваним нещастем.

Отак і стояв, втупивши погляд, а на чоло набігли од глибокі зморшки. Попереду потягло було його в церкву послухати співу, але од сеї думки він зараз одцуравсь: співу хочеться послухати, але в церкву страшно ввійти.

Людей не бояв ся, але в церкві бували намальовані такі страшидла, що й згадувати не хотіло ся.

Але в решті домізувався, що коли тут церква, то повинен бути й цвинтар, а коли так, що є де сховатись. Нічого в світі кращого не було для його, як кладовище, деб не побачив його мандруючи, зара звертав туди, щоб посидіти трошки, хоча-б то було й серед будень.

Але тепер як намірився туди йти, зразу виникла нова перешкода. Річ у тому, що кладовище в Реглунді було не зараз коло церкви, що стояла на горбку, а трохи подалік у полі, коло сільської сторожки. Щоб увійти туди, треба було пройти цілий рядок коней, що були припнуті до коновязі, на яких приїхали люде до церкви.

Коні стояли зануривши морди в сіно, або в шаньки з вівсом та жували так завзято, що далеко чути було, як хрупав на губах обрік.

Нічого й казати, що коні не зробили б нічого лихого гандляреви,

але він мав особисті свої думки про небезпеку, яка загрожувала йому, коли йтиме поуз такий довгий ряд худоби.

Кілька разів наміряв ся йти до воріт, але кожного разу губив мужність і повертав назад.

Він не бояв ся, що якась хвицне, або вкусить — ні, вже досить було йому того, що вони ось так близько, що можуть його вбачити, досить того, що двеленчать балабончиками, то гребуть землю копитами.

Але врешті настала хвилина, що всі коні занурили голови та їли, наче навзаводи.

Оттоді зважив ся пройти поуз їх.

Міцно придержуючи поли кожуха, щоб якомсь не роспахнувсь та не викопав його, ішов навшпинячки тихо-претихо, як тільки вмів.

Тільки-ж яка-небудь коняка підіймала голову та дивила ся на його, він хотів бути як найчемнішим, бачучи таку небезпеку, але-ж повинні-ж тварини сі розуміти, що не може-ж він вклонити ся їм, маючи за плечима важку торбу заліззяча — через те й доводило ся присідати.

Важко зітхав бідолаха, бо не дуже-то легко жити на світї людинї, маючи отакий безкрайний острах до всякої худоби.

Власне бояв ся він самих кіз, — собак же, котів та копей він і не бояв ся-б, як-би був певен що то не перекинені кози. От — сей-то сумнів ніколи не кидав його. А через те для його було то однаково, що боятись безвиключно усіх тварин.

Як-би здатен був поміркувати, який він дужий, а які смирні звичайно бувають сільські коні — але хиба може щось зміркувати той, у чю душу вселив ся страх? Страх — важке почуття і горе тому, хто зазнав його.

Проте гандяр проминув усіх коней. Врешті він зробив два великих скоки і ввійшов у ворота.

Залишивши їх, він став і насварив ся на коней кулаком.

— Погані, паскудні, прокляті цапи!

Оттак він ставав ся до всіх тварин і всіх їх звав цапами. На лихо се дало й людям привод дражнити його сім іменям, що було для його гірш од усіх других.

Він хотів, щоб його звали власним іменем, але в тій місцевості мабуть ніхто його й незнав.

Кілька хвилин стояв коло воріт і раював, що безпечно проминув коней. Потім пішов уздовж кладовища. Спинав ся перед кожним хрестом, перед кожним нагробком та присідав. Але тепер присідав не з переляку, а од радощів, що побачить сіх старих знайомих.

Обличча його враз прийняло вираз лагідний, приемний, сі хрести

та надгробки були такі-ж самісіньки, як і раніш Як-же вони всі схожі один на одного! Як він добре знає їх усіх! Він повинен поздоровкати ся з ними.

Як він любив кладовища! Там ніколи не пасла ся худоба, а люди ніколи не жартували там.

А вже-ж на кладовищі найкраще всього бути на самоті, але хоч і люде бували там, вони не завважали йому.

Знав він багато гарних гаїв та лук, й вони звісно, подобали ся йому ще більш, але там він не міг бути зовсім спокійний. Тут же було інакше. Кладовище було краще й од лісу, бо в лісі була така самота, що йому аж моторшно робило ся. Тут було тихо, як у лісовій гушавині, але він був не сам: тут під кожним хрестом, під кожним горбком спали люде. Се був як раз такий гурток, необхідний щоб не почувати нудьги та самоти.

Він зараз-же попростував до свіжо-викопаної могили. Пішов туди трохи через те, що там стояло кілька дерев, трохи через те, що любив той гурт. Може й та думка, що мертвяк, якого тільки що поховали, найкраще його захистить от самоти, ніж давно померші. Він став спиною до купи піску край могили, зігнув коліна присів. Йому пощастило спустити торбу на купу й тоді він одстібнув міцні ремінні, якими держала ся торба

Се був виключний день, неділя, і через се він зняв кожух. З почуттем найбільшого задоволення сів собі на травиці так близько до могили що ноги його з підв'язаними панчохами та замуштрованими черевиками спускали ся у могилу.

Довго сидів нерухомий, очей не спускаючи з труни: йому все здавало ся, що він ще не досить обережний. Але труна стояла тихесенько не можна було й думати, що він ховає в собі щось небезпешне.

Тільки що впевнив ся у своїй безпеці, — зараз встромив руку в прискринок торби, вийняв звідти скрипку та смика.

Тим часом кивнув головою мерцєви у труні. За те, що він лежить так смирно не хай ось він почує щось гарне.

Се вже було щось надзвичайне, бо небагатьом щастило послухати його гру. Ніхто не чув її по тих дворах, де його цькували собаками та цапом.

Але трапляло ся, що чували по хатах, де люде балакали стиха, не питали ся в його, чи не купуватиме козячої шкіри.

Там-то він виймав скрипку й грав й то було ознакою найбільшої прихильности, яку тільки міг він кому зробити.

(Кінець буде).

Переклала *Дніпрова Чайка*.

М. ГЕХТЕР.

Закон 9 падолиста на Україні.

Серед усіх законодавчих актів перехідного часу закон 9 падолиста 1906 р. займає цілком особнє місце. Усі інші закони сього періоду, рахуючи в тім числі й такі важні, як виборчий закон 3 липня, правила 4 березія про збори й спілки, правила 15 падолиста про робочий день і інші подібні, зачіпали тільки поверхню народнього життя, не міняючи внутрішньої його сути. Хай, напр., сьогондья зявить ся новий виборчий закон або новий закон про збори й спілки — й від законів „перехідного часу“ не лишить ся ні слїду, ні згадки.

Цілком инакший характер має закон 9 падолиста. Се закон соціально-альний, виданий спеціально для того, щоб змінити соціальну структуру нашого селянства. Премер-міністр П. А. Столипін у своїй промові, виголошеній 5 грудня 1908 р. в Державній Думі, одверто заявив: „Уряд, задушивши повстанне й спробу експропріації земель на селі, поставив собі мету — розпорозити селянство енергійним насажуваннем особи-стої, приватної власности або хутірським господарством“.

Тим-то до кожної спроби освітлення сього закону необхідно ставитись з особливою уважністю. Прихильники закону 9 падолиста — правда, досить-таки нечисленні — такої уважности не проявляють. Вони беруть статистичні відомости про число селян, виділених з громади, і про число нарізаних одрубних участків і на підставі сих голих чисел будують свої оптимістичні висновки. Ще недавно офіціозні часописи з великим захопленням зупинялись на статистичних відомостях про наслідки закону 9 падолиста, опублікованих Головним Управлінням землеустройства й хліборобства. Сами по собі ті відомости справді, були досить імпозантні, але при світлі життєвих фактів од тої імпозантности лишаєть ся дуже небагато.

Щоб уникнути всяких непорозумінь, треба тут же підкреслити, що прінципально проти скасування громади, як примусового інституту, рівно як і проти вільного порядкування селян своєю надільною землею — автор сеї статї нічого не має. Він вважає існуванне сього інституту, рівно, як і існуванне обмеженне у праві селян що до вільного порядкування своєю землею, шкідливими анахронїзмами. Селяне — не діти й не ідіоти, отже ніяких спеціальних обмежень вони не потребують. Так саме вважає й вважає він дуже шкідливою черезполосність більшости селянських земель, хоча, з другого боку, не можна не признати, що для свого часу черезполосність мала свою рацію. Таким чином, закон 9 падолиста, який по ідеї мав би усунути сї ненормальні явища

селянського побуту, принципіально міг би вважатись корисним. Отже, коли йому далі доведеться критикувати сей закон, то се не буде наслідком принципіального упередження проти нього, а тільки результатом тих пересад і надужить, які допускались у його укладанню й допускають ся при його здійсненню.

З наведеного вище уривку з промови П. А. Столиціна можна побачити, що уряд, видаючи закон 9 падолиста, дбав про свої власні інтереси. Уряд шукав для себе підпори в певних соціальних верствах, а що ті верстви ще не були організовані й не досягли клясової свідомости, то уряд заходився штучно прискорювати історичні процеси.

Се була перша помилка уряду. У всіх сферах законодавства уряд може ставити на перше місце свої власні інтереси, хоч і се дуже ненормально, бо в таких випадках наслідок і причина міняють ся місцями. Але в сфері соціального законодавства така тактика абсолютно недопустима. Тут доконче необхідно виходити з інтересів тих, для кого видають ся закони, бо в противнім разі ні один закон не досягне своєї мети й не задовольнить тих, для кого він виданий. Така помилка засудила на неуспіх увесь закон 9-го падолиста, не кажучи вже про те, що хибність основного принципу потягла за собою цілу низку нових непоправних і грубих помилок.

Першою з таких наслідних помилок явилась примусовість у здійсненню закону 9 падолиста. Правда, в нараді неперемінних членів губернських присутствій і землеустроїтельних комісій П. А. Столицін рішучо повставав проти „примусового здійснювання закону 9 падолиста на місцях“. Але вже тоді ясно було, що се тільки слова. Коли б закон мав своєю метою інтереси селянства — тоді, розуміється, ніякого примусу не було б потрібно: закон, мовляв, видано для вас — хочете, приймайте його, не хочете, не приймайте. Але тут, коли уряд чомусь забрав собі в голову, що від успіху вигаданої д. Столиціним землеустроїтельної політики залежить мало не вся його будучність — тут ні перед якими заходами, зупинятись не доводилось. І кожний „для руководства“ брав иньшу фразу сказану на тій самій нараді: „Оцініть важність хвилини, пізнайте, яка сила в ваших руках і зрозумійте, що я не можу допустити неуспіху“.

Землеустроїтелі „оцінили“, „пізнали“ й „зрозуміли“, що неуспіху не повинно бути, бо в противнім разі може загинути найдорожча для кожного урядовця річ — його службова кар'єра. Й почалась по країні кампанія, єдина в своїм роді. Писались циркуляри, скликались наради, сипа-

лись ясным дощем деякі накази й пояснення, й над усім неспішно відчувались слова прем'єра: „я не можу допустити неспіху“. Харківський губернатор, напр., писав у своїм циркулярі від 24 лютого 1909 року: „Звертаю увагу земських начальників на те, щоб вони, ніскільки не зменшуючи своєї діяльності в справі закріплення надільної землі в приватну власність по заявам окремих господарів, звертали якомога більше уваги й збуджували інтерес сільських громад у бік приходу до особистого володіння цілими громадами з поділом землі на хутори або відрубні частки, висвітлюючи перед людністю, при кожній зручній нагоді, всю користь такої системи землеволодіння, й нагадуючи про ту допомогу з боку урядових землеустроїтельних органів, на яку селяне можуть рахувати, коли вони постановлять відповідні приговори“ („Землеустроїство і Землепольованіє“, № 35, 1909 р.). Те саме постановила й „особлива нарада“, скликана 6 лютого 1909 р. у Чернігові під приводом губернатора. Народа постановила „звернути увагу земських начальників тих частків, де існують громади з переділом, на те, що моменти громадських переділів являють ся найбільше зручними для поділу землі на окремі частки. Потім, земські начальники повинні пильно стежити за тими громадами, де настає час загального переділу, особливо пропагуючи в сих громадах ідею приватної земельної власності й висвітлюючи перед ними всю користь од виділу землі до одного місця“. (Наша Газета, 1909, № 47).

Отже земським начальникам доручено було „пропагувати ідеї приватної земельної власності“. Здавало ся б, що пропаганда ідей зовсім не входить в обовязки не тільки місцевих, але й центральних виконавчих властей. Уживати заходів до охорони власності — се, дійсно, входить в обовязки адміністрації. Але се зовсім не те, що звязуєть ся з поняттям пропаганди ідей, хоча б і ідей приватної власності. Одначе, всі ще пам'ятали тверді слова прем'єра — й земських начальників повернено в пропагаторів. Не треба було, одначе, бути пророком, щоб передбачити, що-то буде за „пропаганда ідей“, коли до неї стануть земські начальники й інші подібні представники місцевої адміністрації.

Дійсно, швидко з села почув ся лемент „розпропагованого“ мужика. Так, селяне села Ізюмівки, в Таврії, в своїй скарзі до місцевого губернатора писали, що „сільське начальство, примусом, загрожуючи тюрмою, силую селян, не зважаючи на інтереси громади, підпусувати приговора про вихід на відрубні частки на вічне володінне, тоді як сей вихід доведе їх до цілковитої руїни. Кількох селян за вперте небажанне вийти на відрубні частки посажено в тюрму“ („Рада“, 183, 1908). Розумієть ся, при иншій вихідній точці закону 9 надоліста такі явища булиб неможливі, але при тій презумпції, що „неспіху не повинно бути“, такі події мусіли відбуватись часто.

І вони відбувались. Доходило навіть до куріозів. Так, у Катеринославі ще недавно арештовано, продержано в участку цілий тиждень і вислано з меж Катеринослави куплетиста Молдаваненка за те, що він на відкритій сцені в городському саді висміював у куплетах... землеустроїтельні комісії! Се — не анекдот, а дійсний факт, подробиці якого читач знайде в числі 153 „Ради“ за сей рік. А скільки газет було оштрафовано за критику закону 9 падолиста — того й перелічити не можна. Знов-таки доводить ся зауважати, що коли б закон був добрий і потрібний для людности, то ніяка критика й висміювання не пошкодили б йому. А, з другого боку, коли він лихий і непотрібний для людности, то ніякі карі за критику не зроблять його корисним і милим. Але помилка породжає помилку.

Не зважаючи, одначе, на ту величезну енергію, з якою різні землеустроїтельні органи словом і ділом стають до „пропагування“ закону 9 падолиста, сей закон серед широких мас української селянської людности все-таки дуже непопулярний. Причин тому дуже багато. Насамперед, селян, очевидно, лякає той великий запал, з яким урядові агенти заходились „рятувати“ їх. Український селянин взагалі дуже великий скептик, а в своїх поглядах на урядову діяльність він доводить сей свій природний скептицизм до розмірів просто величезних. Тим-то він з особливим недовіррем ставить ся тепер до нового курсу в урядовій аграрній політиці. „Коли чиновники так пильно почали дбати про нас, — міркує він, — значить, тут є щось не добре, якась пастка для нашого брата“.

Опріч того, є сила практичних міркувань, що утримують українського селянина від широкого користування „благами“ закону 9 падолиста. Насамперед, при подвірнім, одрубнім чи хуторнім володінні землею зникає громадська толока, а се фактично руйнує селянське скотарство. Далі, й черезполосність землі дає де-які вигоди селянинови. Хоч йому тепер і доводить ся їздити зайві десятки верст з одної „руки“ в другу, але зате він знає, що коли гряд вибе хліб в одній „руці“, то зостанеть ся де-що ціле в другій; коли не буде дощу в другій „руці“, то може бути в першій. А при однім клаптику селянин повертаєть ся впусу іграшку в руках сил природи. Розумієть ся, при раціональних системах хліборобства вплив сил природи до певної міри підлягає свідомій волі хлібороба, але раціональне господарство наростає десятиліттями, й поки воно ще привчить ся на Україні — всі наші відрубники й хуторуяне можуть пійти з торбами. Сі й інші міркування, більш або менш практичні, причиняють ся до того, що наше селянство en masse тільки з опаскою поглядає на „земельний закон“, але цілком не квапить ся скористуватись ним.

Для характеристики поглядів селянської маси на закон 9 падолиста не зайвим буде навести кілька ілюстрацій з дійсного життя. Ось, наприклад, картинка з натури, зфотографована співробітником напів-офіційної „Газ. Гад. Земства“ (цітуємо за „Радою“, № 18, 1910 р.).

„Велика кімната волостного правління, в ній душ 30 селян. У кутку кімнати стоїть стіл, а за ним — писарчук. Він викликає селян поодиноці й запитує :

— Ви хочете закрити толоку?

— Та я... як люде, так і я. Люде не согласні, ну, значить, і я не согласен.

— Чому?

— Та тому, що люде не согласні. Кажуть, що нікуди буде ні коняки, ні теляти випустити. Пастьба там уже звісна, та хоч походить та деяку головку скусить на бурякови.

— А на хутір согласні виселитись?

— Се діло таке, що відразу не можна й сказати. Як би знав, що упадеть ся гарний кусочок землі під хутір, то чого не так! А то (тут селянин кілька хвилин думає)... Ні, мабуть не согласен, — рішає він нарешті.

Викликають другого, третього — й все з однаковим успіхом.

Тоді один з присутних, молодий парубок, встає й починає розясняти користь від закриття толоки, користь хутірського розселення, травосіяння, особливо зеленого корму, угноювання землі то-що.

— А знаєте, що я вам скажу? — лагідно перебиває його один селянин: — як би ми знали, як воно тоді буде, як наріжуть хутірські наділи, то ми б тоді й знали, що казати, а то хто його зна. Отсе ви кажете, то воно мов правда, що чим під толокою гуляє десятина, то краще б посіяти віки й накосити пудів 200 сіна, а потім ще й жито там буде краще, або, як ви кажете, посіяти зеленого корму та й прокормити півдесятиною ціле літо пару корів та коняку. Се дуже добре. Але другі он кажуть, що тоді зовсім погано буде, що нас хотять одурити, що багачам оддадут кращу землю, а нам де плохшу — бугри та піски. Се теж мов правда. Й ми не знаємо, кому й вірити. Подумаєш иноді, подумаєш, та нехай краще буде так, як було: се вже ми знаємо й бачимо, а тоді Бог-зна як буде...

Так саме міркують люде й по інших місцевостях Полтавщини, Херсонщини, Волини. Так, у село Деркачівку, Золотоноського повіту, приїхав був земський і „почав намовляти людей переділити свою землю й взяти по отрубку замісто теперішніх „рук“... Громада й зрозуміти не могла потреби в переділі та того, як можна хазяїнувати нарізно один од одного — і сход, як один чоловік, ухвалив зрехти ся межування й си-

діти, як і сиділи коло своїх „рук“. На сім і спинились заходи коло „землеустройства“ в нашім селі („Рада“, 269, 1909). На Остапівський хутір, Лубенського повіту, теж завітав представник землеустроїтельної комісії й раяв селянам „поділити землю на відрубні частки та закріпити її у приватну власність за кожним селянином. Та громада на се не пристала, й він поїхав собі ні з чим. Скільки селян таки згожувалось се зробити, але то були одиниці“ („Рада“, 42, 1910). У Лохвицькім повіті також „земські на сходах читали „о преимуществахъ уничтоженія черезполосицы“. По зборнях та волостях вивішено величезні плани сел, де знищено не тільки толоку, але й землю порізано на одруби“. Та се мало помогло. Правда, по багатьох селах „тільки й балачки зараз що про толоку, хутори та одруби. Як зійдуть ся десь на селі, так і починають гомоніти, сперечатись“. Але все чути одне: „А де будемо худобу пасти? Гаразд, що в тебе до лихої години землі!“ („Рада“, 104, 1910 р.).

Подекуди негати́вне відношення селянських мас до закону 9 падолиста виступає ще яскравійше. Так, у Брацлавськім повіті, на Поділлі, праця землеустроїтельних комісій, на слова кореспондента „Рѣчи“, посуваєть ся наперед дуже мляво. Загалом кажучи, селяне мало цікавлять ся діяльністю землеустроїтельних комісій і всі гуртом ставлять ся негати́вно як до закону 9 падолиста, так і до хутірського розселення. Так, більшість селян не визнає за хазяїнами права виділяти дворові наділи в особисту власність. Се особливо цікаво тим, що в Брацлавщині здебільшого зустрічаєть ся подворна форма землеволодіння. На Харківщині сход селян слободи Мерефи постановив не вибирати на громадські посади таких селян, які виділились з общини й закріпили за собою наділи. Земський начальник, звичайно, опротестував сей приговор, бо він, мовляв, „Заціпає інтереси приватних людей“, але сей факт може служити характеристичним показником неприхильности селян до землеустроїтельної реформи 9 падолиста. На Волини повторюєть ся те саме, що й на Полтавщині. І тут при громадськім володінню землею, який-небудь селянин, маючи одну десятину землі, може „держати кілька штук худоби, а на одній-двох десятинах власної землі не багато худоби випасеш. Знов така незручність: при отрубі участок випаде верст за 5—6 від оселі — от і вивозь туди гній чи привозь звідти снопи! Хоч не хоч, а треба виселятись на хутір, переносити будинки, копати криницю — на все се треба грошей. А де вони в нашого селянина? Через те, коли дійшла землеустроїтельна черга до нашого села (с. Дівочки, Житомирського повіту), то умовляння волостного писаря розбити землю на відрубні частки зразу зустріли палку опозицію серед місцевої бідноти. Довго сперечали ся дві партії й після цілоденної боротьби нарешті взя-

ла верх голота. За відрубів була тільки четверта частина голосів“ („Рада“, 144, 1909).

Таким чином, можна вважати за факт, що широкі маси українського селянства ставлять ся неприхильно до закону 9 падолиста. Вище ми, одначе, бачили, що знаходять ся то „одиниці“, то „четверта частина голосів“, які висловлюють ся за закон і за користування ним. Що ж то за одиниці?

Се, очевидно, найбільш заможні елементи села — саме ті „кріпкі й сильні“, на яких рахував П. А. Столишн, видаючи закон 9 падолиста. „Хазяї більш заможні, — пише кореспонднт з Житомирського повіту, — що мають землі десятин 15—20, задоволені з того (се-б то, з одрубного хозяйства), бо таке хазяїнування очевидно їм вигіднійше“ („Рада“, 144, 1909). Так саме було і в Лохвицькім повіті. Як тільки наспіли поради землеустроїтельної комісії, так заможні селяне зараз же послухались сих порад. Частина людей, що мають більш трьох-пяти десятин, йде поруч з багатирями.. Само село поділилось на заможних і вбогих“ („Рада“, 104, 1910).

Отсей поділ села по лінії класових інтересів, поділ на „заможних і вбогих“, дуже яскраво малюєть ся в офіціальнім звідомленні Єлисаветградської повітової землеустроїтельної комісії. Частина селян, які характеризують ся „більш заможними, розвиненими й працювними“, охоче приймає всі загалом землеустроїтельні заходи й реформи уряду, бачучи в переході до відрубного хозяйства засоб до поліпшення системи свого господарства й зміцнення своїх прав на землю. Хутірське же господарство не зустрічає серед них великих прихильників, бо воно звязане з переселенням. Більшість селян з числа тих, що співчувають землеустроїтельним заходам, міркує, як би дістати отруб і заставити його, щоб мати змогу збільшити свої володіння скупкою учасків у тих селян, що або відбивають ся від хозяйства або переселяють ся в Сібір.

Цілком инакше ставлять ся до закону 9 падолиста „так-звані безземельні й малоземельні селяне, які в громаді тимчасово користують ся виморочними землями, спільними пасовиськами й прибутками від громадських „доходних статей“. При знищенні громади вони позбувають ся всього сього, а опріч того вони боять ся, що при виділі до одного місця їм може дістатись найгірша земля, а в випадку гряди, посухи чи зливи — вони можуть лишитись без хліба“. До категорії „опозиції й песимистів“ зараховують ся також селяне „менш розвинені, алкоголіки й ледачі, для яких усі новини незрозумілі й непосильні“. На сільських сходах відограють головну ролю противники землеустроїства, причім „менш розвинені, алкоголіки й ледачі“ служать зваряддем в руках без-

земельних і малоземельних. Група селян, що співчуває землеустройству, здебільшого не зважає на одверто висловлювати свої бажання, боячись переслідування й помсти своїх односельців. Заяви про бажання виділитись подають ся через те листовно або без свідків, причім на сходах сі заяви часто беруть ся назад“ („Од. Листокъ“, 110, 1910).

Дуже оригінально звучить у сім офіційнім документі характеристика „так званих (!) безземельних і малоземельних“. Але найціннішою треба вважати дану тут офіційну характеристику селян-прихильників землеустройства. Як видно, сі „хазяйственні мужички“ зовсім не для того виділяють свою землю до одного місця, щоб спокійніше й раціональнійше хазяїнувати на ній, а для того, щоб „заставити свій отруб“ і пуститись на спекуляції. Се вносить дуже важний і цілком новий мотив у цілу справу.

Розумієть ся, не всі селяне виділяють свою землю з спекулятивною метою. Але разом з тим не може бути сумніву, що у кожного більш або менш заможного селянина десь у глибині душі жевріє думка, що коли в його селі настане земельна „розруха“, то чи не пощастить йому при сій okazji чим-небудь поживитись. Здавало ся б, що влади ні в яким разі не повинні були б підтримувати в таких селянях сі шкідливі для селянського загалу ілюзії. При ідеальнім аграрнім законі се так і було б, бо такий закон безперечно виходив би з інтересів селянської більшости. Але збудований на принципі опертя на „кріпких і сильних“, закон 9 падолиста цілком прихильно ставить ся до таких протигородських плянів сільських „кулачків“. Тон вищенаведеної цитати з звідомлення Єлисаветградської земл. комісії цілком се потвержує, а практика землеустроїтельних органів ще яскравійше се підкреслює.

На ділі практика урядових землеустроїтельних органів до того й зводить ся, щоб виділяти з громади заможнійших селян-одиниць наперекір бажанням цілої громади. З Олександрійського повіту, на Херсонщині, писали, напр., що там „дуже помагають виступам з общини дд. земські начальники та їх помічники і старшини то-що. Так от наприклад в январі місяці по приговорах громад виступило з общини всього 3 хазайна, а останні 339 хазайв виступили по постанові земських начальників“ („Рада“, 59, 1909). На Чернигівщині на початок 1909 р. всього було подано 5.349 селянських заяв про бажання виділитись з громади. Громади затвердили приговорили тільки 2.076 з сих заяв, а 2.406 селянам довелось звертатись до земських начальників за допомогою („Рада“, 41, 1909). Ще більше праці мали земські начальники в Павлоградському повіті, на Катеринославщині. Там до 1909 р. з громади виділилось 4.489 селян, причім приговорами сільських громад виділено тільки 1406 селян, а постановами земських начальників — 3083 селян (ibid., 09). Ще не-

давно Пет. Тел. Аг. повідомило, що в адміністративнім засіданні Одеського повітового зїзду земських начальників затвержено 250 прохань про вихід з громади окремих селян наперекір бажанням цілих громад.

Вже те одне, що землеустроїтельні органи йдуть проти громадської волі й дають одрубні участки тим селянам, котрих селяне не хочуть випускати з громади — все се одне обурює селянську масу й дає їй привід ставитись вороже до урядової землеустроїтельної політики. Але при більшій тактовности землеустроїтельних органів ся ворожнеча могла б лишитись без реальних наслідків. Та, на жаль, такої тактовности не помічаєть ся в практиці землеустроїтельних комісій. Вони раз-у-раз забувають засторогу П. А. Столипіна про недопустимість „примусового здійснення закону 9 падолиста“, а зате вони добре памятають, що „неуспіху неповинно бути“. Дуже часто се „усердіє не по розуму“ приводить до дуже сумних наслідків.

Подекуди селяне мовчки терплять, хоча бачуть, що не все в землеустроїтельній справі робить ся по щирій правді. У Лохвицькім повіті, напр., першими за закон 9 падолиста, як се звичайно буває, вхопились „сільські багатирі, що мають багацько землі. Вони вже давно кричать, щоб усю землю було виділено на одруби, щоб кожний хлібороб мав змогу оброблять своє поле в однім клапті, а не так, як се було до сього часу при трьохпільнім господарстві“. Та біднота на сю пораду багатирів не приставала, бо її сей закон „не на-руч“. Тоді що ж зробили багатирі за допомогою адміністрації? Вони все-таки познищували громадські толоки. „Подекуди, — повідомляє кореспондент. — толоки вже немає (Бондарі, Мокієвка та інші села). У приговорах не пишуть, що толоку нищать, ні, там просто дають кожному право робити в толоці, що схоче. Де-хто не второпає, що то має значити „право робить, що схочеш“, гадає, що все буде, як було, і дивись — приговор проскочив, а там вже вороття немає. „Оттаке робить ся по всьому повіті“ („Рада“, 104 і 146, 1910).

Та се ще порівнюючи не дуже велика біда — знищення толоки примусовим або обманним способом. Подекуди землеустроїтельні органи дозволяють собі значно тяжчі зловживання, стараючись яко мога краще оправдати „довіре начальства“ й виконати його „види и предположенія“. „Скаламутилось наше село, — пише напр., кореспондент з села Великої Олександрівки, на Херсонщині:—чимало селян захотїло вийти з общини по закону 9 ноября та попробувать хазяйнувати на одрубі. Виходять такі, що при лихій біді сусідів навидурювали за безцінок надїлів і мають до 30 дес. землі, чого ж таким кулакам оставать ся в общині?.. Далі (виділяють ся з громади) ті, хто на залізницї, на параходах чи десь у ипшому місці служить і одбив ся од хліборобства... Потім ідуть такі, у

кого за останні 20 літ, як не було тут переділу, сімі поменшало, а наділ ще колишній, більший ніж треба. Боїть ся, як буде переділ, то од його одберуть землю, аби прибавить на молоді душі многосімейного чоловіка, то й спішить закріплять за собою землю, що по закону про общину через два роки мусіла б попасти комусь иншому. Кожний викупляв свою земельку, міркують трудящі хлібороби, то й нехай би виходив собі з общини, коли хоче. Але за що ж обижать других? А багацько такої шкоди; землю кращу одрізають під одрубні казенні землеміри, а гірша застаєть ся... І став заколот великий. Одні виходить на одруб, а другі — не дасть їм вийти. А казенні землеміри знай роблять своє: планують, де кому одрізати участки“ („Село“, 4, 1909).

Тут маємо вже діло з актом чистого самоправства: відрубникам одрізують кращу землю, а громадянам лишают гіршу. Але практика землеустроїтельних комісій знає ще більш дивовижні факти, приклади яких знаходимо в телеграмах на царське імя, посланих з трьох сел Уманського повіту, на Київщині. „Ваша царська величність, наш улюблений батьку і оборонцю! — читаємо в першій з сих цікавих телеграм. — Ми, люде села Бабаньки, припадаючи до ніг Вашої величності, щиро прохаємо заступитись за нас, покривджених і зруйнованих Уманською землеустроїтельною комісією. Справа ось у чім: комісія вислала тепер землеміра для виділу 250 господарям одрубних участків, виділяючи кращу землю, на якій посіяно озимину й ярину, а нам, 335 господарям-громадянам, лишає кепську з водоміями, від чого ми матимемо величезні страсти через потрапу хліба й несправедливу нарізку. Звеліть, Ваша царська величність, припинити незаконну діяльність комісії. Вашої царської величності вірні підданці уповноважені: Мирон Качур, Макар Биркун, Яків Кучерявий“ („Рѣчь“, 129, 1909). Другу телеграму написано майже в тих самих висловах. Після вступної частини, де знов згадуєть ся про те, що „нас кривдить і руйнує уманська землеустроїтельна комісія“, люде села Собківки вповідають, що землеміри, заходившись нарізувати відрубні участки 27 господарям, толочуть засіви більше 200 господарів і нарізують одрубникам кращу землю, зоставляючи 200 господарям-громадянам кепську землю. Комісія навіть не звернула уваги на проханне 200 громадян — зачекати з розмежуванням до після жнив. Селяне прохають царя „заступитись і припинити насильство землеустроїтельної комісії та нарізку землі 27 відрубникам до після жнив“. Підписано: Ананій Прудіус, Лаврентій Устенко („Рѣчь“, 128, 1909). Нарешті, третя телеграма, з села Псярівки, повторює майже буквально скарги попередньої телеграми, з тою тільки ріжницею, що тут проти інтересів 600 селян-громадян поставлено інтереси 72 відрубників, причім комісія звичайно взяла сторону останніх. Телеграму Псярівських селян підписали

уповноважені: Михайло Чорний і Сидір Джовага („Рѣчь“, 128, 09). Так-то землеустроїтельні комісії уникають „примусового здійснювання, закону 9 падолиста на місцях“. Як бачимо, примус над неприхильною до закону селянською більшістю практикують ся землеустроїтельними органами досить часто й широко. Окрім наведених прикладів, про се, між иншим, ще свідчить та сила кривавих подій і сутичок що-раз-у-раз виникають по наших селах на ґрунті занадто вже крутого запровадження закону 9 падолиста. Подекуди селяне мовчки терплять, подекуди вони розсилають розпачливі телеграми на царське ім'я, а подекуди вони беруть ся до „своїх средствій“. Усе залежить од більш або менш тактовного поведження землеустроїтельних органів, од місцевих обставин і від сили инших причин, усунути які було б цілком у засобах уряду.

Форми, в які виливається ся незадоволеність селянської маси з повільного землеустроїства, дуже різноманітні, як різноманітні ті обставини, що викликають сю незадоволеність. В однім селі господарі-прихильники громади нападають на відрубників та хуторян, у другім місці доходить до убивства поодиноких селян і представників адміністрації, ще дець палять хати, де живуть землеміри, або крадуть землеустроїтельні плани й документи. За кожен з таких ексцесів селян строго карають, але се їх не зупиняє, й „землеустроїтельні розрухи“, як хтось дотепно назвав сі ексцеси, до сього часу не вгавають по українських селах.

Починаєть ся справа здебільшого з погроз. Так, з села Червятинців, Літинського повіту, на Поділлі, торік писали: „Вже й з другого приводу йде серед місцевих селян колотнеча. Де-котрі з їх бажають вийти з общини і оселитись на хуторах, инші ж погрожують за се кулаками“ („Рада“, 149, 1909). Далі погрози переходять у справжню війну між прихильниками землеустроїства й прихильниками громадського земельного укладу. Напр., у селі Петрівці, Полтавського повіту, на сільській сходці, коли говорило ся про відрубби, убито одного селянина („Рада“, 78, 1910). Дуже грандіозних розмірів набрала ся внутрішня війна в селі Бабанці, Уманського повіту, на Київщині. Як у свій час повідомляв кореспондент „Ради“ (№ 175, 1909 р.), половина місцевих селян за порадою Уманської повітової землеустроїтельної комісії виступила з громади й намірилась перейти на відрубне господарство. Проект нарізки відрубів було вже майже викінчено, землеустроїтелі піджидали тільки, поки буде скошено хліб, щоб передати в натурі сі відрубби будучим їх властителям. Але „проти одрубів повстали ті селяне, що лишились вірними общині. Обравши уповномочених — своїх односельців Мирона Качура й Макара Беркуна, вони завзято намовляють людей не приставати на міньбу свого поля, без чого не можна нарізати відрубів. А для сього вони

радять, скоро хто скінчить жнива, мерщій орати своє поле і засівати озиминою. Відносини між сими двома таборами селян — прихильниками відрубів та общинниками — де далі все гострійшають, між ними повстають сварки й навіть бійки. Наприклад, сими днями Качур з Беркуном побили свого супротивника Федора Петришина. Коли ж місцевий сільський староста — до речі сказати, ворог общини — замкнув їх у буцигарню за бійку, — Беркун увечері втік, попросившись з-під замка „на-двір“. Качура ж визволила два невідомі общинники, які поламали біля буцигарні заціпку, скрутили замка й сами втікли. Ні численні поліцейські протоколи, ні часті позви до мирового судді не втихомирють ворожнечи між селянами. Общинники одверто загрожують своїм ворогам самосудом. Щоб запобігти лихові, місцеве начальство захожуєть ся біля того, щоб на який час виселить з села привідців общинників, уповномочених Качура і Беркуна“.

Суперечками й бійками двох селянських таборів поміж собою справа, одначе, не кінчаєть ся. На бік одрубників, як се видно з вищенаведених прикладів, завсїгди стає землеустроїтельна й всяка инша адміністрація, а се дає для бурхливого настрою прихильників громадського користування землею новий обект. Починають ся розрухи проти начальства. І тут форми розрухів дуже різноманїтні, від глухого гомону й до відвертих войовничих акцій, але в кожному разі справа кінчаєть ся для селян дуже сумно.

Останній час був дуже багатий на такі факти. Ось, напр., характеристичний допис з села Губника, Гайсинського повіту, на Поділля, де яскраво змальовано першу стадію селянських розрухів, направлених проти землеустроїтельних властей. „Люде в нашому селї, — пише кореспондент, — здавна приривчаєні до „общинного“ способу землеволодїння. Отже ж для них великою несподіванкою була оповїстка начальства кинути общину і йти на хутори. Приставши на новий порядок, люде запросили до себе землемірів і вже почали нарізувати землю, аж виявило ся, що надїлів жінкам не буде... З того й почала ся колотнеча; невдоволені найшли ся також і серед чоловіків, бо де-кому припала суглиниста неродюча земля. Тепер вже ніхто не хоче хуторів, але до того видко приневолюють. Члени землеустроїтельної комісії, землеміри, мировий, поліція тут раз-у-раз вештають ся. Останніми днями, щоб люде не бунтували ся, наслали сюди багато стражників і ті їздять по селї та арештовують непевних. Так заарештовано досї до 20 чоловіка“ („Рада“, 177, 1909).

Далі настає черга для більш активних селянських виступів. На Катеринославщинї, напр., якісь невідомі люде виламали вікно в Маріупольській землеустроїтельній комісії в Новій Карабузі й покрали план розбивки землі на відрубні участки („Рада“, 194, 1910). У селї Собківці,

Уманського повіту, на Київщині, торік уночі проти 27 серпня, коли всі на селі вже поснули, хтось „підпалив хату селянина Дмитра Лишиваєтенка, де отаборились землеміри. Думка у палія, очевидно, була така, щоб огнем знищити усі плани, виготовані землемірами. Воно так би й сталося, навіть землеміри були б загинули, коли б не люде, що розбуркали землемірів саме тоді, як зайняла ся вся покрівля хати“ („Рада“, 200, 1909). Ще зовсім недавно в Уманьськiм повіті був майже апальогічний випадок, який, одначе, ледве не причинив ся до пролиття крови. 16 версеня в селі Чорній Камянци, селяне, протестуючи проти нарізки відрубних участків поодиноким селянам, учинили серйозні розрухи. Коло 6½ год. вечора юрба селян душ у 400, з жінками й дітьми, користуючись п'яною, непомітно підійшли й напали на розправу. Забрали й познищували всі документи, папери й плани, що дотикались нарізки громадської землі на відруби. Становий пристав повідомив, що стріляти не можна було, бо в юрбі й взагалі на селі настрій був дуже бурхливий. Лад він підтримав, але арештувати ватажків не було змоги, хоча вони відомі. Він викликав стражників з найблизчого пункту, але їх замало, тому він прохав вислати ще стражників. Землеміри прохали дати їм і їх родинам охрону, бо людність проти них дуже обурена. Дуже важким духом дихають люде й на місцевого батючку та на монопольщика. На місце подій виїхав справник і інші власти в супроводі стражників („К. В.“, 252, 1910). Трохи згодом надійшла звістка, що в Чорній Камянци за участь у розрухах арештовано 20 душ селян.

Не всюди, одначе, справа обходить ся нищенням документів і більш або менш пасивним опором селянської маси. Часто події набірають цілком трагічний характер, і з обох боків леть ся й кров. Так, років зо два тому з села Златоустівки, Маріупольського повіту, на Катеринославщині, надійшла суха звістка: „Селяне запротестували проти примусового землеустройства й накинулись з киями на урядника й землеміра; губернатор посадив 25 селян у тюрму на 3 місяці кожного“ („Рада“, 186, 1908). Аж через рік з лишнім „Рѣчь“ (№ 226, 1909) подала де-які подробиці в сій справі, причім вияснилась така картина. Частина господарів Златоустівської громади, в числі 60 душ, схотіла виділити свою землю з громади й терейти на відруби. Решта селян не хотіла знати закону 9 падолиста, але міркуючи, що „кожний викупляв свою земельку, то нехай виходить, коли хоче“, вони показали начальству участок громадської землі, де, на їх думку, можна було нарізати відруби для 60 господарів. Одрубникам визначений громадою участок землі не вподобав ся, й вони подались до начальства з скаргою, а начальство взяло та й визначило для нарізки відрубів найкращий участок громадської землі. Хоч громада й протестувала проти сього, справедливо вказуючи, що без

сього участку все село піде з торбами, але землеустроїтелі на се не зважали й 12 червня землемір приступив до розбивки участку на відруби. Тоді селяне - общинники виїхали на поле й загородили возами та кіньми межу, по якій повинна була пройти лінія, а землемірам та селянам - одрубникам юрба „нанесла ругательства“ (офіціальний вислов). Далі 15 червня на місце розбивки явилась юрба чоловіків і жінок і від імени громади попрохала землеміра залишити розбивку, загрожуючи, в противнім разі, перешкодити йому силою. При сім дві жінки з юрби „нанесли побои“ робітникови землеміра й уповноваженому відрубників. Землемір мусів послухатись. Того ж дня в Златоустівку прибув урядник з 5 кінними стражниками. Стражників почали лаяти якись п'яні селяне. Коли урядник звелів арештувати п'яних, з хат повибігали люде, особливо ж жінки й діти, й почали наступати з погрозами на урядника й стражників. Поліція злякалась і втекла у степ. Один стражник одстав і юрба нагнала його на греблі й почала заганяти в болото. Щоб урятувати товариша, стражники повернули назад і почали стріляти в юрбу, причім поранено одного селянина. Тоді селяне заспокоїлась. Далі на сцену з'явилися відомі атрибути нашого втихомирення: приїзд усякого начальства, великого й, малого, арешти „привідців“, стражницька екекуція, замкненне в тюрму адміністративним порядком, а в перспективі ще суд за „сопротивленіе властям“.

Анальогічні події мали місце в селі Царекостянтинівці, на Катеринославщині. Там селяне зібрались на сход і постановили бити кожного, хто зважить ся виділитись з громади. Землемірів примушено кинути роботу. Потім прибув губернатор і посадив 20 „привідців“ у тюрму, а старосту й старшину скинув з посад за те, що вони дали зібратись незаконному сходови (телеграма „Рус. Сл.“ від 18 червня 1909 р.). Нарешті, ще недавно нашуміли на всю Росію гучні розрухи в селі Арнаутівці, Єлисаветградського повіту, на Херсонщині, а також у селі Гродзеві, Уманського повіту, на Київщині. В Арнаутівці до заколоту призвело відокремлюванне з общини. На слова „Ради“ (114, 1910), „богаті арнаутівські селяни, йдучи на відруби, покупили у переселенців на Тургайщину землю по 25 карб. за десятину й постановили в сій справі приговора. Приїхав землемір і почав на підставі того приговору ділити землю. Селяне жалілись і земському начальникови й губернаторови, прохали, щоб пождали з виділом до жнив, то нічого з того не вийшло. Тоді арнаутівські баби позабірали коцюби, коромисла, заступи, напали на землеміра, прогнали його й робочих і знищили межові знаки. Другого дня баби вломидись у волость, де поховались богатирі, й багатьох з них побили. Побили й писаря. Приїхав губернатор з козаками. Арештували мало не 200 душ і між ними багато бабів. Арештованих посадили в Єлисавет-

градську тюрму. Тепер, — кінчає газета, — в Арнаутівці вже ніхто не заважає відокремлюватись на одруби“.

Подробиць про Гродзевські події не опубліковано те й досі. Відомо тільки („Рада“, 212, 1910), що 15 вересня мировий посередник 1 участку Уманського повіту нарізував де-яким селянам села Гродзевої відрубні участки. Решта селян счинила заколот. Поранено кулею в голову уманського волостного старшину. До Гродзевої виїхав справник з мировим посередником та двома ватагами стражників.

(Кінець слідує).

ЛЬОНГИН ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ.

Соймова криза в Галичині.

Галицька Україна переживає саме переломовий момент. В краєвім соймі ведеться боротьба за реформу виборчої ординації для сего ж сойму, а разом з тим боротьба української соймової репрезентації за життя рідного народу. „Або добути - або дома не бути!“ — ось девіз сеї боротьби. Девіз і зміст, до яких пристосувалися і форми. В галицькім соймі шаліє чинна українська обструкція в таких розмірах та з таким завязатем, яких певне не бачив ще ні оден сойм. Галицький сойм та українсько-польські відносини, о скільки вони знаходять свій вислів у відносинах між українською й польською репрезентацією у соймі, переживають справді кризу, якій будуччина безумовно признає історичне значіння. Се ломить ся уклад політичних сил на соймовій арені між двома „братніми“ народами, що їх історична доля звела до купи на довговічну гризню та борню. Се довершується одна з рішачючих етапів у визвольній боротьбі галицьких Українців проти історичної Польщі. Се доконується вкінці рішучий перелім у психології польсько-українських відносин на соймовій арені, у взаємній оцінці психічно-моральних сил обох ворожих таборів. В півколистій салі біля поезуїцького саду творить ся на наших очах історія. Крізь пекольний гомін української обструкційної музики, що реве всім зривом народного протесту, боєвого завязання і розпучливого отчаю, чути шум її полету, її крил. За кілька днів перелетіли десятиліття над головами обох суспільностей. За кілька доб сей сойм, що здавав ся твердою опорою польського володіння в Галичині, пережив всю решту свого віку, перейшов до історії. Віджив своє, нагло, без повільних переходів, як ті, хто посивіє за одну хвилину тяжкої внутрішньої кризи. І конає. Гине в страшних конвульсіях, невмолимо і безвідклично. А похоронного марша грає йому... українська орхестра. „Там-там! там-там!“ — гуде, лунає, реве і завиває по салі, несесь понад амфітеатр

посольських лав, бе безуговним гомомон в склянну стелю, леть ся по кульбарах, гомонить на сходах, долітає аж на вулицю. А кождий удар „там-там“ зближає останню годину сего сойму...

Коли автор сих стрічок з кінцем вересня с. р. писав свій огляд „З австрійської України“ для жовтневого випуску Л. Н. Вістника, політична атмосфера в Галичині була сего роду, що з повною оправданостю можна було сказати: „Чисто політичні питання, як прим. справа виборчої реформи до сойму, уступили на другий план та притихли“. Та був се — видко — спокій перед вибухом бурі. Психіка суспільна має в собі щось із samozапальної вибухової субстанції; виладує з себе громи та перуни тоді, коли саме їх ніхто не надієть ся. І не минуло навіть півтора місяця від часу, коли можна було констатувати застій політичної боротьби в Галичині — як зірвала ся вона з небувалою доси силою, вибухом обструкційного оркану — висуваючи на перший план справу виборчої реформи соймової, розжарюючи наново українсько-польське питання до крайних меж та ставлячи його ребром поперек усього соймового життя.

Справа виборчої реформи соймової в Галичині має вже свою історію. Ще в попереднім соймовім періоді тодішній голова українського соймового клубу д. р. Євген Олесницький, поставив враз з своїми товаришами внесення на переведення реформи виборчої ординації для сойму „Королівства Галичини і Володимирії враз з Князівством Краківським на князівствами Затором і Осьвенцімом“, як офіційно зветь ся сей край, вказуючи на те, що сотворена перед 49 роками виборча соймова ординація не відповідає вже цілком зміненним суспільним обставинам та, що сойм другого з черги в Австрії по величині краю не може оставати при давній системі виборчій тоді, коли сойми навіть менших країв, ідучи слідами парламенту, перевели вже в себе реформи на основі загального, безпосередности і тайности виборчого права (засада рівности виборчого права в соймових виборчих ординаціях не знайшла в ні однім краю приміненя). Але тоді справу сю відсунено в будучину тим аргументом, що переведене так важної реформи може наступити аж в новім соймі, що саме буде вибраним під кличем виборчої реформи. І справді соймові вибори з початку 1908 р. відбули ся під сим кличем. З обох сторін, української та польської, доложено всіх сил, щоби кожен з ворожих національних таборів впровадив до сойму якнайсильнішу фалангу своїх партизантів. Убитий опісля Мирославом Січинським (як раз в відплату за її вибори) гр. Андрій Потоцкий, тодішній намісник Галичини, перевіз ті вибори так, що побіч 12 послів українського табору впровадив до сойму 9 москвофілів, з очевидною тенденцією паралізувати Українців москвофілами. Решту українських мандатів у східній Галичині загарбали польські консерватисти.

По так переведених виборах справу виборчої реформи можна було вважати майже запечатаною. І коли д-р. Евген Олесницький в новім соймі знов поставив внесенне на переведенне виборчої реформи, то зроблено се більше в агітаційних цілях, ніж в надії на реалізацію сего внесення. Сойм вибрав спеціальну комісію для виборчої реформи, але її склад вийшов такий, що згори названо її комісією для похоронення виборчої реформи. Консерватисти зискали половину її мандатів, а коли додати, що і значна частина польських т. зв. „демократів“ (*lucus a non lucendo*) з міст була противна виборчій реформі, решта - ж тих „демократів“ глядить на неї виключино з свого шовіністично-польського та тісно-міщанського становища — то ясным було, що комісія для виборчої реформи до кінця соймової каденції не прийде з ніяким проєктом перед сойм. І справді — комісія для виборчої реформи та вибраний з її нутра субкомітет не посунули справи за два роки ні ступня наперед. В такім стані застала виборчу реформу теперішня сесія соймова.

Польські правителі Галичини (кажемо польські а не „шляхецько-польські“ чи „міщансько-польські“ правителі, бо в відношеню до Українців всі Поляки, навіть польські соціалісти, котрі до того в Галичині зістають ся політичною цулею, творять оден шовіністичний табір) вже нераз дали докази, що історія як „учителька життя“ для них не існує. Вірні своїм традиціям і політичним звичкам зложили сьому доказ і в сій соймовій сесії, таки зараз при її відчиненню. І треба було лише промови двох головних представників польського правління у краю, намісника д-ра Бобжинського і маршалка краю графа Баденія, щоби зрозуміти, що політики сего типу негідні зовсім до розв'язки тих скомплікованих питань, які виринають з непереможною силою у Галичині. Низка законодатних проєктів, яку польська соймова більшість приготувала на сю сесію а яких цілю зістаєть ся дальше закріпощуванне українського народу в Галичині, також була неоспоримим доказом, що польській соймовій більшості ані не в голові полагоженне виборчої реформи, а натоість усі її заходи направлені в сьому напрямі, щоби — поки ще в панів-Поляків сила в руках — накласти українському народови як найбільше налігачів на ший. Ось-так внесено з польського боку законопроєкт про нове заостренне і так уже драконського соймового регуламіну, законопроєкт про національне закріпощенне ремісничого стану через установленне краевого патронату над ремісниками для польонізації східно-галицьких міст і містечок, законопроєкт про школи національних меншостей зладженим так, щоби на його основі кожна польська національна меншість в кожній українській громаді східної Галичини (навіть штучно через уряд сфабрикована меншість з Жидів вживаючих німецького жаргону, та латинників, вживаючих української мови!) одужала коштом краю

польську школу, а натомість щоби українські меншости по містах і містечках своїх шкіл меншости ніяк не могли добити ся; та законопроект про вилученне польських гімназій спід компетенції віденського міністерства просвіти, а віддане їх під виключну компетенцію польської Ради шкільної краюї (офіційно сей закон зветь ся законом про перемену польських гімназій в реальні школи нового життя, при чім треба знати, що реальні школи підлягають лише Раді шкільній краюї і законодавству краювому, між тим як гімназії підвласні міністерству просвіти та законодавству парламенту). Нехтуючи справу виборчої реформи для сойму, а натомість виступаючи з так провокуючими законопроектами, польська соймова більшість дала зайвий раз доказ своєї нездібности до сяк-так мирної полагоди українсько-польського спору.

Та остаточно перетягнена струна трісла і український клуб — підкріплений новою силою в особі нововибраного (в місце уступившого д-ра Е. Олисницкого) посла д-ра Петрушевича, одного з найбільш рішучих і прінципальних опозиціоністів — рішив піти на пробій. Коли дня 19 н. ст. жовтня соймова більшість знов збула справу виборчої реформи загальниковим зазивом до комісії для виборчої реформи, аби ся комісія „здала сеймови справу про стан виборчої реформи“ — хоч звісним було, що ся комісія зовсім ніякої справи здати не може, бо нічого, дословно: ні чого в справі виборчої реформи не зробила — тоді український клуб зажадав відречення соймових пленарних засідань на так довго, поки комісія для виборчої реформи не виготовить викінченого проекту виборчої реформи. Таке постановленне справи заскочило соймову більшість та приперло до стіни польських „демократів“ і „людовців“ що тепер мусіли „показати свою краску“. Та „народова солідарність“ взяла верх над усіми демократично-людовими скрупулами і пропозицію українського клубу відгинено всіма польськими голосами проти українських голосів.

Сей момент став переломовим для галицького сойму, бо разом з ним увійшов до сього-ж сойму новий, доси в нім небувалий засіб боротьби української меншости з польською більшостю — чинна, звукова обструкція, яка з малими перервами в хвилину завішення оружжя треває в соймі не ослабаючи аж до сього моменту, коли от сі стрічки кладуть ся на папір. В галицькім соймі справдішне звукове пекло. Свистілки, пожарні трубки, сурми, сірени, мідяні тарелі, індійський „гонг“, та лопання віками від пультів заглушують не лише кожне слово, сказане у соймовій салі, але навіть найсильнійший крик людського горла, а всю ту пекельну музику покриває ще своїм громовим ревом китайський „там-там“ півтораметрового проміру. Галицький сойм як нормальна законодавна інституція перестав існувати. Се, що нині діеть ся в нім,

так з українського як і з польського боку вийшло вже давно по-за межі легальности і права, а є змаганем фактичного відношення сил. В галицькій соймі dokonується ся безкровна революція — низка замахів по обох борючих ся сторонах. Очевидно—програна мусить бути по стороні тих, що були доси панами в сім соймі. Партія, що не вміє вдержати ладу в межах законности, та не може органам своєї власти забезпечити правильного функціонування, тим самим програла.

Нездатність до правління та повне банкрутство політичного розуму по стороні правлячої в Галичині партії виступають тим яркійше, коли мати на увазі, що шалений орган української обструкції, котрий затряс так грізно основами польського володарювання у Галичині можна було — як се свідчать події, що наступили сейчас по дни 19 жовтня ср. — заспокоїть в самім зародку, признаючи Українцям те, що остаточно таки соймова більшість буде зневолена нам признати. Та недаром каже польська приказка, що „*małdy Polak po szkodzie*“. Нині польські політики і провідники бачать добре свою похибку, стоячи з пониклими головами на руїнах картяного будинку своїх політичних комбінацій, опертих на перестарілій преміссі, немов галицькі Українці все ще та-ж сама пасивна маса, що перед двома трема десятками літ- Події останніх днів раз на все розвіяли отсю премісу, привчаючи панів-Польків зовсім новими очима глядіти на Українців та відкриваючи перед ними в українськім „гайдамацтві“ цілком нову, для них так непадійну, моральну силу. Та треба було-ж цілого тижня найкрайнішої звукової обструкції, треба було повного здікредитування і осьмішення сойму і його правлячої більшости, треба було зведення соймової „праці“ до повного абсурду, до циркового блазенства, щоби пани-Поляки хоч трохи протверезіли з історичним дурманом витворенного погляду на бездарність української опозиції.

По дню 19 жовтня с. р. українські обструкціоністи аж двічі завісили свою зброю, даючи польській більшости спромогу поладнати справу борчої реформи в порозумінню з Українцями. Шовіністичне застїпленне та одідичені політичні шаблони не дали однак Полякам глянути видючими очима на витворену в краю і в соймі ситуацію — і панове Поляки не покористували ся даною їм спромогою на те щоб в час погасити горячий їм над пологою дах.

Дни між 4 і 7 падолиста ср. були тим моментом, коли польська більшість соймова могла пошукати і знайти для себе вигідну, а для української сторони можливу до дискусії, розвязку. Українські послы в зложеній у соймі декларації, а ще більше в пертрактатах з клюбовими головами польських партій, дали ясні та реальні межі, в яких мало-би обертати ся порозумінне. Признавше Українцям проценту мандатів від-

повідного їх чисельности в краю, скомбінованій з сумою оплачуваних безпосередних податків, забезпеченне їх репрезентації в соймі певних прав куріяльних та забезпеченне певного проценту місць в Виділі кравім — з другого-ж боку виключенне плюральности, і пропорціональности голосовання та петріфікації (закріпощення) виборчої реформи — от се були ті основи, запропоновані Українцями, що могли стати вихідною точкою для порозуміння. Та панове-Поляки ще пробували натягнути струну і в своїх пропозиціях зійшли навіть низше того що дає Українцям кривдяча для них ординація виборча для парламенту. І струна трісла. Зїзд мужів довіря всіх українських партій 6 падолиста ср. признав польські пропозиції неможливими до приняття, а можливість дальших переговорів признав під зрозумілою умовиною перерви засідань на час переговорів. Польська сторона не згодила ся на се, не схотіла переривати засідань — а тим самим сама завдала сьому соймови удар. Від 7 падолиста ср. сойм „радить“ над бюджетом серед реву там-тамів, труб і свистілок способом нантоміни.

Всякий инший сойм серед таких обставин був-би уже давно замкненим. Упривіляйоване становище галицького намісника, тушовуванне розмірів української обструкції польською пресою та державним корреспонденційним бюро у Львові, та брак заінтересованя галицькими справами в західно-австрійських народів взагалі, а в віденських кругах зокрема — все те піддає Полякам відваги грати мізерну комедію обряд соймових. Та такий стан можливий лише короткий час; протяжним зробити ся він не може і остаточно соймова більшість мусить улягти.

Соймова виборча реформа в сій сесії вже мабуть не прийде на порядок нарад, ані не посунеть ся вперед. Обидві борючі ся сторони надто розгорячені тепер, щоби можна було мати надію на компроміс. Та соймова українська обструкція зробила своє у всіх напрямх: видвигнула виборчу реформу, як найбільш пекучу справу та порядок життя, зневолила польську більшість, числити ся серйозно з Українцями, а що найважнійше: раз на все здіскредитувала ту краєву польську автономію, якої Поляки берегли як ока в голові і, раз на все розвіяла іллюзію національного ладу в Галичині. Польській політиці нанесла її власна короткозорність і сліпота незатерті рани. Се „там-там“, що дзвонить у соймі та йде гомоном по всій Галичині, відбиваючи ся двоїсто луною в серцях всього населення Галичини — се подзвінне польській політичній мудрости та виключній польській силі у гал. соймі. Кождий його удар зближає його смерть, щоби на руїнах минулого зацвіло нове красше житте.

За границею.**Португальська республіка.**

„Нарід, військо і фльота проголосили власне республіку. Отсі слова республіканського маніфесту португальського тимчасового правительства найліпше пояснюють причини, задля яких республіканська революція в Португалії так швидко, властиво протягом одного-одніського дня, увінчала ся повним успіхом. „Нарід, військо і фльота“ — се значить: піддані і оборонці монарха. І коли піддані і оборонці монарха опустять його, то очевидно, що нема йому, що довше робити в країні, де він доси правив „з божої ласки“. І король Мануель зрозумів се і навіть не пробував боронити свого становища, тільки чим швидче виніс ся з країни, де його піддані перестали бути його підданими, а його оборонці — його оборонцями. І добре, що зрозумів. Признаю ся, я зовсім не поділяю становища тих поступових газет, які в іронічним тоні закидають йому недостачу відваги бороти ся, хоч-би й жите довело ся покласти, за свій престол. Я закинув би йому що инше: що він забрав ся з Португалії аж так пізно, аж тоді коли вже справді мусів, фізично мусів забирати ся. Бо властиво він навіть не повинен був брати на себе такої спадщини, по своїм батьку спадщини, яка дістала ся йому наслідком удатного республіканського атентату на жите батька. Хоч, що правда, що він тут винен? Адже вступаючи на престол, мав він усього 18 літ, — вік, в яким звичайному „смертному“ ніде в культурнім світі не дадуть хоч-би найменше відповідальної публичної служби, вік в яким перед кождим з нас ще довгий шлях науки, заки зможемо служити суспільности, — а тут такого дівтака садять на престол і дають йому в руки пановане над цілою країною. Справді добре стало ся, що він з цілого перевороту вийшов цілий, бо — говорячи судовою термінологією — молодий вік і схиблене виховане являють ся для нього достаточним оправданем. Не він винен, а його опікуни, королева мати, королева бабка і ціла громада инших, які за його королівськими плечима уряджували собі вигідне жите,—що він засів на престолі і ще два роки виставляв терпеливість своїх підданих на пробу, а своє жите на непотрібну небезпеку. Чи не ліпше було добровільно зректи ся такої спадщини і заслужити собі на вдячність народу, ніж на слово республіканського маніфесту: „Дім Браганца, який свідомо і злобно каламутив суспільний супокій, прогнати на все з Португалії“?!

Отже Португалія стала з королівства республікою. Хід сього політичного перевороту звісний з щоденної преси, а нам тільки остаєть

ся в'яснити його причини й означити його значіне для дальшого розвитку Португалії. В тій цілі приглянемо ся ближше португальським відносінам.

Простір Португалії виносить всего 89.372 квадратних кільометрів; щоби виробити про той простір більш реальне понятє, додамо, що він мало що більший від простору Галичини, яка має 78.496 квадратних кільометрів. Залюднена Португалія значно слабше ніж Галичина: в 1890 р. числила вона 5.049.634 голов, коли в Галичині в тім самім році було 6.708.000 голов.

Що-до духовної культури людність Португалії — сє переважно анальфабети, яких число доходить до 80%. Розумієть ся, що серед таких відносин і стан матеріальної культури не може бути світлий. З цілого простору Португалії тільки 40% знаходить ся під управою; а як поволи поступає займанє дикої землі під управу, видно з того, що в часі від 1868—1904 р. скількість управної землі зросла тільки о 8%. Загальну нужду хліборобської людности найліпше характеризує те, що на 100 голов людности припадає ледви 16 штук худоби. Не вважаючи на слабе залюдненє, країна не в силі вигодувати себе: за останне десятилітє (1899—1909) привезено сюди з заграниці 7,640.000 метричних сотнарів пшениці, а також третину запотребованя мяса покриваєть ся привозом з заграниці. Промислу й торгвлі з їх новочасними клясами: промисловою буржуазією і промисловим пролетаріятотом також нема.

Головна основа людности — темне і бідне селянство. Поза тим цивільна і військова бюрократія, яку те селянство мусить виживити своїми податками, і духовенство, як світське, так і монаше, яке в Португалії, подібно як і в Еспанії, розпоряджає великими маєтками і користуєть ся великими привілеями, — а завдяки одним і другим так допекло загалови людности, що вона ненавидить його просто фанатичною ненавистю, яку виявляє при кожній нагоді. Так прим. і під час торішного повстаня в Барцельоні і в днях португальської революції товпа найбільш вороже виступала власне проти духовенства.

А над усім тим королівський двір, якому з колишньої державної могутости і богатства Португалії остала тільки традиція двірського блеску, на який в теперішних відносінах треба було витискити останні соки з бідної й нечисленної людности та робити довги за довгами.

Державна могутість Португалії, коли вона завдяки богатим заморським кольоніям славила ся своїм богатством, пропала до краю вже в XVIII в. І коли Португалія після Наполеонських війн відзискала знов свою державну незалежність, то се була вже слаба, нічим незамітна країна, особливє від часу, як від неї (1825 р.) відірвала ся як окрема, незалежна держава, Бразилія. Новій династії Браганца-Кобурґ, яка повстала через

подружжя Марії II. Браганца з Фердинандом Кобургом (1836 р.) і з якої тільки чотиром володарям довелося сидіти на португальському престолі (син Марії Педро V. 1858—1861, його брат Людвік I. 1861—1889, його син Карльос I. 1889—1908 і в кінці його син, дотеперішній король Мануель), остала ледви тіннь колишньої могутості. При тій та династії, нічим не звязана з народом, жадна тільки богатства і блиску, не дбала навіть про край так, як дбає розумний господар про свою худобину: вимагає від неї важкої праці, але за те бодай добре її годувати, щоб було їй з чого набратися сил до тої праці. Не те династія Браганца-Кобург: вона дбала тільки про те, щоби як мога побільшити свої доходи, але про піднесення добробуту й тим самим податкової сили люду не думала.

Під державно-політичним оглядом Португалія ще від 1820 р. була конституційною монархією, — хоч, що правда, з довгими або коротшими періодами абсолютистичної реакції. Однак конституція, в своїй суті дуже невисокої марки, мало давала користий народній масі, а стала радше прибіжищем для різних професійних політиків, що нищили край безнастанними боротьбами о владу, яку звичайно діставав той, хто мав за собою авторитет церкви, а при тій подавав королівському дворови надію на як найбільші доходи. З тої боротьби партій вийшла також диктатура Франка (Iaó Franco), який дістав необмежену владу власне за те, що обов'язався з державного скарбу полатити приватні довги короля Карльоса I. Та коли диктатура Франка, який розв'язав парламент і пробував правити без нього, стала занадто жорстокою, республіканці відповіли на се атентатом, якого жертвою впав 1 лютого 1908 р. Карльос I і його старший син Людвік Филип.

Молодий король Мануель, який завдяки смерті батька і старшого брата обняв престол, пробував різних політичних доріг, кабінети змінювалися швидко один за другим, аж в кінці пустився на дорогу політики антиклерикальної. Але вже було за пізно. Невдоволені народні маси і сила республіканської партії росли: новому антиклерикальному курсови не вірили: в кінці замах на республіканського посла, професора медицини Бомбарду, виконаний божевільним офіцером, який стояв близько до двора, прискорив вибух.

„Нарід, військо і флот проголосили республіку“.

Нарід, — се властиво республіканська партія, яка вміла собі зєднати прихильність всіх чесніших елементів серед інтелігенції, не виключаючи військових кругів. А народня маса, хоч темна й політично індиферентна, не могла одушевлятися існуючим монархічним ладом, який таким важким тягарем налягав на неї, і з вдоволенем повитала віщунів нового ладу, віщунів ліншої долі. Ось так просто не було ко-

му стати в обороні короля. Інтелігенція, бачучи руйнуючу край господарку династії, перейняла ся республіканськими ідеями і приєднала для них провідників війська, які також не могли бути вдоволені з того вічного державного хаосу, який між иншим стояв на перешкоді розвитку новочасного мілітаризму, а народня маса пішла за тими, хто став паном положеня і прийшов їй звістити прихід ліпшої долі.

Очевидно, що до сеї побіди республіканців причинила ся в великій мірі мала просторість Португалії. Легше викликати переворот, прихилити на свою сторону військо, відтяти тим, що мають власть, доступ до всіх жерел власти, в країні малій, де власть наслідком невеликих матеріальних засобів не може мати великої сили і більше відчуваєть ся людноістю як тягар, ніж у країні великій, де засоби власти більші, а революційна акція через великий простір і різнородність населеня значно утруднена.

При тім мала просторість краю має також велике інтернаціональне значіне. Справді, яку з великих держав, з держав, які мають важний голос у світовій політиці, може щось обходити, чи в такій Португалії формою державного ладу є монархія чи республіка?! Така мала, незначна держава, як Португалія існує тільки сама для себе і на світову політику не має ніякого впливу, отже й иншим державам нема рації вмішувати ся в її внутрішні справи. І тому всі держави заняли супроти переміни Португалії з монархії на республіку байдуже — вижидаюче становище. Укріпіть ся республіка, то вони признають її, але яке їм діло викликати міждержавні конфлікти в обороні португальської династії?! Але нехай би так така переміна наступила в котрійсь з великих держав; чи не поспішили би зараз сторонні союзники старої, скиненої власти на поміч своїй союзниці, на оборону „ладу і порядку“, „загроженого революцією“?!

Революцію в Португалії треба вважати чисто політичною, без ніяких соціально-революційних тенденцій. Вона спричинила тільки зміну правління, але не змінила ані не збираєть ся змінити основ суспільного ладу. Що більше, вона була власне тому й можлива, що міщанство й військо, головні чинники її, не бояли ся, що вона дасть нагоду пролявити ся з більшою силою змаганям до зміни основ суспільного ладу. Там, де міщанство бачить ті змаганя, там воно не повстає проти королівської власти в імя республіканського ідеалу, тільки разом з королівською властю й її опорою — військом виступає солідарно проти соціально-революційних змагань народньої маси.

І так основної переміни суспільного ладу в користь народньої маси португальська революція не принесла і не принесе. Але се не значить, що вона не має ніяких заслуг. Вона їх має. Увільнила край від

династії, яка не приносила людности ніякої користі, тільки шкоду, а при тім коштувала їй мільйони. Разом з династією позбула ся також Португалія шкідливого впливу духовенства на своє суспільне жите, як культурне так і економічне. Замість панованя католицької церкви і ославленої „толеранції“ релігійної, яка властиво була найвисшою нетолеранцією, настане свобода віри і рівноправність віроісповдань. Конгрегації, які мали в своїх руках школи і великі економічні підприємства, в же знесено, щоб вони не перешкоджали реорганізації народної просвіти на новочасних основах. Одним словом, прочищено шлях до політичного, культурного й економічного поступу країни. Якими шляхами піде той поступ, покаже будучність. Побачимо, чи республіканське правительство вдержить ся все на своїй теперішній висоті, чи його репрезентантами все будуть люди в роді теперішнього тимчасового президента Браги, благородного старця, поета, історика літератури, правника, публіциста і політика, який являєть ся втіленням всього найкрасшого в своїм народі, чи може те місце займуть люди в роді нинішнього французького прем'єра, ренегата соціялізму, що готові голодну народню масу накормити кулями, коли вона домогаєть ся хліба.

Бібліографія.

Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, наукова часопись присвячена перед усім українській історії, фіольології й етнографії під редакцією Мих. Грушевського, т. 96, 1910, ст. 244.

Володимир Бирчак в розвідці Візантійська церковна пісня і Слово о полку Ігореві переводить дальше аналізу старого епоса і віднаходить в нім поділ на правильні строфи — як в візантійській поезії. Сліди ритмічної будови констатує автор також в деяких поетичних фрагментах у літописях та в Слові о погибелі руської землі. Сі виводи робитимуть на ляка досить переконуюче вражінне; але остаточне слово треба лишити спеціалістам.

Член петербурської Академії Наук Федір Корш дає причинки „До історії українського осьмискладного вірша“. На звисній пісні про Дорошенка і Сагайдачного показує ш. автор, в який спосіб вірші перекладали ся на пісню; в давній формі початок сеї пісні був такий :

Ой, на горі та женці йдуть,
Під горою козаки йдуть...

Пізнійше бачимо інтересні зміни; половина кожного другого рядка повторюєть ся в співі двічі і заміняєть ся як би на окремий рядок :

Ой, на горі та женці жнуть,
Під горою, під горою
Козаки йдуть, козаки йдуть...

Але співати те саме по кілька разів було занадто скучно й тому друга половина кожного рядка почала відміняти ся від першої:

Ой, на горі та жінці жнуть,
під горою зеленою
Козаки йдуть, козаки йдуть...

Далі сей другий рядок приймає форму ще вигіднішу до співу:

Ой на горі та жінці жнуть
А по під горою, по під зеленою...

Цінний причинок до історії реформації на Україні подав Вячеслав Липинський п. з. Аріяньський соймик в Киселині на Волини в маю 1638 р. В 1639 рр. впали на аریان в Річпосполитій репресії з боку правительства і 1635 р. розв'язано їх збір в Любліні, 1638 р. в Ракові. Аріяне задумали перенести свою пропаганду далі на схід, в безпечнійші околиці; в містечку Киселині на Волини відбув ся 1638 р. аріяньський зїзд, уложено тут протест против переслїдувань та засновано нову „академію“. Автор збирає звістки про аріяньський рух на Україні і розбирає вплив аріяньства на українське жите.

Іван Шпитковський продовжає серію Матеріалів до історії Коліївщини; обговорений тут мемуар Домініка Завроцького, офіціалїста з Тетієва. Дуже старанно переведена аналіза звісток про особу автора, його світогляд, правдомовність; дальше подано зміст записок з критичними поясненнями; статя ще не докінчена.

Іван Кривецький—Справа подїлу Галичини в рр. 1846—50 — в сій часті горорить про поділ Галичини, заведений цісарським рішенням 1850 р. — читачі наші знають сю справу з його статї, друкованої в сій книжці ЛНВістника.

В відділі Miscelanea знаходить ся моя статейка про легенди о „скарбах“ Хмельницького, Михайла Возняка матеріали до різдвяної і великодної вірші, та В. Дорошенка посмертні згадки про Бориса Грінченка і Василя Доманицького. В науковій хронїці поміщено реферат К. Широцького з книги Кондакова Македонія (замітки до історії штуки). Бібліографія по українознавству дуже різнородна.

І. Крип'якевич.

Матеріали до української етнології. Видає Етнографічна Комісія Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Т. XI. у Львові, 1909, Ст. VII+ 29+ 139, 8°. Ціна 2 кор.

Т XI-тий „Матеріалів до української етнології“, які від 1898 р. видає щорічно Етнографічна Комісія Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, присвячений виключно Галичині, докладнійше Бойківщині й Гуцульщині. Складаєть ся він з двох нерівних частин: оброблених статей (ст. 1 — 29) і сирих матеріалів (ст. 1 — 139).

У відділі статей поміщено дві праці відомого галицького етнографа д. М. Зубрицького — одну п. з. Селянські будинки Мшанци старосамбірського повіту—другу п. з. Ходаки, обув селян старосамбірського і турчанського повіта. У першій автор, подавши найперш загально число всіх мешкальних будинків села Мшанця, (Бойківщина), їх розміщення, їх приналежність до поодиноких газдів, описує детально цілий процес будування нового будинку, звертаючи бачну увагу на всі обряди — від завязання аж до закінчення. Описав подрїбно поодинокі скла-

дові часті будинків, подав їх назви, вигляд будинку з надвору і в середині. До статі долучив рисунки пляну і розміру одного старшого будинку в селі, який є взірцем для переважної часті нових будинків, далше 2 рисунки нових будівель з надвору, рисунки поодиноких частій будинків і домашніх знарядів. До опису додав вкінці одно народне оповідання про домового хованця, далше опис огородців коло хат, та вичислив, що в них росте.

У другій статі описаний народний „бойківський“ обув т. зв. ходаки, отже як приладжують шкіру до шитя ходаків, хто шие, за яку заплату, як їх міряють, хто ходить у ходаках і коли і чим обвивають ноги і т. д.

У другім відділі помістив д. А. Оніщук свої „Матеріяли до гуцульської демонології, записані у Зелениці, надвірнянського повіта 1907 — 1908“. Д. А. Оніщук, пробуваючи постійно між Гуцулами у Зелениці як нар. учитель, зібрав у 1907 — 1908 рр. нові матеріяли до гуцульської демонології, незвичайно багаті, а доси не просліженої ще науково. Матеріяли ті поділені на 5 частій: у першій йдуть вірування про вселенну й її прояви (отже про: гори, ріки, озера, землю, сонце, місяць, звізди, вітер, грім, веселку); у другій — вірування, привязані до звіринного світа (отже про: медведя, вовка, рися, лисицю, борсука, лилика, кертцю, гадину, ящірки, жаби, ластівку, бузька, вудвуда, зозулю, жовну, каню, кури, осі, чмелі); у третій — вірування про ростиный світ (про: ліс, явір, вільху, бузину, папороть, цвіт щастя, громовицю, іву); у четвертій — вірування про духовий світ (про душу, мерців, повісельників, потопельників, пивки, чугайстра, лісовиків, чортів, планетників, блуд, законані гроші); в останній, пятій — про земних богів (опирів, знахарів і чарівників, чорногнужників, градівників, ворожбитів і віжлунів, відьми, вовкулаків, баїльників і баїль, песиголовців). Вірування попереплітані все оповіданнями, що повстали наслідком вірувань, за писаними під диктат оповідача. Через те вартість їх першорядна не тільки для одних етнографів.

Зі статей і матеріялів подане на початку книжки коротке резюме в німецькій мові.

І. Кривецький.

Юр. Вудяк: „*Буруни*“. Київ 1910, ст. 127—16⁰.

Пригадуєть ся мені таке порівнане Kierkegaard'a: „як у великій посилці риб єсть крайня верства, яка стає потолочена та псуєть ся, — як при опакованю овочів придавлюють ся та гниють ті екземпляри, які лежать на самому краю; — так в кожній генерациі єсть кількох людей, які лежать занадто на краю і терплять через опаковане, яке захищає лиш тих, що лежать посередині“. Те саме з поезією Вудяка: вона здорова по свойому організму, кріпка та відважна, але зле опакована, наражена скрізь на удари, вона своїм видом зовсім не приманчива, погаратана, небита. На верх вона зраджує повне занедбане; можна-би про неї сказати, що вона зле вихована, різка, навіть груба в свойому вислові. Взагалі, — вона належить до поезії популяризаторської, тенденційної. Тому вона по більший часті дуже прозаїчна, спутана бажанням проповідувати. В стилю — повний брак всякої оригінальності: автор уживає того, що вже було багато раз уживане і трохи чи не вийшло

з уживання; а все-ж таки говорить він те старе з певною гордістю, самопевністю, так, як-би говорив се перший раз, часом аж до наївності, яка особливо виходить на верх, коли автор описує щось: з видом, ніби перший звернув на се увагу. Вся сила автора таки там, де він ударає в соціяльний тон. Тут і виявляєть ся весь його характер творця. — „Закутий в страждання сумної землі“ — автор ніколи не підносить ся в облаки, в містичні країни, а лишаєть ся при землі, як вірний її син. На те, щоб співати про дісонанси життя, про злодійства людей-вовків, про нужду та непорядність „найменших братів“, які затрачують в собі чоловічий образ. Вірші на ті теми — се запальна проповідь, повна гніву та визову — Strafpredigt. Скрізь пробиваєть ся в них одна думка, нода тенденція автора—його гуманітарний ідеал.

„Ох люди, люди! Чом вони	О, чом тоді, як ім Земля
Не можуть жити, як сини	Свої всі скарби наїля —
Одної матері-Землі	За повний гною хліба шмат
Без хижих зморщків на чолі?	Іде з пожем на брата брат?“

Можна би на позір знайти в тих правовірно-побожних проповідях значну дозу пессімізму. Але се не пессімізм; се радше погорда чоловіком, як таким, як індивідуальністю. Се звичайна прикмета всякої проповіді, в данім випадку проповіді гуманітарних ідеалів — втоптувати в грязь чоловіка, думати про його як найгірше. На те, щоб вірити очевидно в абстракцію, у так зване людство і його поступ — словом в кумир. Автор співає:

Багато йде і вийде в путь	Людина—звіром може быть,
І найде царство боже:	А людність быть не може.

Автор не то не вірить, а просто не може припустити, щоб можна було жити не для ідеї. Але треба сконстатувати, що проповідуване чогось, хоч би й найбільшої ідеї, не може бути змістом поезії, а тільки публіцистики, популярних брошур. І щоб бути поетом, треба якраз стати на противну позицію, як стає автор, скинути з себе весь багаж і сказати собі: тепер віддихну і буду собі співати! — Елемент не то публіцистичний, а й всякий инший, коли він починає бути педагогічним, визнаючим до чогось та проповідуючим, — стає ворожий і далекий всякій поезії.

Жаль, що такі старі „істини“ треба й тут повторяти. Автор же годен оперти ся на самому собі, і дати нам те, чого від його, судячи по його силі, можна сподівати ся. У Будяка єсть власне серйозність і сила, тверда підстава всякої поезії: і нам треба ждати.

М. Євшан.

Платон Панченко. *З вільних часів.* Київ, 1910, ст. 63, ц. 30 коп.

Автор сеї книжечки віршів один з тих, що за-молоду пішли були на свіже повітря, дихнули ним кілька разів, за сими віддихами вихопились були кілька вільних звуків, але коли життя струснуло перед очима кудлатою головою, то сі добродії зараз подались назад і звуки замерли. Д. Панченко почав свою письменську працю в половині 80-х років, але тоді-ж і скінчив: „обставини, знаєте того... Але коли налір нових сил зірвав крижані окови з нашого слова, то почали озиватись і колишні ідеалісти. Недавно тако-ж злагодив збірку своєї 25-літньої праці—30 віршиків, М. Кононенко, тепер щось подібне видав Панченко. Погано тому хто свій світильник ховає під стіл, а не виносить на гору, сказано ще в св.

далий плагіят з відомої пісні, „Хуртовина“ з Пушкіна. Переклад „Вільшаного короля“ (Erlkönig Gete) давно вже зроблено, кілька раз, і краще ніж у д. Панченка.

М. Сріблянський.

М. Сріблянський. *Жертви громадської байдужості* (становище нашої преси і письменників-художників). В-во „Життя й Мистецтво“ Київ—1910 р. стор. 28. Ціна 30 коп.

Ще торік в X кн. Л. Н. Вістника проф. М. Грушевський в статі „Видавничая криза“ писав горячо про сучасний стан нашої преси, газет, видавництв і про відношення української суспільности до сеї справи.

Справа ся великої ваги і запліщувати очи далі і дивитись байдужо на свою пресу як вона животіє — не можна! „Сього не повинно бути. Не можна таку многоважну сторону життя як пресу полишати ласці божій і витривалости дядьків, котрих кара божа післала на землю покутувати старі гріхи в образі видавців українських органів. Не можна покладати ся на те, що один утоне, иньший на його місце знайде ся. Може знайде ся, а може не знайде ся“. Отсі слова проф. М. Грушевського повинні повсякчасно бреніти над ухами нашої суспільности, яка так індиферентно відносить ся до своїх видавництв, журналів і до творів своїх письменників.

М. Сріблянський в своїй брошурі ще раз застановлює ся над сею справою. В статтях „Українська преса і громадянство“ і „Письменник-художник і громадянство“ автор, виходячи з вище згаданої статі проф. М. Грушевського констатує ще раз ту холодність, неувагу, байдужність українського громадянства до сеї так важної справи.

Не дуже гарний показчик культурности і свідомости нашої інтелігенції, коли приходиться ся раз-у-раз писати і вічно нагадувати про те, що при такій байдужности з боку громадянства до своєї преси, літератури і штуки не можуть вони розвиватись і зміцнятись, поширюватись, поглиблюватись.

Автор брошури як раз і звертає увагу на ту індиферентність інтелігенції, котра не повинна заслонювати себе і оправдувати що вона не в силі сього зробити, бо при добрій волі і щирости вона могла б дуже багато допомогти—головно матеріально. Се ще мало передлатити газету чи то журнал на виплат і то на 1-2 місяці, а інтелігенція українська повинна ширити свою пресу завсїгда безупину, загрівати иньших до сього, розкушовувати на швидко книжки видані чи то яким добрим видавництвом, чи то котримсь з письменників. „Суспільність наша повинна думати над системою добровільних підмог для утримання газет, як підтримують ся поступові видання всюди і скрізь, в Росії і за кордоном. І думати скоро, не чекаючи, поки той або сей орган „спустить ся на дно“ (Видав. криза проф. М. Грушевський).

М. Сріблянський застановлює ся також над матеріальним положенням українських письменників, над браком забезпечення.

Нераз письменник видаєть книжку, витративши послідний гріш на виданне, в тій надії, що книжка швидко буде розкуплена і він зможе трохи свобіднійше прожити і щось кращого дати людям, а тут приходить ся чекати роками поки книжка відомого талановитого письменника розійдесть ся бодай половина — хоч видаєть ся такої книжки звичайно

не більш 1000 — 1500 пр. і при тім ціна не дорога. Письменники знеохочують ся, не мають змоги працювати, і се дуже дасть ся відчувати на нашім письменстві.

Коли б наша інтелігенція більш серіозно відносила ся до сеї справи, коли б вона органічно була звязана з українством, з його потребами то сього не було б може. Є ще багато таких добродіїв, що дивлять ся на українську справу, на людей що працюють коло неї і віддають останні сили свої, енергію і матеріальну допомогу — як на аматорську забаву.

І д. Сріблянський навіть не надієть ся поки що на громадян: він радить самим письменникам згуртуватись, засновати товариство запомоги. Він каже:... „вони (письменники) мусять рішучо покласти надію на самих себе“. „Мусять сами згуртуватись в професійне товариство допомоги. В сій товариській солідарности і допомозі можна найти де що“. „Ми думаємо, що тільки сей спосіб врятує їх від спускання на дно“. Не знати чи дійсно такі дороги можуть вивести письменників з тяжкого становища, але в кожному разі побажаємо, щоб книжка М. Сріблянського причинила ся до розбудження інтересу серед громадянства до нашого письменства і його робітників.

Л. Будаї

Статистико-економическій обзоръ Херсонской губерніи за 1908 годъ. Херсонъ, 1910, стор. 216+157.

Для кого видають ся тепер земські статистичні праці? На се запитання ледве чи могли-б відповісти й самі видавці. Колись за часів народження російського лібералізму, земська статистика була в великім фаворі у всіх кругів російського культурного громадянства. Земські статистики тоді вважались елементом яскраво-опозиційним і „небезпечним“, земські статистичні видання тоді розходились серед лікарів, адвокатів, журналістів, учених і так-собі „разночинців“. А тепер земська статистика у нас у повнім загоні. Земських статистиків тепер уже не вважають чимсь особливим, земськими статистичними виданнями майже ніхто, окріч хіба непроходимих спеціалістів, не цікавить ся. Й лежить земська статистика на полицях земських управ, покриваючись усе грубшим шаром пилу й даючи втіху одним тільки земським мишам.

А проте — скільки цікавого в тих виданнях! Звичайно, явної опозиційности марно було-б і шукати тепер у земській статистиці. Навпаки, автори й редактори сих видань здебільшого силкують ся зменшити вражіння від сумних чисел ріжними солодкими коментарями. Але хто знає мову чисел, хто не боїть ся поринати в їх глибину, той не потрібує коментарів і не боїть ся їх. Віп сам знайде все що йому потрібно, він сам зробить відповідні висновки.

От для таких людей земські статистичні видання відкривають широке поле. Кажуть, що земська статистика укладаєть ся дуже зле, а тому вона й неправдива. Що ж, може се й справедливо, але ми-б на се запитали з свого боку: хто знає в Росії правдиву й добре укладену статистику? Такої статистики в Росії немає. Центральна міністерська статистика часто фантастична, статистика приватних інституцій і організацій — тенденційна. Земська статистика грішить сим майже найменше, тим-то вона й заслуговує на більшу увагу проти тої, яка їй присвячуєть ся тепер.

Особливої уваги земська статистика вимагає від українських учених і громадських діячів. Українська статистично-економічна наука, не зважаючи на пильну й систематичну працю кількох одиниць, усе-таки ще не вийшла з доби свого дитинства. Необхідно майже вивести її з сеї доби, а зробити се можна тільки систематизацією старого й нагромадженням нового сирого матеріялу. Земські статистичні збірники дають цілу купу такого матеріялу, ще тим для нас доброго, що він групується по повітам, отже являють ся змога виділити окремо всю українську територію, не мішаючи до неї ніяких сторонніх етнографічних елементів. Так напр., досліджуючи Чернігівщину по міністерській статистиці, ми мусимо або брати її всю, що ненауково, бо північні повіти губернії залюднені Великоросами, або відкидати її всю, що знов ненауково, більшість її території залюднена Українцями. При користуванні земською статистикою таких непорозумінь не може бути. Тут за одиницю береть ся повіт, і дослідникови полишаєть ся до волі вибрати ту чи иншу частину губернії. Се саме можна зробити й з Таврією, й Донщиною, й Бесарабією, й Гродненщиною, й взагалі зо всіма губерніями, яких не можна ні цілком прилучити до України, ні цілком відкинути від неї.

Таким чином, для української науки земська статистика являється першорядним джерелом, з якого повними руками можна черпати дуже коштовний матеріял. Але й без тих чи инших спеціальних міркувань, земську статистику пора вже реабілітувати. Справді, коли адміністрація де-небудь уживає репресій проти неї, в столичні й провінціальні газети зараз летять телеграми й дописи: „розгром земської статистики!“ Й громадянство читає се й до глибини душі обурюєть ся. А коли та земська статистика існує й стиха посуває свою корисну справу — ніхто на неї й уваги не звертає. Се несправедливо й непослідовно.

Яскравим прикладом може тут послужити Херсонська земська статистика. Зараз перед нами лежить двадцять другий статистично-економічний збірник сього земства. Значить, досі вже вийшло більше двох десятків таких збірників, цікавих, різнобічних, добре й систематично укладених. Переглядаючи збірники тільки останніх 5 років (більше в нас немає під руками), ми бачимо, як херсонський статистичний одділ усе удосконалює свою справу, як він у кожному новім збірнику поширює програму своїх дослідів, як поширюють ся попередні розділи й як заводять ся нові. Словом, усе показує, що люде щиро працюють і ще збирають ся працювати. Досить того, що збірки останніх 5 років випущено протягом мало не двох років. Річ у тім, що збірник 1904 р. дуже запізнився й вийшов аж у середині 1908 р. У свій час ми закинули херсонським статистикам сю їх млявість, але з того часу один збірник почав виходити за другим, і тепер справа вже стала на цілком нормальний шлях. А подумати, скільки ж то праці треба було покласти на таку спішку! Одначе, чи звернув і чи звертає хто-небудь увагу на сі збірники? Ні. Знов-таки кажемо, що се несправедливо й непослідовно.

Звертаючи увагу наших читачів на останній збірник херсонського земства, ми разом з тим закликаємо всіх українських учених і статистиків звернути більше уваги на земську статистику взагалі Статистично-

економічні збірники щорічно видають земства: Полтавське, Харківське, Херсонське, Катеринославське й Чернігівське. Таврійське земство напевне теж видає такі збірники, хоч нам їх і не доводилось бачити. Таким чином, Лівобережна й Степова смуги України можуть бути цілком досліджені з статистично-економічного боку на підставі даних земської статистики. Українська наука давно вже чекає на таку працю.

Що до рецензованого збірника, то він визначається всіма позитивними рисами, властивими працям херсонських земських статистиків. Окрім відомостей, які нам доводилось здибати в попередніх збірниках, тут наведено цілком нові дані про мобілізацію селянської надільної землі (ст. 5), про прибутки від урожаю з 1 десятини (ст. 51), про поземні поля (ст. 60), про садки (61), про заходи земства в справі розвитку виноградарства, садівництва й огородинства (62), про казенні землі (76), про агрономічну допомогу людині (80), про діяльність земельних комісій (81) і т. д. Знову пропущено відомости про кооперацію (є тільки відомости про позичкові товариства) й про кустарні промисли, й се одна з головніших прогалин збірника.

У всім іншому збірник відповідає всім вимогам, які можна ставити подібним — власне кажучи, інформаційним, а не строго науковим — виданням.

М. Гехтер.

КНИЖКИ НАДІСЛАНІ ДО РЕДАКЦІЇ.

Весільна ніч. Львів, 1910. Ст. 96,80. Ціна 1.20 кор.

Основи хемії після підручника проф. Конрада Кравса приладив Роман Цегельський. Чернівці, 1910. Ст. 152,80. Ціна 3 кор.

Т. Приман, значіне природничо-біологічних наук в гімназіяльнім пляні научнім (Відбитка зі звіту Дирекції ц. к. руської гімназії в Коломиї за рік шк. 1909/1910). В Коломиї, 1910. Ст. 31.

Йосиф Танчаковський. Русно-польска термінологія зі збіркою інших слів до шкільної і приватної науки, владжена на підставі шкільних підручників. Львів, 1910. Ст. 92,80.

Товариш, народний ілюстрований календар на звичайний рік 1911. Річник III. Чернівці, 1910. Ст. 64+444+20, 80. Ціна 1 кор.

Е. д'Амиче. Батьки та діти. З малюнками. Частина друга. Переклав Олекса Діхтарь. Київ, 1910 р. стор. 167. Ціна 50 коп.

Лев Толстой. Темна сила (Влада темряви). Драма на 5 дій. Переклад з російської мови Л. Левицького. Київ 1910 р. стор. 99. Ціна 25 коп.

Евген Полтарев. Спокій. (З студентського життя). Харків 1910 р. стор. 7. Ціна 3 коп.

М. Сріблянський. Жертви громадської байдужости. (Становище нашої преси і письменників-художників). В-во „Життя й Мистецтво“. Київ. 1910. Стор. 28. Ціна 30 коп.

Ів. Федорченко. Благодать. Поема. Українсько-руське квігарство „Гасло“ № 1. Київ, 1910 р. стор. 37. Ціна 25 коп.